

1 6 5 6 - 1 7 1 7 Y I L L A R I A R A S I N D A K İ
M A L A T Y A Ş E R ' İ Y Y E S İ C İ L L E R İ N E G Ö R E
M A L A T Y A ' D A S O S Y A L H A Y A T

Doktora Tezi

Hazırlayan : Sebahattin ARIDAŞ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Fügen BERKAY

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Malatya 1989

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
GENEL KÜTÜPHANESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İgbu alışma, jürinin tarafından Sosyoloji Bölümü Ana
Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan:.....

Üye:.....

Üye:.....

ONAY

Yukardaki imzaların adı geçen ğretim üyelerine ait oldu-
ğunu onaylarım.

.../.../1989

Ö N S Ö Z

Bu çalışmada, önemli kaynak teşkil eden Malatya Şer'iyye Sicilleri'nin yardımıyla Malatya'nın sosyal hayatını incelemeye çalıştık.

Sosyoloji alanında böyle bir çalışma hemen hemen ilk defa yapılmaktadır, diyebiliriz. Amacımız ülkemizin sorunlarının çözümü de daha iyiyi ve daha doğruyu bulabilmektir.

1656-1717 tarihleri arasında Malatya'nın idarî, hukukî ve sosyal yapısını elimizden geldiğince gün ışığına çıkarmaya çalıştık. Bu araştırmada, her türlü yardımı yapan danışmanım sayın hocam Prof. Dr. Fügen BERKAY'a ve tezin her safhasında hiçbir fedakârlıktan kaçınmadan görüşlerini açıklayan sayın hocam Doç. Dr. Mustafa ERGÜN'e teşekkürü bir borç bilirim.

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ.	111
KISALTMALAR.	K1
GİRİŞ.	1
1. Araştırma Konusunun Genel Bir Değerlendirilmesi.	1
1. 2. Şer'iyeye Sicillerinin Genel İçeriği.	3
1. 3. Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Bazı Görüşler.	5
1. 3. 1. Osmanlı Toplum Yapısının "Feodal Toplum Tarzı"n- da Olmadığı Görüşünde Olanlar.	5
1. 3. 1. 1. Tarihçilerin Yaklaşımları.	5
1. 3. 1. 2. Asya Tarzı Yaklaşımı.	12
1. 3. 2. Osmanlı Toplum Yapısının "Feodal Toplum Tarzı"n- da Olduğu Görüşünde Olanlar.	15
1. 4. Şer'iyeye Sicillerinin Kültürümüz Açısından Taşıdığı Ü- nem.	24
1. 4. 1. Tarih Açısından.	24
1. 4. 2. Hukuk Tarihi Açısından.	25
1. 4. 2. 1. Özel Hukuk.	26
1. 4. 2. 1. Kamu Hukuku.	26
1. 4. 3. Ekonomik ve Sosyal Açısından.	30
2. Araştırma Konusunun Sınırları.	31

3. Araştırmada Kullanılan Metod.
4. Araştırmada Baş Vurulan Kaynaklar.

BÖLÜM 1

1. MALATYA KAZASININ(Liva) YÖNETİMİ.
1. 1. Osmanlılarda Yönetime Genel Bir Bakış.
1. 1. 1. Ehl-i Örf ve Askerî Daire.
1. 1. 2. Maliye Dairesi.
1. 1. 3. Kazaî İşlere Bakan Daire.
1. 2. Malatya Sancağının İdarî Taksimatı ve Yönetimi.
1. 2. 1. Malatya Livâsı.
1. 2. 1. 1. Malatya'nın İdarî Bakımdan Kaza Daireleri
1. 2. 1. 2. Malatya'nın Şer'î Bakımdan Kaza Daireleri
1. 2. 1. 3. Malatya Sancağına Bağlı Nahiyeler.
1. 3. Malatya Sancağının Yöneticileri.
1. 3. 1. Örfî Yöneticiler(Ehl-i Örf).
1. 3. 1. 1. Mutasarrıf.
1. 3. 1. 2. Mütesellim.
1. 3. 1. 3. Yeniçeri Serdarı.
1. 3. 1. 4. Kedhüdayeri.
1. 3. 1. 5. Subaşılık.
1. 3. 1. 6. Şehir Kedhüdası.
1. 3. 1. 7. Muhtesib.. . . .
1. 3. 1. 8. Mahalle İmamları.
1. 3. 1. 8. Esnaf ve Yöneticileri.

1. 4. Sivil(Ehl-i İlm) Yöneticiler.
1. 4. 1. Kadı ve Şehir Yönetimi.
1. 4. 1. 1. Kadıların Atanması.
1. 4. 1. 2. Kadıların Ücretleri.
1. 4. 1. 2. 1. Rumeli Kadılarının Dereceleri
1. 4. 1. 2. 2. Anadolu Kadılarının dereceleri
1. 4. 1. 2. 3. Mısır Kadılarının Dereceleri..
1. 4. 1. 3. Kadıların Görevleri.
1. 4. 1. 3. 1. Kadının Yargı Görevi.
1. 4. 1. 3. 2. Kadının Yönetim Görevi.
1. 4. 1. 3. 3. Kadının Malî Görevleri.
1. 4. 1. 3. 4. Kadının Belediye Görevleri.
1. 4. 1. 4. Kadının Yardımcıları.
1. 4. 1. 4. 1. Bağkatin.
1. 4. 1. 4. 2. Katipler.
1. 4. 1. 4. 3. Mukayyid.
1. 4. 1. 4. 4. Mahkeme İmamları.
1. 4. 1. 4. 5. Muhzır ve Muhzırbaşı.
1. 4. 2. Müderrisler.
1. 4. 3. Müftü.
1. 4. 4. Din Görevlileri.
1. 4. 5. Vakıf Görevlileri.
1. 4. 6. Nakibü'l- Eşraf Kaim-i Makamı ve Seyyidler.

BÖLÜM 11

2. HUKUKİ TEŞKİLAT

2. 1. Şer'iyye Mahkemelerinin Kısa bir Tarihçesi.
2. 1. 1. İslâm Dini'nin Doğuşundan İtibaren Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna kadarki Dönemde Şer'iyye Mahkemeleri
2. 1. 2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşundan Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Lağvedilişine Kadarki Şer'iyye Mahkemeleri.
2. 2. İslâm Hukuku'nun Kaynakları.
2. 2. 1. Kitap.
2. 2. 2. Sünnet.
2. 2. 3. İcmaa.
2. 2. 4. Kıyas.
2. 3. Osmanlılarda Yazılı Hukuk Kaynakları.
2. 3. 1. Hanefî Mezhebi.
2. 3. 2. Diğer Mezhepler.
2. 3. 3. Fetvâ.
2. 4. Osmanlılarda Şer'î ve Ürfî Hukuk Ayrımı.
2. 5. Osmanlılarda Muhakeme Şekilleri.
2. 5. 1. Osmanlı- İslâm Muhakeme Hukuku.
2. 5. 1. 1. Genel Hükümler.
2. 5. 1. 1. 1. Kadıların Nitelikleri.
2. 5. 1. 1. 2. Kadının Uyması gerekli Ahlâkî Kurallar...

2. 5. 1. 1. 3. Dava.	
2. 5. 1. 1.3. 1. Davanın Sulh Olm	sının Şartları.
2. 5. 1. 1.3. 2. Tarafların Görevi	
2. 5. 1. 1.3. 2. Karşı Dava.	
2. 5. 1. 1. 4. Hüküm.	
2. 5. 1. 2. Osmanlılarda Medenî Muhakeme Hukuku.	
2. 5. 1. 2. 1. Yetki.	
2. 5. 1. 2. 2. Görev.	
2. 5. 1. 2. 3. Davada Tarafların Belirlenmesi.	
2. 5. 1. 2. 4. Yargılama.	
2. 5. 1. 2. 5. İspat Araçları.	
2. 5. 1. 2. 6. Tarafları Sulha Davet.	
2. 5. 1. 2. 7. Hüküm.	
2. 5. 1. 2. 8. Taraflara İlâmların verilmesi.	
2. 5. 1. 3. Osmanlılarda Ceza Muhakeme Hukuku.	
2. 5. 1. 3. 1. Ceza Muhakeme Sistemi.	
2. 5. 1. 3. 2. Ceza Muhakemesi Şartları.	
2. 5. 1. 3. 3. Yargılama Usulü.	
2. 5. 1. 4. İspat Araçları.	
2. 5. 1. 4. 1. Şahitlik.	
2. 5. 1. 4. 1. 1. Şahitlik İçin a	nan Şartlar.
2. 5. 1. 4. 1. 2. Şahitlerin Sayı	

2. 5. 1. 4. 1. 3. Şahitler Hakkında
Güvenirlilik Soruşturması.

2. 5. 1. 4. 2. Yemin.

2. 5. 1. 4. 2. 1. Yemin Nasıl Verilir.

2. 5. 1. 4. 2. 2. Yeminden Kaçınma.

BÖLÜM 111

3. MALATYA'NIN SOSYAL YAPISI.

3. 1. Malatya'nın Coğrafî Konumu.

3. 1. 1. Eğitim ve Öğretimle İlgili Eserler.

3. 1. 1. 1. Şahabiyye-i Kübrâ Medresesi.

3. 1. 1. 2. Şahabiyye-i Sugrâ Medresesi.

3. 1. 1. 3. Hanchah-ı Nuriye Medresesi.

3. 1. 2. Camii ve Mescidler.

3. 1. 3. Mahalleler.

3. 1. 3. 1. Genel Olarak Malatya'daki Mahalleler.

3. 1. 3. 2. Dinî ve Etnik Topluluklar Bakımından Malatya

ya Mahalleleri.

3. 2. Malatya'nın Nüfus Durumu.

3. 3. Sosyal Tabakalaşma.

3. 3. 1. Genel Olarak Sosyal Tabakalaşma.

3. 3. 2. Malatya'da Sosyal Tabakalaşma.

3. 4. Ekonomik Durum.	1
3. 4. 1. Malatya Şehrinin Ekonomisini Etkileyen Unsurlar..	
3. 4. 1. 1. Vakıf Gelirleri.	1
3. 4. 1. 2. Esnaf Dernekleri.	1
3. 4. 1. 2. 1. Ahîlik.	1
3. 4. 1. 2. 2. Loncalar.	1
3. 4. 1. 3. Malatya'da Esnaf Türleri.	1
3. 4. 2. Para ve Fiyat Hareketleri.	2
3. 4. 2. 1. Para.	2
3. 4. 2. 1. Fiyat Hareketleri.	2
SONUÇ.	2
EKLER.	2
KAYNAKLAR.	20

K I S A L T I M A L A R

a. g. e.	:	adı geçen eser
a. g. m.	:	adı geçen makale
Ank.	:	Ankara
A.Ü.	:	Ankara Üniversitesi
AÜİFD	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz.	:	bakınız
C.	:	Cilt
DİB.	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
DTCF.	:	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
E.Ü.	:	Ege Üniversitesi
G.Ü.	:	Gazi Üniversitesi
K.B.	:	Kültür Bakanlığı
KTB.	:	Kültür ve Turizm Bakanlığı
İ.A.	:	İslâm Ansiklopedisi
İİTİA.	:	İst. İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi
İst.	:	İstanbul
İUEF.	:	İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Mal. Şr. Sc.	:	Malatya Şer'iyeye Sicili
MEB.	:	Millî Eğitim Bakanlığı
M.Ü.	:	Marmara Üniversitesi
ODTÜ.	:	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
TKD.	:	Türk Kültürü Dergisi
TTK.	:	Türk Tarih Kurumu

G İ R İ Ő

1. Araştırma Konusunun Genel Bir Değerlendirmesi

Çağdaş millî Türkiye'nin temeli on birinci ve on dördüncü yüzyılları arasında, Anadolu'nun Türkleşmesi olayına dayandığı bir gerçektir(1). Anadolu'yu bir Türk devleti haline getirmek suretiyle bu topraklara Türk mührünü vuran insanlar, kendileri için yepyeni bir gelecek hazırlıyorlardı. Bu tarihten sonra Anadolu'da Türk hâkimiyeti, zaman zaman değişik nedenler yüzünden sarsıntılar sonunda yıkılmışsa da, bu egemenliğin yeniden inşasına imkân sağlamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra aynı topraklar üzerinde, Anadolu Türk Beyliklerinin, Osmanlı Devleti'nin ve nihâyet Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu bu gerçeğin tarihî bir yansımasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, diğer siyasî birliklere göre daha yavaş ve büyüklüğü nispetinde şiddetli olmuştur. Dolayısıyla yıkılışın sonunda temelde kaymalar meydana gelmiştir. Böylesine bir dağılma sonunda, büsbütün yok olmamak için yeni binayı çok hızlı bir biçimde yeniden inşaa etmek zaruretinde kalınmış olması, İmparatorluğun çöküşü sırasında temelde kendini gösteren oynama ve sapmaların

(1) Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, 2.baskı, İst. 1969, s. 210.; aynı yazar, Selçuklular Zamanında Türkiye, İst., 1971, s. 37

düzeltilmesine fırsat vermiştir.

Sosyal bilimler, çöken bir toplumun veya kültürün yeniden dirilebilmesini, kendi yapısını oluşturan unsurların tespit edilmesi başka bir ifade ile o toplumun kültürünü meydana getiren hukuk, ekonomi, san'at ve dinin; kısacası hayat tarzının çeşitli boyutlarını nesnel(objective) olarak ele almakla mümkün olabilir, şekline de değerlendirir.

O halde ülkenin kalkınması için geliştirilen projeler, tarihin sosyolojiye açıldığı ve sosyolojinin de tarihî temellere oturduğu disiplinlerarası araştırmaların sonuçlarından yararlanarak hazırlandıkları takdirde daha iyi bir başarı elde edilir.

Anadolu topraklarının Türk'e vatan oluşundaki bugüne kadar nasıl gelinmiştir? Sosyolojik bir ifade ile Türk kültürünün dinamikleri nelerdir? Anadolu'da Türk insanı fizikî ve beşerî çevre ile ne tür ilişkiler kurmuştur? Bu ve buna benzer soruların sayısını daha da arttırmak mümkündür.

Bu soruların cevabı, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafyası içerisinde aranması gerekmektedir. Çünkü tarih bir bütündür; ulaşılması gereken asıl amaç toplumun ve onun kültürünün bütünü olarak tarihî boyut içerisinde analiz edilmesi ve yerine oturtulmasıdır. Ancak çok genel bir boyutta ve bir çalışmada mümkün olamayacağından, araştırmaya bilinen bir sınırın çizilmesi gerekmektedir. Bu sınırı çizmezden önce, temel kaynağımızı teşkil

3

eden şer'iyye sicillerinin genel içeriğinden, Osmanlı toplum yapısı üzerine yapılan araştırmalardan ve şer'iyye sicillerinin Türk kültürü açısından taşıdığı önem üzerinde durmakta yarar vardır.

1. 2. Şer'iyye sicillerinin genel içeriği

Şer'iyye sicilleri, kadıların(hakimlerin) verdikleri ilâm, hüccet ve cezalarla, görevleri gereği tuttukları çeşitli kayıtları içeren defterlerdir. Bu defterler, kadı defterleri, mahkeme defterleri, zapt-ı vekâyi sicilleri olarak da adlandırılmaktadır.

Osmanlı mahkemelerinde yazılı işlerin hepsi saklanmıştır. Saklanan bu yazılı evraklar(şer'iyye sicilleri), bugünkü mahkeme zabıtlarına pek benzememektedir. Bu defterlere baktığımızda, ince uzun bir şekle sahip olup varaklarında en az bir, beş, altı, yedi bazında sekiz adet resmî işlemin yapıldığı görülür. Bu defterlerin kadının cübbesinin cebine girecek biçimde, ince ve uzun olarak düzenlenmiş olduğunu görürüz. Şer'iyye sicil defterlerinin böyle düzenlenmesinin nedeni, kadının mesai saatleri içerisinde karara bağlayamadığı resmî işlemlerin bir kısmına, akşam eve dönünce devama etmek arzusunda olmasındandır. Dolayısıyla kararlar uzun süre mahkemede beklemek durumunda kalmakta ve davacı-davalı hemen sonuçtan haberdar edilmektedir.

Şer'iyye sicillerinin tutulması bir ihtiyaç sonucu ortaya çıkmıştır. Çünkü kadı ilâm, hüccet ve senetlerin bir nüshasını hak sahibine vereceğinden, evrak üzerinde bir takım sahtekarlı-

ğın yapılması ihtimâli söz konusu olabilir(2).

Şer'diyye sicillerinde genel olarak şu tür belgeler yer almaktadır:

- Merkezden gelen her konuda beraat, ferman ve mektupların suretleri,

- Ümera adı verilen mahallî yöneticilerin(vali, mutasarrıf, mutesellim...) çeşitli konularda, sancak veya şehrin sorunlarını çözmek için yayınladıkları buyrultular,

- Kadıların merkeze gönderdikleri ilâmlar, şehir yönetiminde kişi veya kurumlar arasında doğan anlaşmazlıkları çözmek için verdikleri hüccetler,

-Şehrin mahalle listeleri, dinî ve sosyal yapıların imar faaliyetleri, bakımları ve onarımları,

-Şehir nüfusunun dinî ve ırkî ayrımını anlatan belgeler,

-Evllenme ve boşanma, kız kaçırma, alım-satım, mukavele, kefalet senetleri, hırsızlık, yaralama ve öldürme ile ilgili belgeler,

- Şehir esnaf grupları hakkında bilgi veren belgeler,

-Sancaklardan toplanan vergi miktarlarını belirleyen belgeler, avâız haneleri ile ilgili belgeler,

- Çeşitli eşya fiyatlarını gösteren kayıtlar ve ölen şahsın tereke kayıtları.

- Mahkemenin önemli bulduğu kayda değer diğer şeyler, şer'iy sicillerinde yer alabilirler.

(2) Abdülaziz Bayındır, İslâm Muhakeme Hukuku, İst.:İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1986, s. 3.

1. 3. Osmanlı toplum yapısı üzerine bazı görüşler

Osmanlı toplum yapısının değişik yaklaşımlarla ele alınıp araştırıldığı görülmektedir. Bu yaklaşımlar, burada, hiç bir şekilde eleştiriye tâbi tutulmaksızın, özet olarak verilecektir. Bu görüşleri iki başlık altında toplamak mümkündür:

1. 3. 1. Osmanlı toplum yapısının " feodal toplum tarzı" nda olmadığı anlayışında olanlar

Bu görüşte olanların yaklaşımlarını da şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

1. 3. 1. 1. Tarihçilerin yaklaşımları

Metodlarının doğal sonucu olarak tarihçiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine özgü bir yapıda olduğu yargısına varmışlardır. Osmanlı toplum yapısını araştıran tarihçiler, osmanlılarda merkezi bir devlet yapısıyla, toprak üzerinde devlet mülkiyetinin varlığı ve bir aristokratik sınıf hiyerarşisinin olmayışı üzerinde durmaktadır; sipâhinin senyörden çok, kamu görevlisine, reayanın ise serften çok özgür köylüye benzemesinden yola çıkarak Osmanlı toplum yapısının, çağdaşı olan Batı feodalizminden farklı olduğu(3) hükmüne varmışlardır.

(3) Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Ankara: Cem Yayınevi, 1968, s. 9.

Osmanlı toplum yapısı ile ilgili çalışmalar yapan tarihçiler, metodları gereği Osmanlı Devleti'nin çağdaşı olan Batı toplum yapısından ayrıldığı noktalar üzerinde durmuşlar ve feodal bir toplum olmadığı konusunda fikir birliğine varmışlardır.

Bu tarihçilerin bazılarının yaklaşımları üzerinde duralım. Ömer Lütfi BARKAN bu yazarlarımızın başında gelmektedir. BARKAN tarihî metodunu şöyle ifade etmektedir:

"Bir tarihçi için tespiti lâzım gelen nokta, bir içtimaiyatçı gibi umumî ve birkaç dereceli tecridlerle ulaşılabilecek müşahedeler değil, umumî kanuniyet ve tekâmül istikâmetlerinin zamana ve yere ait hususiyetlerin muayyen tarihî şartların tesiri altında kaldıkları hususî şekilleridir."(4)

Metodunu kendi dilinden aynen verdiğimiz Ö. L. BARKAN'a göre, Osmanlılarda örfî hukuk temeli üzerinde geliştirilen ve oldukça yaygın bir uygulama alanı bulan toprak politikası vardı. Aslında bu toprak politikası Osmanlı'nın kendi orjinal buluşu değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun, yıkıntıları üzerine kurulduğu Türk-İslâm ülkelerinde de bu toprak sistemine benzer bir toprak sisteminin varolduğu bilinmektedir(5).

(4) Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Çifçi Sınıfının Hukukî Statüsü", Ülkü Mecmuası, C.LX, sayı 53, s. 3

(5) Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, İst.: Dergah Yayınları, 1986, s. 129-139. ; Halil Cin, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, İst.: K. B. Yayınları, 1987, s.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde bu ülkelerde merkezi otoritenin çözümlenmesiyle toprak sahipleri ile çiftçiler arasındaki ilişkilerde düzensizliklerin hakim olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde toprakların çoğunluğu malikâne veya evlatlık vakıflar biçimine dönüşmüştür(6).

Bu şartlar altında kurulan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak politikasının ana hedefi, "özellikle kuvvetle yerleşebildiği ülkeler üzerinde kendi devlet otoritesine rakip olabilecek her türlü soy ve toprak asaletini kökten sökecek tedbirleri almakla uğraşmaktadır."(7)

Böylece Osmanlılar, kademeli olarak beylere ait özel mülkiyet anlayışını yıkmaya çalışmış, malikâne sisteminden patışah dirliğine ve sipahi tûmarına bir temayül göstermiştir. Bunun sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda toprakların mülkiyet ve rakabe(+) hakkı devletin elinde alıkonmak suretiyle kamuya ve miriye mal edilmiştir. Bu durum, sürekli bir kiracılık sözleşmesi biçimine yol açmış ve toprağın babadan oğula geçmesi nedeniyle, çiftçi toprağın gerçek sahibi gibi gözükmemektedir.

(6) Ö. L. Barkan, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", Ülki Mecmuası, C. X, sayı 60, s. 59-61.

(7) Ö. L. Barkan, a. g. m. s.61.

(+) Çıplak mülkiyeti devlete ait olmak.

Toprakta kiracı olarak bulunanlar tarlasını satmak, hibe etmek, vakıf veya vasiyet etmek isteği gibi, tasarruf etmek gibi haklara sahip değildir. Köylü belli büyüklükteki çift adı verilen parçalanmaz bir toprak birimi devlet adına sipahiye tapu resmi adını taşıyan bir kira ile kiralanmıştır. Buna göre köylü her yıl topraktan aldığı üründen belli bir payı devlete vermek ve toprağı geçerli bir özrü olmadan belli bir süre(üçsene)den fazla boş bırakmamak zorundadır(8). Köylülerin bu şartlara uymaması halinde, yani toprağı işletmemesi halinde toprağı elinden alınacağı gibi çift bozan adı altında bir tazminat da istenirdi(9). Devletin koyduğu bu şartları uygulamak, devletin memuru durumunda olan sipâhilerin görevi idi(10).

Kısacası Ö. L. BARKAN'a göre, Batı'da serfliğe has sayılan ve gerektiğinde serf olmayanlara da yüklenebilen iş ve toprağa bağlılık istendiğinde senyöre para vermek gibi yükümlülükler, Osmanlı topraklarında yaşıyan reaya için söz konusu değildir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğuunda tımar, sipahilerin kendi malı değildir(11).

BARKAN, Osmanlı toplum yapısının feodal olmadığını daha da be-

(8) Ö. L. Barkan, a. g. m. Ülki Mecmuası, C.IX, sayı 53, s. 30

(9) Ö. L. Barkan, a. g. m. Ülki Mecmuası, C.IX, sayı 50, s. 10

(10) Ö. L. Barkan, a.g. m. Ülki Mecmuası, C.X, sayı 60, s. 54-

(11) Muzaffer Sencer, Osmanlı Toplum Yapısı, İst.: May Yayınları, 1982, s. 31.

ginleştirmek için şu görüşlere de yer vermektedir. Yazara göre, Osmanlı İmparatorluğu, genel olarak toprak üzerinde özel mülkiyete ve soyluluğa yer vermez. Buna bağlı olarak sipahi, senyöre değil görülen bir memura; reaya ise serfe değil hür köylüye benzemektedir. İşte bu farklılıklar, Osmanlı toplum yapısını feodal olmadığını bir dikkatle göstermektedir(12).

Tarihî metoda göre Osmanlı toplum yapısını araştıran diğer tarihçilerden birkaçının burada görüşlerinden özet olarak söz etmekte yarar vardır.

Fuat KÖPRÜLÜ'ye göre, Sistemli bir idarî teşkilata sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, Orta-Zaman Batı feodal sistemine dayanan devletlerden farklı bir devlet niteliği taşır(13), feodal bir niteliğe taşımaz.

Halil İNALCIK'a göre, "Osmanlı fetihlerinde aşağı yukarı sistematik olarak uygulanmış olan iki ayrı aşamanın bulunduğu görülmektedir. Osmanlılar önce komşu devletler üzerinde bir çeşit suzerenlik kurmuşlardır.

(12) Ö. L. Barkan, a. g. m. Ülkü Mecmuası, C. IX, sayı 53, s.329-337.

(13) Fuat Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, 2. baskı, İst.: Ötüken Neşriyat, 1986, s. 4-18.

kurmak, .sonrada yerli hanedanların ortadan kaldırılmasıyla bu ülkeler üzerinde doğrudan doğruya bir denetim sağlamak istemiştir. Osmanlıların doğrudan doruya kontrolü, ilkece ülkelerin halkının ve imkânlarının defterlere sistemli olarak kaydedilmesine dayanan tımarsal sisteminin uygulanması anlamına gelmektedir."(14)

Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yapısını İNALCİK göyle özetlemektedir:

"Osmanlı toplumu, ilk plânda iki ana sınıfa ayrılmaktadır: Biri, ülemâyı da içine alan askerî sınıf, diğeri ise müslümün ve müslüman olmayan tebaalardan oluşan reayadî. Askerî sınıf tamamen vergiden muaf olmasına karşın, çoğunlukla devlete ait topraklar üzerinde kiracı olarak yaşayan köylüler özel vergilerle yükümlüdürler. Köylülülerin topraklarına bırakmalarına ve kentlere yerleşmelerine müsaade edilmemiştir."(15)

Tarihçi Mustafa AKDAĞ da aynı görüşü paylaşmaktadır. Yazar, bu konudaki görüşlerini Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi adlı eserinde ayrıntılı olarak değerlendirmiştir(16).

(14) Halil İnalçık, "Osmanlı Tımar Rejimi ve Sipahi Ordusu", TKD. sayı 118, (1972), s.139 ; aynı yazar, "Ottoman Methods of Conquest", Studia İslamica, s.103.

(15) Halil İnalçık, The Natur of Traditional Society(Political Modernization in Japon and Turkey), Princeton University Press, 1944, s. 44.

(16) Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi, İstanbul: Tekin Yayınları, 1979, s. 9-36.

Osmanlı Toprak Düzeni konusunda yaptığı araştırmada Halil CİN Osmanlı toplumunun feodal olmadığını açık bir dille şöyle ifade etmektedir:

"Osmanlı Dveleti kurulduğu ve sonradan fethettiği memleketlerde bir nevi toprak köleliğinin mevcut olduğu düzensiz bir derebeylik nizâmı ile karşılaşmıştır. Bu nizâmın toprak münasebetlerinde sebep olacağı düzensizlikleri(halkın büyük bir kısmının derebeyliğin çifliğinde serf veya köle olarak çalışması tarımsal işletmelerin küçülmesi ve neticede toprak sahiplerinin mülklerini ellerinden çıkarmak zorunda kalmaları vs...) önlemek için mevcut toprak düzenine süratle müdahale etmiş toprağa dayanan asalete son vermek suretiyle toprağı işleyenleri serf olmaktan çıkarmış; derebeylik yerine timar sistemini, serf yerine de timar sahibi sipahi ile, arasında sadece akdî bir münasebet olan, bir nevi aynı hak sahibi olan, kiracıya benzer toprak mutasarrıflarını ikâme etmiştir. Böyle bir toprak düzeni ise toprağın mülkiyetinin devlette olması ile mümkündür. İşte bunun içindir ki, Osmanlı padişahları, İslâm fetihlerinin başladığında olduğu gibi, fethedilen toprakların bir kısmının mülkiyetini halka bırakırken, bir kısmının rakabesini hazine için alıkoymuş ve sadece kasarruf hakkını ahaliye tevfiz etmiştir."(17)

(17) Halil Cin, Osmanlı Toprak Düzeni ve bu Düzenin Bozulması, İst.: K. B. Yayınları, 1977, s. 114.

1. 3. 1. 2. Asya tarzı yaklaşımı

Bu görüş, Asya Üretim Tarzı olarak da adlandırılmaktadır. Doğu toplumlarının yapılarını analiz etmekte kullanılmıştır. Bir doğu toplumu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun tipolojisinde de bazı yazarlar tarafından esas alındığı görülmektedir.

Asya tarzı yaklaşımını daha iyi anlamak için, Asya üretim tarzı nedir? konusu üzerinde durmakta yarar vardır. Asya üretim tarzı, M tarafından ortaya atılan, fakat yeterince geliştirilmemiş bir kavramdır, denilebilir. Bu yazar, Doğu toplumlarının evrimi ile dolaylı olarak ilgilenmiştir. Marx esas itibarıyla sanayi kapitalizmine yol açan şartların Doğu'da değil Batı'da oluştuğu sorusuna cevap aramaktaydı. Zaten o dönemlerde Doğu tarihi üzerine Batı'da çok az şey biliniyordu(18). İşte bu yetersiz ve kıt bilgiye dayanarak Marx Engels ile birlikte, önce doğu toplumlarının geride kalmalarının nedenini, özel toprak mülkiyetinin olmadığına gördüler. François BERNIER(1625-1688) Türkiye, İran ve Hindistan'da özel toprak mülkiyetinin olmadığını söylüyordu(19). Bu durum Marx'ın çok dikkatini çekmişti ve 2 Haziran 1853 tarihinde Engels'e şöyle yazmaktaydı: "İşte doğu cennetinin gerçek anahtarı."(20)

(18) Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, C. 1, Gözden geçirilmiş yeni basım, İst.: Cem Yayınları, 1974, s. 12.

(19) D. Avcıoğlu, a. g. e. s. 12.

(20) D. Avcıoğlu, a. g. e. s. 12.

Marx daha sonra Doğu toplumları üzerine yapılan araştırmaları okuyunca, meselâ Çin gibi bazı doğu toplumlarının toprak düzeni hakkında bilgilenmiştir. Çin, toprakta özel ve kamu mülkiyet dönemlerini tanımış olmakla birlikte gene de kapitalist evrimin dışında kalmıştır(21). Bunun üzerine Marx, Çin'i Asya Üretim Tarzı kategorisine koymaktan vaz geçti, ama bu üretim tarzının belirleyici özelliğini başka yerde aramaya başladı(22).

Çin'de özel mülkiyetin varlığı söz konusu olmakla birlikte Marx'ın Asya Üretim Tarzı'nı, toprak mülkiyetinin köy topluluğuna ait bir üretim tarzı saydığını kabul ettiği görölmektedir. Birey toplumun bir üyesi olarak, toprağın bir kısmını tasarruf etmektedir. Bu tasarruf hakkının köylü vatandaşın çocuklarına geçmesi imkânı da vardır. Ama toprağın mülkiyeti köy topluluğununundur(23). Bu köylerin birbirleriyle bir bağlantısı yoktur. Bu özelliğinden dolayı otarsık olarak adlandırılan bu köylerin en üstünde üretim fazlasının bir kısmını alan bir üst sınıf bulunmaktadır. Asya tipi, bu özelliği ile, Cermen tiplerine göre evrime çok daha az elverişlidir.

O zamanların sınırlı bilgisiyle yeterli derecede inceleme ve

(21) H. Carrère d'Encausse et Stuart Schram, Le Marxisme et L'Asie, Paris, 1965, s.14.

(22) Karl Marx, Kapital, C.111, Ankara: 1968, s.81.

(23) D. Avcioğlu, a. g. e. (1974), s. 13.

(24) D. Avcioğlu, a. g. e. s. 13.

tırma yapma imkânına sahip olmayan Marx'ın Asya toplulukları hakkında, çok kısa ve parça parça ileri sürdüğü görüşler, son yıllarda ilgi görmüş ve Asya Üretim Tarzı buna karşılık olarak ileri sürülmüştür. Üst yapı ile beraber, ayrı bir toplumsal yapı sayılmış olar ve bu tipe giren toplumların kapitalizme giremeyişlerinin açıklanmasına temel yapılmıştır(25).

Bu yaklaşımı benimsemiş olan araştırmacıların en tanınmışını Nİ BERKES'tir. Berkes, Osmanlı toplum yapısını kesin bir kategoriye sokmaktan kaçınmakla beraber, Marx'ın Asya Üretim Tarzı terimini kullanmak suretiyle, onu, Batı toplum yapısından farklı Asya Sisteminden saydığı anlaşılmaktadır(26).

Yazarına göre, Doğuda feodaller yoktur. Onun yerine toprağın başında, mülkün sahibi sayılan ve Padişahın bir tür kahyası olan, Padişaha askerlik borçlu bulunan sipahi vardır. Reaya denen çifçi, toprağın maliki değil, sipahinin denetimi altında kullanıcısı; serf veya köle değil verâsetli devlet kiracısıdır(27). Berkes, Doğu toplumlarını ve dolayısıyla Osmanlı toplum yapısını, açıkça Asya Tarzı olarak vasıflandırmamış olmakla birlikte, Marx'ın Asya Üretim Tarzı ilişkili görüşleri açısından çözümlenerek Batı feodal toplumlardan

(25) D. Avcıoğlu, a. g. e. (1974), s. 14.

(26) Muzaffer Sencer, a. g. e. (1982), s. 66

(27) M. Sencer, a. g. e. s. 66-67.

farklı farklı olduğunu ifade etmiştir(28). Aristokrasiye yer vermeyen Osmanlı toplum yapısında sipahiler, feodallerden farklı olarak mülk sahibi olan padişahın görevli memurudur. Serften farklı olarak devletin kiracısı durumunda olan reayanın yaşadığı köyler ve kasabalar ayrı, tarım-ziraat birliği ile kendi kendine yeterli ünitelerdir. Bu geleneksel yapı, Batı'daki değişmelerin etkisiyle değişmiştir(29).

1.3.2. Osmanlı toplum yapısının "feodal toplum tarzı"nda olduğu görüşünde olanlar

Osmanlı toplum yapısına Sosyoloji'nin yaklaşan bilim adamlarında vardır. Bu metodu benimsemiş olan bilim adamları bir toplumsal yapının temel niteliğini bularak, onu, bilinen toplumsal tiplerden biri içerisinde incelemeye çalışmışlardır. Bu anlayışı paylaşanlar arasında en yaygın temayül, Osmanlı toplumunun kronolojik olarak ça

(28) Bu farkı N. Berkes şöyle ifade etmektedir: "Osmanlı padişahlık sistemi, ister Doğu'daki yarifeodal veya feodalleşme halindeki yerlerde, ister Batı'da eskiden beri feodal veya daha da koyulaşmaya başlamış feodalizm bulunan yerlerde feodalizmle nerde karşı karşıya gelmişse orada feodal sisteme karşı üstünlüğünü göstermiştir." (bkz. N. Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, C. 11, İst. 1963, s. 44.)

(29) M. Sencer, a. g. e, s. 66-67.

daşı olan Batı feodal toplumlarıyla ortak özellikler taşıdığı veya Osmanlı toplum yapısının feodal toplum tarzından sayılması gerektiğini benimsemiştir. Bu görüşü hem Batılı hem de yerli yazarlardan savunanlar vardır.

Batılı yazarlardan H. A. R. Gibb ve H. Bowen'ın bu konudaki görüşleri şöyledir:

"Osmanlı egemenliğinin ilk dönemlerinde, belkide başlangıcında bir feodal sistem benimsenmiştir. Bu sistem, Avrupada olduğu gibi savaşlardan sonra fethedilen yerlerin topraklarının bağışını kapsamına almaktadır. Savaşçı askerler, istediği zaman askerî bir hizmette bulunmak ve bu amaçla, yalnız kendilerini değil toprağın büyüklüğüne göre değişen bir askerî gücü de atlı olarak donatmak zorundadır. Böylece ortaya çıkan fi-et(timar)ler, bir bölümü ile sipahiler; bir bölümüyle de üzerinde kiracı olarak yaşayan köylüler tarafından işlenmiştir. Sipahilerin geçimleri, köylünün yetiştirdiği ürünler ve köylüye yüklenen vergi ve diğer yükümlülükler yolu ile timarlardan sağlanmıştır."(30)

Osmanlı toplum yapısı üzerinde araştırma yapan Batılı yazarların çoğu, Osmanlı toplum düzeninin Bizans toprak düzeninin bir devamı olarak görmektedirler(31).

(30) H. A. R. Gibb and H. Brown, Islamic Society and The West Oxford University, Press, 1950, s. 46-47.

(31) Batılı yazarların bu tip yaklaşımı bazı yerli yazarların tarafından eleştirilmiştir. Bunların başında Fuat Köprül

Görüldüğü gibi Batılı yazarlar, Batıdaki toprak düzeni ile Osmanlı timarının aynı şey olduğundan hareket ederek Osmanlı toplum yapısını feodal olarak nitelendirmektedirler.

Yerli yazarlardan bazıları da Osmanlı toplum yapısının feodal olduğu sonucuna varmışlardır. Bunlardan, yalnız İsmail Hüsrev Tökün ile Behice Boranın görüş ve yaklaşımlarından özet olarak söz edece-

gelmektedir. Yazar görüşlerini şöyle ifade etmektedir: "...Birtakım umumî görüşler, bu tarihçiler tarafından hiçbir müspet delile dayanmaksızın ortaya atılmış fantazilerdir ki, hatta tarihî bir faraziye bile sayılamaz. Bu kadar umumî mahiyette neticelere ehemmiyetle varabilmek için, evvelce uzun müddet bir çok tahlili çalışmada bulunarak, ayrı ayrı müspet ve sarîh dayanak noktaları elde etmek lâzımdır. Halbuki şimdiye kadar, gerek tarihçiler gerek başkaları Osmanlı müesseselerinin gelişmesi hakkında hatta en basit monoğraflar bile yapmamışlardır." (Ayrıntılı bilgi için bkz. Fuat Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İst.: Ötüken Yayınları, 1986, s. 20-28.

Bu anlayışa S. Divitçioğlu da katılmamaktadır. Ona göre "Osmanlı İmparatorluğu'nda gayet yaygın olan timar müessesesinin mevcudiyetine bakıp Osmanlı sipahi timarını Avrupa Orta Çağ fieflerine benzetip, ^Bundan esinlenerek Osmanlı iktisadi sistemine klasik rerebeylik damgasını vurmak hatalıdır." (S. Divitçioğlu, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı toplumu, İst. 1967, s. 34.)

ğiz.

İsmali HÜSREV'e göre, "tarihte Osmanlı toplumunun dokusu çok renklidir. Bir patriarkal aşiret düzeninin yanında gelişmiş bir lo ca sistemine, toprak köleliğine dayanan bir toplum biçiminin yanın geniş ticaret ilişkilerinin vb. rastlanmaktadır. Ama nitelik açısı birbirinden ayrı olan bütün bu sosyal ilişkilerin üstünde ve bütün Osmanlı toplumuna damgasını vuran tek ve egemen düzen vardır: Dere beylik düzeni."(32)

Yazara göre derebeylik düzeni, zengin ve iktidarlı sınıfın z ti(özlük) ihtiyaçları için gereken ürünleri, yabancı işgüçleriyle kendi işletmesinde üretmesi tarzıdır(33). Derebeylerin servet gücü geniş topraklara ve bu toprakları işleyecek kol güçlerine zorla sa hip çıkmasına dayanır. Derebeyinin toprağında bulunan işgüçleri to rak sahibine, Roma'da olduğu gibi kölelik bağı ile değil, toprak a racı ile bağlıdır.

Derebeylik ekonomisi, kâr sağlama değil şahsî ihtiyaçları ka gılama olan bir tüketim ekonomisidir.

Osmanlılar fetihler yoluyla ele geçirdiği ülkelerin toplumsal yapısını olduğu gibi korumuş değişik toplum görüşlerinin üstünde ü tip derebeylik ikâme etmiştir:

(32) İsmail Hüsrev, Türkiye Köy İktisadiyatı, İst. :Kedro Mecmuası Neşriyatı, 1934, s. 151.

Sipahi derebeyliği: Bu, timar ve zeamet sistemidir. Osmanlı devletinde görünüşte köylü özgürdür ve toprağı tapu ile tasarruf etmektedir. Ama sipahi ile köylü arasındaki toplumsal üretim ilişkileri ne bakılınca, köylünün bağımsız olarak çalıştığı ve vergisini verdiği halde özgür olmadığı sahibi-i arza zorla bağımlı kılındığı görülmür. İ. Hüsrev bu görüşlerini kuvvetlendirmek için de Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesinden örnekler verir:

Kanun- "Sipahi, reaya nerede olursa olsun toprağın başına geri getirmekle görevlidir. Fakat yerini terk edip de reaya gittiği yerde yirmi yıldan fazla kalmışsa, tekrar geri getirmek yasaktır. Ancak ondan yirmibeş akçe çift bozan resmi alınır."

Kanun- "Sipahiler, reayalarına bir iş gördükleri istedikleri zaman reaya bunları yapmakla mükelleftir ve kanun icabıdır. Eğer yapmakta itirazları varsa mahkeme tarafından cezalandırılır."(33)

Ruhanî derebeylik: Dinî kurumların derebeyliğidir. Devlet ve bireyler tarafından bu kurumlara geniş toprakların gelirleri vakfedilmiştir. İsmail Hüsrev'e göre bu kurumların başında Bektaşî ve Mevlîî tekkeleri gelir. Bu durum, tekkelerin bağımsız derebeyi kurumlarıdır.

(33) Bu kanunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hadiye

Tuncer, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Kanunları, Ankara

Tarım Bakanlığı yayınları, 1965.

duğunu ve böyle yığınların bu tekkelerin toprağında yıllarca çalıştığını göstermektedir(34).

Özele derebeylik: Bu derebeylik, padişah tarafından özel mâl kane ve çiftlik olarak(35), doğrudan doğruya mülk olarak verilen veya fethedilen toprakların sınıfsal özellikleri korunarak timar s temlerine bağlanmayan yerlerde görülür. Bu derebeylik tipi sipahi derebeyliğinin dışında kaldığı için özel derebeylik, adlandırılmış tır. İ. Hüsrev, bu derebeylik tipine örnek olarak Bosna, Hersek, Eflak, Boğdan ve Doğu vilayetlerini vermektedir(36).

Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum yapısının feodal olduğu sonucuna varan bir diğer yazar da Behice BORAN'dır. Bir toplum bilimci olan Boran'a göre, bir müspet bilim olarak Sosyoloji, toplumların ortak özellikleri üzerinde durur. Soyutlamalar ve karşılaştırmalar yaparak genel yargılara ve genellemelere varmaya çalışır; tarih disiplini ise somut toplumları somut yer ve zaman şartları altında inceleyerek zaman içerisinde olayların ardardalığını gösterir. Böylece Boran, Sosyoloji ve Tarih disiplini arasındaki metod farkına dikkat çeker(37).

(34) İ. Hüsrev, a. g. e., s. 167.

(35) Osmanlılarda ilk malikane usulü 1386 yılında Birinci Mu Evronos Bey'e sancak verdiği zaman itâ olunan berat ile lar.(Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Teri Sözlüğü, İst.: MEB. Yayınları, 1983, C.11, s. 395.

(36) İ. Hüsrev, a. g. e., s. 153-156.

(37) Behice Boran, "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet", Y Dergisi, (1962), sayı 50, s. 51.

Yazar, Osmanlı toplum yapısının bir derebeylik tipinde olup olmadığı tartışması, derebeylik terimine yüklenmek istenen anlamla ilişkili olduğunu vurgular(38).

Boran'ın bu konudaki görüşlerini kendi ifadeleriyle şöyle özetlemek mümkündür:

"Değil insan toplumları, inorganik alemdaki somut gerçek parçaları, birimleri bile somutluğunda ele alındıklarında tam bir benzeri olmayan eşsiz varlıklardır. Ama bilimin amacı, gerçeği bütünüyle doğru anlamamız ve ona göre aksiyona geçmemiz bakımından önemli faktörleri önemsizlerden ayırmak ve önemli olanları önem derecesine bir sraya koymaktır. Bilimde tiplerin tespiti ve somut gerçeklerin buna göre tasnifi bu meselelerin çimlenmesi içindir. Gerçekleri hiç gözden kaçırmamalıdır. Ama genel kavramlar olmadan da somut gerçeklerin sınırsız çeşitliliği, tükenmez vasıfları arasında önemli olanı gözden kaçırmak tehlikesi vardır. Gerçeklere dayanmayan, gerçeklerle beslenmeyen kavramlar, boş kalıplar haline gelir. Ama genel kavramlarla sistemleştirilmemiş gerçekler de bir olgular yığını olmaktan öteye geçemez."(39)

Yazar'a göre, her toplum tipinin yapısal niteliğini belirleye

(38) Behice Boran, Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, İst.: Gün Yayınları, 1968, s. 3-4.

(39) B. Boran, a. g. m. , (1962), s. 51.

temel esaslar vardır. Feodal toplumlarda para belirmiş ve şehirlerarası ticaret ile dış ticarete değişim aracı olarak ve çok sınırlı ölçüde de sermaye olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı toplumunun dayanağı, toprak mülkiyeti ve toprak kirasıdır. Başka bir ifade ile temel servet biçimi toprak, temel üretim tarım ve temel gelir biçimi ise kira(rant)dır. Bu toprak mülkiyeti devlet mülkiyeti vb. biçimde; toprak rantı da öşür, aynı vergilir vb. belirebilir. Ama somut belirtilerindeki çeşitlilik, şu iki temel esasa indirgenebilir: toprak mülkiyeti, toprak rantı

Boran'a göre, Osmanlı toplum yapısı her ne kadar çağdaşı olan Batı toplumundan somut olarak, daha çeşitlilik göstermekte ise de, onun sahip olduğu temel nitelikler derebeylik toplum düzeni olduğudur(40). Yazar, Osmanlı toplumunda reayanın serf değil özgür köylü olduğunu kabul eden Ö. L. Barkan'ın görüşlerini tenki ederek feodalizmin temel esaslarının Osmanlı toplumunda da var olduğunu göstermeye çalışmıştır(41).

Barkan tarafından ileri sürülen "Osmanlı İmparatorluğu'nda toprakların birer devlet memuru niteliğinde olan kimselere görev karşılığı, gelirlerinden yararlanmak üzere verildiği ve bunların toprağın sahibi olmadığı" görüşüne de katılmayan Boran, "mülkiyet sahibi olmama durumu genelde teoride kalmıştır."(42) der.

(40) B. Boran, a. g. e., (1968), s. 5-6.

(41) Behice Boran, "Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi", Yön Değişimi, sayı 51, (1962), s.9.

(42) B. Boran, a. g. m., s. 9.

Tarihçilerin görüşlerine katılmayan Boran, Osmanlı İmparatorluğu'nun neden Batı'da olduğu gibi bir gelişme göstermemiştir, sorusuna şöyle cevap vermektedir:

Batı, kapitalist sistemi yaratacak olan değişimleri geçirirken, Osmanlı toplumu bütün gücüyle merkezî feodaliteyi kurma çabasıdadır(43).

Batı'nın Doğuyla olan ticaretinin ana yolları üzerinde kurulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu, bulunduğu konumu koruyabilseydi, belki bu değişimlerin etkisi altında gelişmeler gösterebilirdi. Ama coğrafî keşifler, Anadoludaki ticaret ve endüstri merkezlerini geriletmiş, hatta söndürmüştür(44).

Osmanlı toplum yapısının üzerine gerek tarihçilerin gerekse sosyal bilimcilerin görüşlerini özet olarak verilmesinin amacı, araştırmamızın konusu açısından önem taşımaktadır. Bu bakış açılarının yanında daha özel ve daha mahallî olarak, Malatya'nın belli bir dönemini içeren(1656 - 1717) şer'iyeye sicilleri ışığında, sosyolojik olarak sosyal hayatı ele almak, Osmanlı toplumuna yeni bakış açısı kılacaktır.

(43) B. Boran, a. g. e., (1968), s. 7-9.

(44) B. Boran, a. g. e., s. 10.

1. 4. Şer'iyeye sicillerinin kültürümüz açısından taşıdığı önem

Şer'iyeye sicillerinin kültürümüz açısından önemini daha iyi anlamak için bu sicillerin tarihî, hukukî ve sosyo ekonomik açıdan üzerinde durulması gerekmektedir.

1. 4. 1. Tarih açısından

Kadınların devlet merkeziyle resmî yazışmaları; halkın şikayet dileklerini, mahallî idarelerce resmî düzenlemeler olarak kabul edilen ferman ve hükümleri; ait olduğu mahallin sosyo - ekonomik kararlarını şer'iyeye sicilleri içermektedir. Bu siciller incelenmeden Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari ve sosyal tarihini gerçek yönleriyle ortaya koymak mümkün değildir. Şer'iyeye sicilleri şu konularda bağvurulacak önemli kaynaklardır.

- Şehir tarihleri ve yurdun çeşitli bölgelerindeki mahallî yazışmalara ait araştırmalarda, şer'iyeye sicilleri birinci derecede kaynaklardır. Özellikle bir bölgenin sosyal yapısını meydana çıkarmak amacıyla kaleme alınan bu çeşit çalışmalar, ancak şer'iyeye sicilleri incelenerek temellendirilebilir(45) ki, bu araştırmanın esas temeli bu anlayışa dayanmaktadır.

(45) Ahmet Akgündüz, " Şer'iyeye Sicilleri ve Osmanlı Hukukunda Adliye Teşkilatının Yapısı ve Fonksiyonları", Şer'iyeye Sicilleri 1, İst. : Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayınları, 1988, s. 12.

Şer'iyye sicillerinin genel tarihe katkısı konusu alanımı-
mız dışında olduğu için üzerinde durmak gerekmemekle birlikte öne-
minden dolayı kısaca şunlar söylenebilir: Tarihi şahsiyetlerin,
mahalli yer adlarının ve kurumların ayrıntılı ve doğru olarak tes-
pitinde şer'iyye sicilleri birinci derecede ve önemli kaynaklardır
Örnek olarak, inceleme konusu olarak seçtiğimiz dönem Malatya'sında
mevcut olan mahallelerin tamamının adları öğrenilebilmektedir(46).

1. 4. 2. Hukuk tarihi açısından

Eski hukukumuz hakkında en doğru bilgiyi gene şer'iyye sicil-
lerinde bulmak mümkündür. Osmanlı hukukunun kaynakları ve şer'i se-
rif dedikleri İslâm hukukunun ne dereceye kadar uygulanabildiğini,
padişahların ve ulu'l-emr denilen devlet adamlarının yasama yetki-
lerinin sınırları, Kur'an ve Sünnet'te kesin bir şekilde zikredil-
meyen ve icihat ile zamanın ulu'l- emrinin yasama yetkisine terke-
dilen Örfi hukukun uygulama alanlarını şer'iyye sicillerinde görmek
mümkündür. Bu belgeler incelenmeden Osmanlı hukuku hakkında verilen
hükümler, ileri sürülen görüşler peşin hüküm olmaktan öteye geçemez
Bilimsellik vasfından mahrumdur, denilebilir. Çünkü uygulama, teori
doğrulayan somut bir delildir(46).

(46) Mal. Şr. Sc. No: 1050, s. 121/2.

(47) Ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. L. Barkan, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisinin Malî ve hukukî Esasla-
rı, Önsöz, s. 1-XXXIII.

Şer'î hükümlere uygun mahkeme kararları mevcuttur. Bu kararlar hukukun bütün dallarıyla ilgilidir. Bu dallar iki başlık altında toplanabilir: Özel hukuk ve kamu hukuku.

1. 4. 2. 1. Özel hukuk

Kişisel hukuk ile ilgili kararlarda, şer'î hükümlerin aynen uygulandığını şer'îye sicillerinde görmekteyiz. Örneğin, ameliyat olana şahsın, ameliyatı yapacak doktora, bireyin haklarından olan, beden bütünlüğü üzerinde sahip olduğu hakka riayet ederek ameliyata izin verildiği ve bu izin mahkemece zabta geçtiği görülmektedir(48).

Aile hukuku ile ilgili kararlara şer'îye sicil kayıtlarında oldukça sık rastlanmaktadır. Aile kurumunun kuruluşundan tutun da boşanmaya varıncaya kadar olan karar örneklerini görmekteyiz(49).

Miras hukukuna ilişkin kayıtlara ve kararlara da şer'îye sicillerinde sık rastlanmaktadır(50). Miras hukuku, miras sözleşmelerini ve tereke tasimlerini içermektedir.

1. 4. 2. 2. Kamu hukuku

(48) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 60/2.

(49) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 33/. ; A. Akgündüz, a. g. e. s. 13.

(50) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 65/1.

Şer'iyeye sicillerinin asıl önemi kamu hukuku alanında kendini göstermektedir. Kamu hukuku ile ilgili hükümler şöyle özetlenebilir:

Ceza hukuku ile ilgili hükümler: Osmanlı Devleti'nin ceza hukuku ile ilgili durumlarda, İslâm hukukunun hükümlerine aynen uyma vâkiydi(51). Bu alana ilgilendiren şu üç tür suç ve cezadan söz edilebilir:

i. Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde açık olarak nitelikleri ve miktarları belirtilen had cezaları: Bunlar, iffete iftira(hadd-i kazf), hırsızlık(hadd-i sirkat), yol kesme(kad'ı tarik), zinâ(hadd-ı zinâ) ve içki içme(hadd-ı şirb)dir. Şartları olduğu durumlarda Osmanlı Devletinin yetkili mahkemeleri, bu suçlara dair cezaları Kur'an ve Hadislerde belirtilen şekilde aynen uyguladıklarını şer'iyeye sicilleri göstermektedir(52).

ii. Bireye karşı işlenen suçlar: Bu suçlar hakkında İslâm hukukunun öngördüğü esasların hiç aksatılmadan uygulandığını ve bireye karşı işlenen suçun işleyenin dinine, diline ve ırkına hiç bir şekilde itibar edilmediğini, gene şer'iyeye sicillerinden öğrenilebilmektedir(53).

(51) A. Akgündüz, a. g. e., s. 14.

(52) A. Bayındır, a. g. e., s. 18.

(53) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 48/2. ; 51/4. ; A. Akgündüz, a. g. e., s. 14.

iii. Yukarda sözü edilen iki alanın dışında kalan suçlar: İslâm ve Osmanlı hukukunda bu tip suçları işleyenler için verilen cezalara, tâzir ve siyaset cezaları adı verilmektedir. Bu tip suçlara ait cezaların takdiri, kadiya ve ulu'l-emre(yasama organı) bırakılmıştır. Fatih, Kanuni, IV. Murat ve III. Ahmet kanunnamelerindeki cezaî hükümler hep tazir cezaları şeklindedir. Bu cezalar, İslâm hukuku tarafından devlete bırakılmıştır(54). Bu tür suçlarla ilgili düzenlemeler devlet tarafından geliştirilmiştir. İçki içme ve iffete iftira(hadd-i kazf) dışında kalan cezaların zimmîler hakkında da aynen uygulandığı görülmektedir(55)

Usul hukuku ile ilgili kararlar: Bu konuda da Osmanlı Devletinin İslâm hukukunun hükümlerini uygulamanın yanında örfî hukuk hükümlerini dikkate almış olduğu görülmektedir. Usul hukuku açısından deliller konusu çok dikkat çekicidir. Çünkü şer'iyeye sicillerinde, tıpkı İslâm hukukunda olduğu gibi, en çok başvurulan ispat aracı olan şâhitlik ve davalının ikrarıdır(+). Şâhitlik kurumuna verilen önemden dolayı, sicillerin çoğu içeriğini hukukî durum veya muamelelerin şâhitler huzurunda mahkemece kayda geçilmesi demek olan hüccetler teşkil etmektedir. Burada hemen şu hususun belirtilmesinde

(54) A. Akgündüz, a. g. e., s. 14.

(55) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 33/2.

(+) Bu konunun üzerinde II. Bölümde ayrıntılı olarak durulmuştur.

yarar vardır: Şer'iyeye sicillerinde, ceza ve hukuk usulü ayrımı yapılmadığını, ancak ceza davalarında genel esaslar dışında bazı farklı usullerin uygulandığını görüyoruz. Meselâ şüpheden sanığın yeminlanması veya şahitlerin bazı davalarda çok sıkı soruşturulması sayılarının iki kata çıkarılması meseleleri bunlara misal olarak verilebilir. Usul hukuku açısından delil olarak kullanılan şeyler arasında yemin veya yeminden kaçınma(nükul)nun da yer aldığını belirtelim(56).

Malî ve idarî hukukla ilgili kararlar: Şer'iyeye sicillerinde de malî hukuka ait mahkeme kararlarıyla, idarî hukuka ait fermanlar, buyrultular vb. kayıtlar da yer almaktadır. Bunlar, Osmanlı Devleti'nde yer alan vergi çeşitliri, idarî kurumlar ve bunların fonksiyonları ile ilgili önemli belgeleri içermektedir(57).

Şer'iyeye sicilleri, eski idarî teşkilatlarımızın, bir çok birimlerinin açıklık kazanması yönünden önemli belgelirdir: Kaza, Sancak ve Eyalet birimleri; beylerbeylik ve sancak beyliği gibi idarî; kadılık muhazırlık gibi adlî kurumların teşkilat yapısı ve fonksiyonlarını şer'iyeye sicillerindeki kayıtlardan çıkarmak mümkün olacaktır(58).

(56) Ali Haydar, Dürerü'l- Hükkâm Şerhü Mecelleti'l- Ahkâm İst.; 1330, s. 366. ; A. Bayındır, a. g. e. , s. 141.

(57) A. Akgündüz, a. g. e., s. 15.

(58) A. Akgündüz, a. g. e., s. 15.

1. 5. 3. Ekonomik ve sosyal açıdan

Şer'iyeye sicilleri, ait olduğu yerin ekonomik ve sosyal yapısı hakkında birinci elden kaynak ve belgelerdir. XV. ila XX. yıllar arasındaki Türk insanının, özellikle Anadolu insanının hayat tarzını, ülkeye dışardan gelen ve gene ülkeden dışarı çıkan eşya, Anadolu insanının yetiştirdiği tarım ve ziraat ürünleri, mamul maddeleri, yörelerde var olan sanat ve mesleklerin çeşitleri, devlet memurlarına ödediği ödemeler, para arzı ve çeşitleri, enflasyon ve devalüasyonun gerçek anlamda tarihsel seyri ve buna benzer konular orjinal olarak, ancak şer'iyeye sicillerinde bulunmaktadır(59)

Özellikle narhla ilgili kayıtların sosyo ekonomik yönden oynadığı rolün önemi açık bir şekilde görülmektedir(60).

Elde mevcut bulunan çok sayıdaki şer'iyeye sicilleri, Anadolu'nun en ücra köşesindeki vatandaşın hayat tarzlarını, yaşam biçimlerini yansıtmaktadır. Gerçekten Malatya'nın filan köyünden bir insanın terakesini, şer'iyeye sicillerinde bulmak mümkündür(61). Anadolu insanının o dönemlerdeki refah düzeylerini ve karşılaştıkları sıkıntıları az çok bu belgelerde bulmak mümkündür.

(59) A. Akgündüz, a. g. e., s.15.

(60) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s.1/3.

(61) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s 65/1.

3. Araştırma Konusunun Sınırları

Araştırmanın konusu, 1656-1717 Yılları Arasında Malatya Şer'iyye Sicillerine Göre Malatya'da Sosyal Hayat'tır. Adından da anlaşılacağı gibi problemimizi, belli döneme ait(1656-1717) Malatya merkezinde(Nefs-i Malatya) ve yakın yöresinde yaşayan insanların sosyal yaşantıları odak noktayı oluşturmaktadır.

Bu araştırmayı yaparken birinci el kaynak olarak Malatya'ya ait iki adet şer'iyye sicili esas alınmıştır. Sosyal, ekonomik, idari ve hukukî bütün yönler bu kaynakların elverdiği ölçüde gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmış ve o dönem Malatya'sının sosyal hayatına nasıl bir tesir yapmış olduğu araştırılmıştır.

Araştırmanın veya bilginin diğer kimselere aktarılması için tarih üç bölüme ayrılabilir: Bunlar, kronolojik, coğrafi ve analitik bölümlerdir(62). Diğer bir ifade ile bu, zamanın, mekanın ve araştırılacak problemin sınırlandırılması demektir. Bu araştırmanın çerçevesi sosyal, ekonomik, idari ve hukukî açıdan Malatya merkezi ve yakın yerleri olarak çizilebilir.

Niçin böyle bir sınırlamaya gidilmiştir?

(62) Bahattin Yediyıldız, Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Ank.: K.

B. Yayınları, 1985, s. 2.

Her şeyden önce şunu ifade etmek gerekir ki, bilinen belli bir yörenin seçilmesinin sebepleri arasında araştırmanın kolaylaştırılması için araştırılan konunun alanının daraltılmasının yanında, bir organizmanın hüçresi örneği, alanın derinlemesine, çok iyi araştırılması, o ülkenin ve o ülkede yaşayan insanların genel problemlerinin büyük bir kısmını ortaya çıkardığı gibi, bu problemlerin analizine yarayacak önemli ipuçlarının ele geçirilmesine de yarar.

Coğrafî sınırların çiziminde, araştırmanın temel esasını oluşturan Malatya şer'iyeye sicilleri en büyük rolü oynamaktadır. Bir başka deyişle coğrafî alanı Malatya(Nefs-i Malatya) oluşturmaktadır. Bir bakıma araştırmanın coğrafî yönden belirlemesini yaparken kronolojik açıdan da hangi dönemi kapsadığı ifade edilmiş olmaktadır. Söz konusu olan zaman dilimi, elimizde mevcut bulunan Malatya şer'iyeye sicillerinin taşıdığı ve yukarda belirtilen tarihlerdir.

Araştırma konusunun sınırlarını çizerken de ifade etmeye çalıştığımız gibi sosyal, ekonomik ve hukukî vecheler derinliğine analitique olarak ele alınmaktadır. Hemen şunu da belirtelim ki, çok geniş içeriği olan bu terimler kültür, sahasını da içine almaktadır. Esasen sosyal hayatta ekonomi, hukuk ve kültür birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmazlar.

Bu kısa açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, araştırma konusuna

esasinda çok yönlü bir alanı teşkil etmektedir. Bu geniş alan içerisinde sosyolojik ve kültürel vechelere ağırlık verilmektedir.

Diğer taraftan bu araştırma Osmanlı toplumunun sosyal, ekonomik ve coğrafi bir parçasını oluşturan Malatya ve onun belli bir dönemini kapsamaktadır. Bu bilinen dönemin açıklanması İnönü Üniversitesinde kütüphanesinde bulunan 1049 ve 1050 numaralı Malatya şer'iyeye sicillerine dayanmaktadır. Bu siciller, kütüphanenin resmi kataloglarına geçmemiştir. Bununla beraber siciller, kütüphane yetkililerinin dikkat ve itina ile korunmaktadır. Kaynak gösterilirken bu numaralar dikkate alınmıştır.

Araştırma şu bölümlerden meydana gelmektedir:

- Malatya Kazasının Yönetimi,
- Hukukî Teşkilatlanma,
- Malatya Kazası'nın Sosyal Sosyal Yapısı,
- Sonuç.

3. Araştırmada Kullanılan Metod

Araştırmanın kapsadığı sınırları ortaya koyarken belirtilen durumlar göz önünde tutulduğunda kullanılacak olan metodun sosyal tarihi metod olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Problemlerin çözümüne en uygun düşecek metod ne betimleme(descriptive) me-

metod ne de dencysel(experimental) metoddur; ancak bu araştırmada sosyal tarihî metod kullanılabilir. Çünkü araştırmamızın konusu geçmişte(out of date) olup bitmiştir. Şunu da burada ifade etmek yararlı olabilir: Tarihî metod sadece tarih ile ilgili konulara özgü olmakla birlikte, bu metoddan birçok sosyal bilim dalları yararlanabilmektedir. Bunların arasında hatta başında Sosyoloji gelmektedir, denmektedir.

4. Araştırmada Başvurulan Kaynak Türleri

Araştırmada kullanılan kaynakları iki grupta toplamak mümkündür: Birinci el kaynaklar; bunlar yukarıda ifade edildiği gibi, Malatya'ya ait şer'iyeye sicilleridir. Ekonomik, sosyal ve kültürel önemleri büyük olan bu belgeler, kütüphane yetkililerince korunmaktadır. Araştırmada birinci el kaynak olarak kullanılan Malatya şer'iyeye sicilleri, iyi bir rastlantı ile geçmiş orjinal belgelerdir. Bu belgelerin rastlantı sonucu bulunduğunu kanıtlayan elimizde mevcut olan bilirkşi raporu vardır. Bu raporun bir bölümünü aşağıda veriyoruz(63):

"Öğr. ve Yazı İşl. Md. 600/1867

Kitap hk.

Sayın Doç. Dr. Yavuz Ercan

(63) Bkz. Ek: 1.

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
ANKARA

Ankara'da bir kitapçada satışa çıkartılan 1658(+) ve 1716 yıllarına ait Malatya şer'iyeye Sicillerinin satın alınabilmesi için en az iki kişilik bir bilim komisyonunca eserlerin incelenip "tarihî ve ilmî vesika" niteliği taşıdığına belgelenmesi gerekmektedir.

Yukarıda adı geçen şer'iyeye sicillerinin incelenerek "tarihî ve ilmî vesika" niteliği taşıyıp taşımadığının belgelenerek bildirilmesi konusunda yardımlarınızı saygı ile rica ederim.

Rektör V.

İmza

Prof. Dr. Ali Fuat CESUR

MA/FS. 18. 12. 1981"

İlgili dilekçe üzerine, Prof.Dr. Yaşar YÜCEL, Doç. Dr. Musa ÇADIRCI ve Doç. Dr. Yavuz ERCAN'dan oluşan bilimsel komisyon kurulmuş; 1049 ve 1050 numaralı şer'iyeye sicilleri incelenmiş ve komisyon tarafından bu belgelerin önemli olduğu raporda belirtilmiştir.

(+) Dilekçede belirtilen tarih sehven yanlış verilmiştir. Dürusu 1656 dır.

Bu belgelerin önemini belirten aşağıdaki ifadeleri rapordan nakletmekte yarar vardır:

"... Maltya'ya ait şimdilik en eski tarihli defterlerdir. Bu özellikleri nedeniyle Malatya ve çevresinin siyasal ekonomik, kültürel ve tarihî coğrafyasına ışık tutacak birinci el kaynaktır."(64)

Bugün ülkemizin çeşitli yerleşim yerlerinde, geligi güzel bulunan bu orjinal belgelerinin tamamının toplanması cihetine gidildiği Türk kültür hayatı açısından önemlidir. Özellikle yöresel sosyal koşulları içine alan bu belgelerin önemi daha da artmaktadır. Şer'iyye sicillerinin mühim belgeler olduğunun şuurunda olan Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, ilk defa ve ciddi bir şekilde, ülkemizde bulunan şer'iyye sicillerinin toplu kataloğunu Şer'iye Sicilleri 1(65) adıyla yayımlanmış ve hayatına sunmuştur. İyi bir çalışma olmakla birlikte yine de eksiklikler vardır. Örneğin bizim esas olarak aldığımız Malatya'ya ait olan sicillere bu araştırmada yer verilmemiştir.

İkinci el kaynaklara gelince, bunları da Osmanlıca ve Arapça olarak yazılmış olanlar ve yeni Türkçe yazılmış olanlar olarak iki bölümde değerlendirilebilir.

(64) Bkz. Ek: 1.

(65) Türk Dünyası Araştırma Vakfı tarafından hazırlanıp yayımlanmış ve hayatına sunulan Şer'iyye Sicilleri 1 eserinde, araştırmamızın temelini teşkil eden Malatya şer'iyye sicillerine yer verilmediğini görmekteyiz. Adana müzesinde bulunan Arapgir şer'iyye sicillerine yer verilmektedir.

Yukarda sözünü ettiğimiz kaynaklardan elde edilen veriler ışığında sonuç başlığı altında bir değerlendirilmeye tâbi tutulmaktadır. Böylece, araştırdığımız dönem Malatyasının sosyal hayatı hakkında bir değerlendirme yapılmış olacaktır.

B Ö L Ü M : 1

1. M A L A T Y A K A Z A S I N I N (L i v a) Y Ö N E T İ M İ

1. 1. O s m a n l ı l a r d a Y ö n e t i m e G e n e l B i r B a k ı s

Osmanlı toplum yapısı üzerine ait bazı görüşlerden özet olarak girişte söz edildi. Osmanlı toplum yapısını feodal bir temele oturtmak isteyenlere karşı, açık ve kesin bir delil olarak Malatya Kanunnamesi'ni vermek suretiyle konuya girmek yararlı olabilir. Böylece araştırmanın bir bölümünü teşkil eden Malatya kazasının yönetim biçimi daha açıklık kazanmış olur(1).

"Ve sancak beyleri ve subaşlıları her yıl şehirlerden ve kurradan eve bir âdem sürüp on onbeş gün miktarı ot ve çeltük biçtürüb ve taşıtdırub müslümanları işlerinden koyup zulm ider imişler bidat olunduğu sebepten ref olındı. Sancak beyleri hacetleri olıcak akçeleriyle ırgat tutub biçtireler ayıklattırılar ve taşıtdırılar reayayı incitmeyeler. Ve bağlarını kanun-ı kadim üzre mukata aların aldıktan sonra subaşılık ve yazıcı deyü ikişer alır imiş ve harman vaktinde buğday ve arpa hars ittiklerinde harman akçası

(1) Refet Yinanç ve Mesut Elibüyük, Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri, Ank. : G. Ü. Yayınları, 1983, s. 3-5.

deyü üzer akçe alırlar imiş güz faslında reayaya kış ye-
güstü deyü köyden bir miktar buğday ve bir miktar arpa ve
birer davar ve bir miktar yağ ve bal keçesi olan yerlerden
birer keçe ve bir miktar saman ve otluk salub reayaya müza-
yaka virürler imiş ve bazı subaşılar nice âdemleri ile köy-
den köye reayaya konub güç ile yem ve yemek alub müslüman-
ları incidirler imiş ve kış eyyamında reayaya evden eve
birer yük odun salarlar imiş. Bu cümle emr-i şerif-i padi-
şahiye muhalif bidatler olduğu sebepten ref olundu. Kanun
üzre hakların aldıktan sonra bir akçe ve bir habbe dahi al-
mayalar. Sancak beyleri ve subaşıları kış kerestesi hacet-
leri oldukta veya reayanın evlerine kendü ihtiyarları ve
rıızaları ile konduklarında her ne hacetleri olursa narh-ı
rûzi üzre akçeler ile alalar ve hiçbir vechile reaya-
ya kanuna muhalif te^caddi(adaletsizlik) eylemeyeler.

"Ve reayanın harmanlarının kesdülerinde öşürlerin üzerinde
koyup zaman geçirüb sonra narh-ı rûziden ziyade akçelerin
alurlar imiş ve galle ölçen kimesne ölçüçülük ve yazıcılık
ve anbarlık ve emir-i ahurluk deyü alurlar imiş. Bidat ol-
duğu sebepten ref olundu. Heman oligeldiği üzre iki baş ö-
şürlerin alduktan sonra artuk bir akçe ve bir habbe dahi
almayalar ve öşürlerin dahi reaya üzerinde akçe almayalar
heman kestükleri gibi ambarlarına dökeler.

"Ve reayadan kanun üzre resmî çiftliklerin alduklarından
sonra subaşılar ve sair sipahiler yol akçesi deyü altıgar
akçe alurlar imiş ve koyun sayulduktan kanun üzre iki koyu-
na bir akçe resimlerin alunduktan sonra çubuk akçesi deyü
her sürüden ya birer koyun veya birer miktar akçe alurlar
emiş. Bidat olunduğu sebepten ref olundu. Kanun üzre hak-

ların aldıklarından sonra ziyade bir akçe ve bir habbe almaya."(2)

Malatya kanunnamesiyle kaldırılan bit'atlerin niteliği, açıkça göstermektedir ki, Osmanlı toplumu içerisinde ilişkiler feodal değildir. Bu noktayı belirttikten sonra Malatya Kazası'nın yönetim biçimi nasıl bir özellik arz etmektedir, bunun üzerinde durulur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet sistemi, hem İslâm devletlerinin hem de türklerin devlet geleneğinin bir devamı, bir mirasçısı durumunda idi. Osmanlıların kendine özgü ve orjinal bir devlet sistemi geliştirmiş oldukları pek söylenemez. Osmanlı devlet teşkilatlanmasını üç grupta toplamak mümkündür(3). Bu teşkilatlanmayı ele almadan önce, genel olarak Eyalet ve Sancak olarak adlandırılan idarî bölünmeler üzerinde durmakta yarar vardır.

Osmanlı İmparatorluğu toprakları yönetim bakımından kolaylık olması için geniş eyaletlere bölünmüştü. Bu eyâletler(4), Beylerbeyi adı verilen valiler tarafından yönetilirdi. Paşa sancağı adı veri-

(2) Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, İst.: İÜEF. Yayınları, 1945, s. 113-114.

(3) M. Akdağ, a. g. e., s. 76-79.

(4) "Eyâlet, vilayet usulünün kabulünden önce vilayet anlamına kullanılan bir tabirdir." (Bkz. M. Z. Pakalın, a. g. e. C.1, s. 577.)

len eyalet merkezlerinde ikâmet ederdi(5).

Araştırmaya konu olan dönemde, mevcut olan eyâlet yirmi sekizdir. Bu eyaletlerin adları şunlardır:

Mısır, Şam, Bağdat, Basra, Şehrizer, Halep, Karaman, Rakka, Diyarbekir, Adana, Sayda, Musul, Anadolu, Trabzon, Erzurum, Çıldır, Van, Kars, Maraş, Sivas, Cidde, Trablusşam, Girit, Rumeli, Silist-re, Bosna, Mora, Cezayir(6).

Her eyalet, birçok sancağı idarî bakımdan denetim altında bulundurmaktadır. Eyaletlere bağlı olan sancakların başında yönetici olarak Sancakbeyi bulunmaktadır. Sancaklar da kazaların birleşmesinden meydana gelmiştir. Her kaza adlî görevleri itibariyle direct olarak merkeze bağlıdır. Adlî ve beledi görevleri yerine getirmekte birinci derecede sorumlu olan en yüksek devlet görevlisi ise kadı idi.

Bu genel açıklamalardan sonra idarî birimlerin en büyüğü olan eyaletten başlayarak en küçük idarî birime kadar hepsinin üzerinde ayrı ayrı duralım.

-
- (5) Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, (Celalî İsyânları), İst.: Bilgi Yayınevi, 1975, s. 86.; Yücel Özkaya, XVIII. yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yapısı, Ank.: KTB. Yayınları, 1988, s. 19
- (6) Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, İst.: 1309, s. 62.

Eyâlet: Vilayet merkezi olan paşa sancağına eyâlet adı verilmesi için sancaklar üzerinde bir takım yetkilerinin olması gerekmektedir. Beylerbeyi bütün sancaklardaki sipahilerin birinci derecede askerî sefiridir(7). Timar dirliği açıldıkça o tevcih eder(8).

Osmanlıların vergi kanunnameleri, tamamıyla sancakları esas almaktaydı; idarî yapısı birinci derecede kadının, ikinci derecede sancakbeyinin üzerine kurulu idi. Bu bakımdan beylerbeyinin paşa sancağı dışında kalan sancaklara karışması imkansızdı. Ancak reaya ve sancakbeyi arasında bir anlaşmazlık söz konusu olduğunda, hükümet merkezinin izni ile beylerbeyi, sorunu çözmek için müdahale edebilmekteydi(9).

Osmanlı İmparatorluğu topraklarının eyâletlere ayrılmasındaki amaç, idarî olmakla birlikte ekonomiktir. Her eyalet imparatorluğun savunmasına katkıda bulunmak için hissesine düşen askeri yetiştirmekle yükümlü idi. Malatya sancağının bağlı bulunduğu Maraş eyaletinde 2585 timar ve zeamet sahibi vardı(10).

(7) M. Akdağ, a. g. e. , s. 86.

(8) M. Akdağ, a. g. e. , s. 86.

(9) M. Akdağ, a. g. e. , s. 86.

(10) Faik Reşit Unat, "Sadrazam Kemankes Kara Mustafa Paşa Layihası", Tarih Vesikaları Dergisi, Ank.(1942), sayı 6, s. 463-468.

Sancak: Her sancak birçok kadılıkların birleşmesinden meydana gelmektedir. Kadılıkların herbirine kaza adı verilmektedir. Burada şu hususun belirtilmesinde yarar vardır: Sancak merkezinde, diğer kaza kadılarına hükmeden bir sancak kadılığı yoktur. Gerçi sancağa dahil olan kaza merkezlerinden en büyüğünde sancakbeyi oturmakta olup, burası aynı zamanda sancak merkezi sayılmakla birlikte, diğer kazalara ait kadıların bu sancak merkezine ait olan kadı ile hiç bir ilgisi yoktur. Sancakbeyi, her kadılğın ayrı ayrı amiridir. Bu görevini de her kadılığa ayrı ayrı bir subaşısı atama suretiyle yerine getirir. Bu atanan subaşısı tamamiyle kaza kadısının gözetimindedir.

Subaşı, kazada ikamet eden bireylerin bütün sorunları ile ilgilenmek zorundadır. Halkın tespit ettiği sorunlarını kazanın kadısına subaşı, çözdürmek zorunda olduğu için, sancak merkezine herhangi bir şekilde müracaat edemez; kaza halkının bir işini bir başka kazada gördürmesi mümkün değildir(11).

Her sancağın timarlı sipahileri güvenlik konusunda sancakbeyi yardım etmekle görevlidir. Sancakbeyi, kazaların en büyüğü durumunda olan merkezde otururlardı(12).

(11) M. Akdağ, a. g. e., s. 88.

(12) Y. Üzkaya, a. g. e., s. 19.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, sancakbeyi, beylerbeyinden sonra ikinci derecede bir askerî yönetici konumundadır.

Kaza: Devlet ve reaya ilişkileri bakımından kaza önemli bir idarî bölümdür. Kazanın önemli bir idarî bölüm olduğunu ortaya koyan hususları şöyle özetlemek mümkündür:

Kazanın hem adlî, hem idarî, hem de beledî amiri olan kadı doğrudan doğruya kadıaskerin inhası ile merkezden atanması yapılabundan ötürüdür ki, kadının yükümlülüğü ve ilişkisi merkezle olmaktadır(13).

Reayanın devletle olan ilişkilerinde kadı tek vasıta. E. ka bir aracı söz konusu olmadan doğrudan doğruya kadı, Divan-ı Humayun ile iletişim kurabilmektedir(14). Osmanlı Devleti'nin idarî örgüsü şer'î şerifin kontrolü altında olmasından dolayı kadı, sancakbeyini veya onun temsilcisi durumunda olan subaşısını dahi denetler(15).

Nahiye: Bir kazayı teşkil eden köyler, serbest timar(16) ve

(13) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 2/1. ; M. Akdağ, a. g. e. s.

(14) M. Akdağ, a. g. e. s. 90.

(15) M. Akdağ, a. g. e. s. 90.

(16) Has, zeamet, vakıf ve dizdar timarı, serbest timar olarak adlandırılmaktadır. (Bkz. M. Akdağ, a. g. e., s. M. Z. Pakalın, a. g. e. C. 111, s. 504.)

serbest olmayan timar(17) olmak üzere vergi bölgelerine bölünürler.

Serbest timarın başında, genellikle Voyvodolar bulunmaktadır(18). Buldukları yerlerin asayişini sağlama işi de voyvodolara aittir. İşte böyle birçok köylerin birleşmeleriyle oluşan serbest timarlar, nahiye adını almaktadır(19).

Bu açıklamalardan sonra Osmanlılarda genel olarak devlet örgütlenmesi üzerinde durabiliriz.

1. 1. 1. Ehl-i Örf ve askerî daire

Bu daire, asayiş düzeni ile askerî sevk ve idaresine ait görevlere bakarlar. Subağlarının tayini, sancak ve vilayetlere sancak beyleri ile beylerbeyileri yollanması, dirliklerin tevcihi veya vilayetlerce yapılan küçük hizmet tevcihlerinin padişaha arzı suretiyle lazım gelen beratların yollanması hep bu daireye bağlı

(17) Sipahi timarına da serbest olmayan timar adı verilmektedir. (Bkz. M. Z. Pakalın, a. g. e., C.111, s. 173.

(18) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 165/2. ; ayrıntılı bilgi için bkz. M. Z. Pakalın, a. g. e., C.111, s. 598.

(19) M. Akdağ, a. g. e., s. 91.

olan işlerlerdir(20).

İfade ettiğimiz bu örfî - askerî teşkilât Vezirâzama bağlı Vezirâzama bağlı olan bu daire, bir taraftan memleketin asâyişini şehir ve kasabalara tevcih edilen(tayin edilen) bağımsız subaşılardan eliyle; askerî görevleri de beylerbeyi ve sancakbeyleri eliyle yürütmekteydi. Askerî sistem vezirâzamdan beylerbeyine, ondan sancakbeyine ve sancakbeyinden de alaybeyine doğru hiyerarşik bir biçimde giden bir silsile şeklinde işlemekte idi.

1. 1. 2. Maliye dairesi

Osmanlı Devleti'nin bütün gelir ve giderlerinin hesabını tutmakla görevli olan bir daire vardır. Bu dairenin adı, maliye dairesidir. Maliye dairesinin en yüksek yetkilisi vezirâzama karşı sorumluluolan defterdardır. Önceleri tek bir defterdar varken, daha sonraları Anadolu ve Rumeli defterleri diye ikiye çıkarılmıştır(21)

1. 1. 3. Kazaî işlere bakan daire

Kazaî yetki Selçuklular döneminden İstanbul'un fethine kadar

(20) Bkz. Ek: 11.

(21) Halit Onğan, Ankara'nın 1 Numaralı Şer'îye Sicili, Ankara DTCF.Yayınları, 1958, s. XXIV.

sultanın üzerinde idi. Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir devamı ve hükümet yönetiminde de onların bir vârisi sayılır.

Fatih Sultan Mehmed'in, her alanda olduğu gibi kaza ve şer'iy mahkemeleri üzerinde de gösterdiği titizlik cidden dikkat çekicidir. Nitekim Kazaskerlik makamının biri Rumeliye, diğeri Anadolu'ya mahsus olmak üzere ikiye ayrılması ve Osmanlı topraklarında görev yapan bütün kadıların bu iki makama bağlanması kanunnâmelerle kadılarına ait rütbe ve derecelerin ve aynı zamanda kullanılacak ünvanın tespiti(22) gibi yenilikler Fatih Sultan Mehmed tarafından yapılmıştır.

Rumeli tarafına yollanan kadılar Rumeli Kadıaskerinin inhası ile tayin olunmakta ve görevlerinde de bu makama bağlı bulunmakta idiler. Anadolu Kadıaskerleri de aynı şekilde Anadolu'daki kazalara kadıların inhasını yapmaktadır. Burada şunun da hemen ifade edilmesi gerekir ki, kadılar tamamen bağımsız olup, kadıaskerlerini onların üzerinde herhangi bir şekilde denetimde ve yönlendirmede bulunması söz konusu değildir(23).

(22) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ank.: T. T. K. Yayınları, 1948, s. 228 - 241. ; aynı yazar, Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı, Ank.: T. T. K. Yayınları, 1984, s. 91.

(23) M. Akdağ, a. g. e., s. 82.

Kadıaskerler, bir çeşit yargıtay görevlisi olarak kaza mahkemelerinde çözümlenemeyen davaların mürafaalarına da bakmaktadırlar. Bunun yanında kadıların örfî müddetlerini hesaplarlar ve yeni yerlerine tayinlerini gerçekleştirirler.

Anadolu Kadıaskeri'nin Malatya'ya kadı tayinini gösteren bir örnek belge aşağıda verilmektedir.

" Ya fettâh ya rezzâk ya kerîm

Şerî'at-nisâb mu'akkat Malatya kadısı mevlana Ahmed Efendi kamyab tehiyyât-ı sâfiye ittihâfı ile inhâ olunur ki kaza-i mezbûr gayet şehirden beş ay tev-kitle mutasarrıf olmak üzere sana ibkâ ve mukarrer kılınmıştır gerekir ki ba' de'l- hululu't-tevkîd kaza-i mezkurı müddet-i örfiyenin tamamına değin mutasarrıf olup beyne'l-ahali icrâ-i ahkam-ı şer' iye idesüz vesselam. fi kurre-i Recebu'l-hayr ve seneh seb'a ve sittîn elf.

El-fakir Mustafa el-kadı bi-asâkir-i Anadolu el- ma'rure"(24)

Bu önemli üç dairenin yanında, görevi hiç küçümsenemeyecek ve

(24) Bkz. EK: 111.

devletin kuruluş yapısına uygun bir de fetvâ dairesi vardır. Bu dairenin görevi, mahkeme kararlarının şeriate uygunluğu üzerinde durmaktadır.

Fetvâ dairesi, divan kurulu dışında bir dairedir. Her İslâm devletinde olduğu gibi Osmanlı devleti'nde de fetvâ dairesi vardır. Tereddüt edilen veya tarafların birisinin itirazı sonucu verilen kararın şer'î şerife uygunluğu, üzerindeki şüpheleri silmek için yetkili kimselerden bir fetva almak gerektiği bilinmektedir. Osmalılarda, kazalarda bu işi müftüler yerine getirmekte idi. Hatta mevcut sistem, geleneği değiştirici önemli bir olay hakkında devlet tarafından bir karar alınırken, şeyhülislamın fetvâsına başvurulurdu(25).

Fetvâ dairesinin başında şeyhülislâm bulunmaktadır(26). Ehl-i İlim denilen müderrisler, müftüler, imamlar, müezzinler ve hatiplerin tayin ve azılları bu daireye bağlı idi. İleride daha ayrıntılı olarak üzerinde durulacaktır.

Ayrıca burada üzerinde durulması gereken diğer bir konu da

(25) M. Akdağ, a. g. e., s. 80.

(26) Fatih Sultan Mehmed'in tedvin ettirdiği kanunnâmede Şeyhülislâm, ülemânın reisi(baş) olarak kaydedilmektedir. (Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e., (1984), s. 173-175.

Nakibülegraflıktır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in soyundan geldiklerini iddia eden bir kısım aileler vardı. Bu aileler imtiyazlı bir sınıf teşkil ediyorlardı. Bunları, padişahın yanında ve divanında temsil etmek, onların beratlarını almak ve denetlemek, vergiden muaflık vb. hakların korunması veya elde edilmesi işlerine bakmak üzere saadattan(27) bir kimse İstanbul'da Nakibülegraf(28) adıyla bulunmaktadır(29). Bu kurum sadece saadati ilgilendirdiği için yönetimde önemli bir rol oynadığı söylenemez.

Buraya kadar verilen bilgileri şöyle özetlemek mümkündür:

Osmanlı İmparatorluğu'nun başında, Vezir-i azamın bulunduğu Divan adlı bir hükümet kurulu vardır. Bu kurul padişaha önemli konularda bilgi verir. Divan, üç daire halinde çalışır. Birincisi Vezir-zaman şahsına bağlı olan örfî yürütücü bir mahiyet gösteren bölüm. Bu kadroya dahil olanlar ehl-i örf ve ordudur; ikincisi maliye, başında defterdar bulunur; üçüncüsü ise şer'î-kazaî bölümdür; başında Rumeli ve Anadolu Kadıaskereleri bulunur(30).

(27) Saadat, seyyid kelimesinin çoğuludur; Arapça bir kelime. Seyyid Hz. Muhammed'in torunu Hüsey'nin soyundan gelenler için kullanılır. Bu kelimenin anlamı büyük, efendi demektir. (Bkz. M. Z. Pakalın, a. g. e., C. III, s. 201.)

(28) Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Z. Pakalın, a. g. e., C. III, s. 647-648.

(29) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s 158/1.

(30) M. Akdağ, a. g. e., s. 82.

1. 2. Malatya Sancağının İdarî Taksimatı ve Yönetimi

Osmanlıların yönetim anlayışı, daha öncede ifade edildiği gibi merkezi yönetim biçimidir; en üst idarî birimden en alt idarî birimlere kadar hiyerarşik bir düzen içerisindedir. Bu idarî birimlerin her birinde merkizî yönetim tarafından tayin edilmiş yöneticiler vardır. Burada, bu yöneticiler şehir bazında ele alınmaktadır.

Konuyu ele almadan önce Malatya sancağının idarî konumu üzerinde durmak gerekmektedir.

Bilindiği gibi, Osmanlılarda yönetim, eyâlet ve sancak idaresi prensibine dayanmaktadır(31). Tarihçiler arasında yaygın olan ayırım şekli, bu şekildedir. Bu ayırım tamamıyla askerî ve asayiş düzeni ile ilgili bir bölümlenme biçimidir. Bunun yanında ikinci bir ayırım, sivil hükümet ayırımıdır. Bu idare biçimi başşehirle bağlı tek bir bölüm olmak üzere, kazalardan ibarettir. Bizim açımızdan başkente bağlı kazalar anlayışı, idarî-kazaî örgüleri ve hükümet idaresini halk tabakalarının en ücra köşelerine kadar götürülmesinde büyük ölçüde tesirli olmuştur. Şer'iyeye sicilleri sivil yönetimin başkent-Kazalar biçimindeki taksimatın yazılı birer örnekleri sayılabilir. Fatih Sultan Mehmed'in 1453 tarihinde Doğu Bizans İmparatorluğu'na son verdikten sonra, değişmez başkent İstanbul olmuş ve dev-

(31) M. Akdağ, a. g. e., s. 82.

letin yönetimi buradan yapılmıştır.

Osmanlılarda sivil idarî birim olarak kaza, hem ticarî ve hem kültürel yönüyle çevresinin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idarî bir birimdir(32). Bu durumda kazaların doğuşu tarihi bir seyir takibetmekte olup, bunu ortaya çıkaran tesirleri de tarihî, ekonomik, coğrafî ve kültürel olarak düşünmek gerekir. Osmanlılarda kazalara merkezlik yapan kasaba ve şehirlerin bir kısmı Anadolu'nun Türkleşmesi sırasında kurulmuş olmalarına rağmen bir kısmı da, Bizans, Roma ve belkide daha eski devirlere kadar giden uzun bir geçmişe sahiptirler. Bunlardan birçoğu hala Anadolu'nun birinci dercede siyasî, ekonomik ve kültürel merkezleri olma durumunu sürdürüyorlar(33).

1. 2. 1. Malatya livası

Yukarda belirtildiği gibi, idarî bakımdan Osmanlı İmparatorluğu eyaletlere, eyaletler de sancaklara bölünmüştür. Bu bölünme sonucu, sancaklarda görev yapan iki önemli yetkili kişi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bey(eyaletlerde beylerbeyi, sancaklarda sancak beyi), ikincisi ise kadıdır.

(32) M. Akdağ, a. g. e.. s. 83.

(33) Fügen Berkay, Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Dörtora Ders Notları, 1988.

Osmanlı İmparatorluğu eyalet ve sancak(liva) olarak idarî ve askerî birimlere bölündüğü gibi, kaza denilen şer'î idarî olarak da bölünmektedir. Malatya sancağının(liva) 1656 - 1717 tarihlerinde Maraş eyâletine bağlı olduğunu şer'iyye sicilinden öğrenmekteyiz(34).

Malatya sancağının idarî biçimini, yukarda belirtilen esaslar dahilinde iki grupta ele alarak değerlendirmek mümkündür.

1. 2. 1.1. Malatya'nın idarî bakımdan kaza daireleri

Maraş eyâleti,
 Malatya livâsı(sancağı),
 Kahta kazası,
 Taşeli kazası,
 Şûra kazası,
 Gerger kazası,
 Behesni kazası,
 Samsat kazası.

1. 2. 1. 2. Malatya'nın Şer'î bakımdan kaza daireleri

Malatya Livası,
 Kahta kazası,

(34) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 159/6. ; No:1050, s. 5/1.

Taşeli kazası,
 Şûra kazası,
 Gerger kazası,
 Behesni kazası,
 Samsat kazası(35).

Burada şunu hemen belirtmekte yarar vardır: İdarî ve şer'î t
 simat(bölünme) merkezi hükümet tarafından istendiği zaman değiştir
 lebilecek esneklikte olmasıdır.

1. 2. 1. 3. Malatya sancağına bağlı Nahiyeler

Gölbaşı nahiyesi,
 Keysun nahiyesi,
 Teras nahiyesi,
 Erenci nahiyesi,
 Erkenek nahiyesi,
 Subadra nahiyesi,
 Pagnik nahiyesi,
 Keder Beyt Nahiyesi,
 Cübaş nahiyesi,
 Kömrî nahiyesi,
 Muşar nahiyesi,
 Kiçik nahiyesi,
 Hacılı nahiyesi,

(35) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 197/1.

Ağcedağ nahiyesi,
Arguvan nahiyesi,
Karahisar nahiyesi(36).

1. 3. Malatya Sancağınının Yöneticileri

Mahallî yöneticileri, Örfî yöneticiler(ehl-i örf=ümerâ) ve Ser'i yöneticiler(ehl-i ser^c) olarak iki grupta toplamak mümkündür.

1. 3. 1. Örfî Yöneticiler(Ehl-i örf)

Örfî yöneticileri de aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

1.3. 1. 1. Mutasarrıf

Malatya sancağınının vezir rütbeli paşalar tarafından yönetildiğini ve bunlara mutasarrıf dendiğini Malatya şer'iyeye sicillerinden öğrenebilmekteyiz. Bu yöneticiler, belgelerde şu ifadelerle geçmektedir: Malatya mutasarrıfı, mirimirân ve mirlivâ(37).

(36) Malatya sancagı haritası için bkz. Ek: IV.

(37) "... Ma^clum olaki destûr-ı mükerrer mübeşşir-i mufahha nizâmü'l-^câlem vezirim Mehmed paşa edamallü tealâ icla lehunun mutasarrıf olduğu haslardan Malatya mukata^cası hasları voyvodası olan Mehmed zîde kadrihü Orduyu hum yunuma arz- hal idüb havassı mezbürenin min küllilvücû mefruzü'l-kalem ve makdu u'l-kadem serbest olub ahirin ve ef^câl-i örf taifesi ziyâde ile havassı mezbure reaya üzorine gelüb..." (Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 193/2.)

Bir görevin yanında ek olarak yahut bilfiil Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde herhangi bir sancağı ber vech-i arpalık(38) olarak yöneten ve vezir rütbesine sahip olan paşalara Mutasarrıf denilmekteydi(39).

Bu vezir rütbeli paşaların sayısı, XVIII. yüzyılın başından itibaren çoğalmaya başlaması, imparatorluğun tevcih(atama) işlerini bir hayli zorlaştırmaya başlamıştı. Bazan mansıbına(maaş derecesine) uygun sancağ tevcihi mümkün olmadığından paşaya, yürütülen bir görevin yanında, başka bir sancak ek olarak tevcih edildiği gibi, bir veya birden fazla sancağın birleştirilerek tevcih edildiği de olabiliyordu; genellikle bu durumlarda da ber vech-i arpalık şartıyla vezir rütbeli paşalara tevcih edilmiştir(40).

Mutasarrıf tevcihi(tayini) padişah fermanı ile olmaktadır. Malatya Livâsında bulunan kadı ve diğer görevlilere hitaben yazılmış beraat örneğini Malatya şer'iyye sicilinde görmekteyiz(41). Bu beratta Mehmed paşanın mutasarrıf tayin edildiği belirtildikten sonra, Malatya'da bulunan bütün ehl-i örfün yeni mutasarrıfa itaatı vurgulanmaktadır.

(38) Rifat Özdemir, Ankara, Ank.: K. T. B. Yayınları, 1987, s. 114.; M. Z. Pakalın, a. g. e., C. 1, s. 84-87.

(39) "Bilfiil medine-i Malatya sancağına ber vech-i arpalık mutasarrıf olan emirü'l-ümerai'l-kiram izzetlü Mehmed paşa sirrehüllaahi teala..." (Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 72/3)

(40) R. Özdemir, a. g. e., s. 144.

(41) Mal Şr. Sc. No: 1049, s. 161/3.; 164/2.; 195/2.

Eğer padişah tarafından beratla atanmış olan mutasarrıf ek görevi nedeni ile atandığı sancağa gelebilecekse, kapu kethüdası arzı ile güvendiği adamlarından veya dışardan adını vereceği bir kişinin sancağa mütesellim tayin edilmesini isteyebilir. Genellikle mutasarrıfın bu tür isteği kabul edilerek kadı ve onun naiblerine hitaben yazılan fermanlarda ek görevi bulunan mutasarrıfın sancağa gelmeyeceği, yerine tayin edilen mütesellimin onun işlerini yürütmeyi ifade eden bir mektup gönderilir.

Eğer sancağa atanan mutasarrıf bizzat sancağa gider görev yaparsa, sancağında görev yapan memurlara hitaben bir buyrultu yayınlar; böyle durumlarda herkesi haberdar eder(43).

İncelediğimiz dönemde Malatya'da bilfiil görev yapan mutasarrıf var(44). Mutasarrıflar için devlet tarafından tahsis edilmiş bir saray yoktu. Sancakta görev yapacak olan mutasarrıf, kendisi ve taifesi için büyükçe bir konak kiralar ve orada ikamet eder. Aynı zamanda kiralamış olduğu bu konağı devletin resmî işlerinin yürütüldüğü bir yer olarak da kullanır(45).

Sancağa atan mutasarrıf, Divan-ı Humayun'un küçük bir modelini

(43) R. Özdemir. a. g. e., s. 145.

(44) Mal. Şr. Sc. NO: 1049, s. 73/3.

(45) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 50/4.;

bulunduğu sancakta oluşturur. Bu divan ile sancakta, meydana gelen çeşitli olaylara bakılır. Örneğin 1656(1067) tarihinde Ekin köyünde Veli bin Şah 'Ali adındaki kişi züemâ Hüseyin'e rusûm-u ra'ıyyeti kaçınma olayı mürafaası, bilfiil Malatya mutasarrıfı Mehmed paşa huzurunda sonuçlandırılmıştır(46). Kısacası, askeri ve asayiş işleri bu divanda değerlendirilir.

Bilindiği gibi, reaya mağdur olduğu zaman veya bir haksızlığa uğradığı zaman isterse İstanbul'a giderek Divan-ı Humayun'a şikayet etme hakkına sahipti. Davacı davasına İstanbul'da baktırabilirdi. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş topraklarının herhangi bir yerinde oturan, örneğin Malatya'da oturan bir kimse, ikamet ettiği bir yerden kalkarak tâ İstanbul'a kadar gidip kaybettiği hakkını aramak istemesi hem zor, hem de o şartlarda meşakkatli bir iştir. İşte bu zorluklar ve zahmetler göz önüne alındığında mutasarrıf tarafından oluşturulan sancak divanlarının önemi kendiliğinden anlaşılabilir olur.

1. 3. 1. 2. Mütessellim

Eldeki bilgilere göre, mütessellimlik XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmıştır(47).

(46) Mal. Şr. Sc. No: 1049, B. 50/3.

(47) Yücel Özkaya, "XVIII. yüzyıl Mütessellimlik Müessesesi", A.Ü. DTCF. Dergisi, C. XXVIII, sayı 3-4, (1970), s. 369-390.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren beylerbeyi ve sancakbeyleri görev yerlerine gitmeyip bir vekil atayarak o yörelerin idaresini geçici bir süre için bunlarla idare ediyorlardı. Bu vekillere mütesellim adı veriliyordu(48).

XVII. yüzyılın başından itibaren mütesellimliğin durumunda bazı değişiklikler oldu. 1627 tarihinde sonra birçok sancak bey ve paşalara arpalık olarak verilmeye başlar. Eğer verilen arpalıklar bey ve paşaların mansıplarıyla uygunluk göstermese, kendileri görev yerine gitmeyip kendi adamlarından birine bu görevi veriyorlardı. Bu şekildeki atamalara yukarıda da işaret edilmiştir. Bunlar sancağın malî ve idarî işlerini yürütmelerine karşılık, sancağın gelirlerinden bir miktar alıyorlar ve geri kalanı mutasarrıfa iltizam olarak gönderiyorlardı(49).

Sancağa mütesellim olarak atanan kişilere ikamet edebileceği bir konağın var olup olmadığına dair elimizdeki sicillerde bir kayda rastlanmamıştır. Sancağa atanan mütesellim, merkezî hükümet ile mutasarrıfın emrettiği malî ve idarî, askerî nitelikli emir ve görevleri yerine getirirdi.

(48) Musa Çadırcı, Tanzimat'a girerken Türkiye'de Şehirler İdaresi, DTCF., Basılmamış doktora tezi, No:159, Ank. 1972, s. 46.

(49) R. Özdemir, a. g. e. s. 148

1. 3. 1. 3. Yeniçeri Serdarı

Klasik Osmanlı şehirlerinde, XV. ve XVI. yüzyılları arasında güvenlik, subaşılıkları ile onların yardımcıları olan yataklı(ases)leri tarafından sağlanıyordu(50).

Yeniçeri serdarlarının 1558 tarihinde çıkan Bayezit isyanından sonra kurulduğunu görüyoruz. Bu isyandan sonra kapukullarının, yani yeniçerinin ve altı bölük halkının Anadolu şehirlerinde garnizolar kurup ticaret, esnafılık ve çifçilik gibi değişik işlerle uğraştıklarını; bunların sonucu olarak şehir merkezinde şehir subaşısı, şehir kethüdası ile yeniçerilerin işleriyle ilgilenen Yeniçeri Serdarı yer almaktaydı(51).

Yeniçeri Serdarı Dergah-ı ⁶Alî Yeniçeri Ağası'nın mektubu ile nasb ve tayin ediliyordu. Atama örneğine Malatya şer'iyye sicillerinde rastlanmaktadır(52). Yeniçeri Serdarlarının görev süreleri kısa tutulmaktadır.

Yeniçeri ^Serdarı'nın nasb ve tayinini gösteren mektuplarda,

-
- (50) Özer Ergeç, 1580 - 1596 Yılları Arasında Ankara ve Kon-
ya Şehirlerinin Mukayeseli İncelenmesi Yoluyla Osmanlı-
Şehirlerinin Kurumları ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine
Bir Deneme, AÜDTCE. Basılmamış dok. tezi, No:172, 1973,
- (51) Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileri ile XVII. yüzyıl Türkiye Tarihi", Tarih Araştırmalar Dergisi, C.V, Sayı6-7, s. 2
- (52) Mal, Şr. Sc. No: 1049, s. 159/2.

Kanun-ı Kadim üzere(53), emrindoki kuvvetleri zabt ve rapt altına alması, beldedeki haşere tâifesini def^c etmesi; emrindoki kişilerden vâriissiz olarak ölenlerin metrûkatını ma^crifet-i şer^c ile zabdetip müzâyede ile sattıktan sonra hazırlanan müfredat defteri ile birlikte Beytü'l-mâl'e(+)ocak tarafından gönderilmesi ve vilâyetin emnü-rahatını sağlaması istenmektedir(54).

Yeniçeri ocağınının 1826 tarihinde kaldırılmasıyla Yeniçeri Serdarlığı da kalkmış ve bunların şehirdeki görevleri Asakir-i Mansûre ve Redif-i Mansûre adlı askeri teşkilatlara devredilmiştir(55).

1. 3. 1. 4. Kethüda Yeri

M. Akdağ'a göre, Kethüda Yeri'nin de Yeniçeri Serdarlığı gibi, 1558 Bayezit İsyanından sonra ortaya çıktığını ve bu isyandan sonra kapukulları ve altı bölük halkının Anadolu şehirlerinde garnizonlar kurup ticaret, esnafılık ve çifçilik gibi değişik işlerle uğraşmışlardır. Bunun sonucu olarak da kadı, subaşı ve şehir ket-

(53) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 160/1.

(+) Beytü'l-mâl, Osmanlılarda devlet hazinesi ve maliyesi için kullanılır. Ayrıca vârisi olmayan ölülerden kalan eşya ve malların korunduğu bir tür sandık için de beytü'l,mâl terimi kullanılır. Bu işleri takip etmek için merkezde beytü'l-mal müdüriyeti vardır.(m. Z. Pakalın, a.g. e., C.1, s. 226)

(54) Mal. Şr. Sc. No: 1049. s. 181/3.

(55) M. Çadırcı, a. g. e., s. 18-22.

hüdasının yanında, şehir yönetiminde Kethüda yeri yer almıştır(56).

Kedhüda Yeri'nin görevi, şehrin huzur ve güvenliğini sağlamak, fakir ve zayıf kimselerin haklarını zalim ve eşkiyalara karşı korumak ve şer^{cî} mahkemelerin verdiği emirleri doğrultusunda hareket etmektir(57).

Sipah, silahtar, sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ garipler sol garipler adı verilen Altı Bölük Halkı'nın üzerine zabıt ve kethüda yeri olamka üzere, bunların müşterek imzaları bulunan ve Malatya kadısına hitaben yazılan bir atama belgesi ekte sunulmaktadır(58).

Kethüda Yeri'nin kaldırılması, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırdığı 1826 tarihine rastlamaktadır(59).

1. 3. 1. 5. Subaşılık

Klasik Osmanlılarda subaşılık, şimdiki belediye zabıtalарının gördükleri işleri gören kimselere benzemektedir. Kaza olarak adlandırılan kasabaların yönetimi başında bulunan memurların ünvanıdır(60).

(56) M. Akdağ, a. g. m., s. 213.

(57) Ö. Ergeç, a. g. e., s. 108-109.

(58) Mal. Şr. Sc. No:1049, s.167/3.; Bkz. Ek: V.

(59) R. Özdemir, a. g. e., s. 153.

(60) M. Z. Pakalın, a. g. e., C. 111, s. 259.

Osmanlılarda ilk olarak kurulan memuriyetliklerden biri de Subaşılıktır. Osman Gazi Karahisar'ı fethettikten sonra, hükümet işlerini oğlu Orhan Bey'e subaşılığı da kardeşi Gündüz Bey'e tevcih etmişti(61).

Osmanlılarda, subaşılık ikiye ayrılmakta idi: Köy ve kasabalara il subaşıları; şehir niteliği taşıyan yerlere ise şehir subaşıları atanmaktaydı(62). Şehir subaşıları Divan tarafından atanırdı. Bu nedenle şehirdeki bütün diğer ehl-i örfün başı sayılırdı. Köy ve kasaba subaşıları sancağın başında bulunan sancakbeyinin kendi adına yolladığı özel adamlardı(63).

(61) Aşıkpaşa-zade, Osmanlı Tarihleri,(N. Atsız), İst.: 1949, s. 20

(62) M. Akdağ, a. g. e., c.11, s. 42.

(63) M. Z. Pakalın, bu konuda şu bilgileri vermektedir: "Subaşılık biri miri diğeri timar subaşıları olmak üzere iki kısımdı. Miri subaşılık şehirlerde ihtisab vazifesi ile mükellef olan subaşılarıydı. Bunların vazifesi gündüzleri kol gezerek çarşı pazar ve mahalle aralarının temizliğini temin etmek, kaldırımları tamir etmek, yıkılmak tehlikesine maruz evlerin yaptırılması için mimarbaşına haber vermek, geceleri Ases başı ile kol gezerek uygunsuz takımının teftiş ve taharrisi ile meşgul olmak gibi zabıta ve belediyeye taalluk eden şeylerdi. Bunlar kadıların emri altında bulunurlardı. Timar subaşıları, sipahiler ile sancakbeyliği arasında bir vazife idi. Bunlar, sancak merkezlerine bağlı küçük şehir ve kasabaların idare amirliğini yaparlardı." (M. Z. Pakalın, a. g. e., C. 111, s. 259-260.)

Serbest dirliklerde subaşılarını dirlik sahibi atardı, serbest olmayan dirliklerde ise sancak beyi tarafından köy subaşıları, her kazaya toprak subaşıları ve sancaklara da sancak subaşıları atanırdı(64).

Şehir subaşısı, yalnız şehrin güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. Bunlar kadının emri altındadır. Kadının emirlerini yerine getirmeye çalışan bir ehl-i örf üyesidir. Şehrin diğer ehl-i örf üyelerinin en üstünde bir statüye sahiptir. Şehir subaşısının emrinde asayişli sağlamakla yükümlü ases başı ve ases bölükleri ile diğer askerler vardır.

Malatya sancağına subaşı atanması ile ilgili bir belge ekte sunulmuştur(65). Bu belgeye göre Malatya mutasarrıfı Mehmed Paşa, 1068 Şevvalinde Mustafa Ağa ile Hasan Ağayı subaşı nasb ve tayin etmiştir.

1. 3. 1. 6. Şehir Kethüdası

Şehir Kethüdalığı, XVI. yüzyılın başında görülen ve XVII. yüzyılın sonlarına doğru Ayanlığın ortaya çıkmasıyla önemini kaybeden bir sosyal kurum olarak Osmanlılarda gözükmektedir(66).

(64) Yücel Özkaya, XVII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Topul yapısı, Ank.: K.T.B. Yayınları, 1985, s. 202.

(65) Bkz. Ek: VI.

(66) M. Z. Pakalın, a. g. e., C. III, s. 317.

Şehir kethüdesinin yerine bazı şehirlerde Şehir emini ünvanını kullanılmaktaydı. Malatya sicillerinde, Şehir emini ünvanının kullanıldığını görmekteyiz(67). Şehir emini ünvanının kullanıldığını na dair örnek belgeden şu satırları aynen alıyoruz:

"İzzetlü ve faziletlü efendi hazretlerinin mahall-i şerifelerine da'avat-ı safiyât ittihazından sonra inhâ olunan budurki çavuş zâde izzetlü Mehmet paşa tarafından Malatya emini olan..."(68)

Şehir kethüdaları, seçimle göreve gelmekte idiler. Halkın seçimi ile göreve gelen şehir kethüdalarının seçimleri, görev ve sorumlulukları, imparatorluğu zaman zaman rahatsız etmiştir(69).

Osmanlı İmparatorluğunda ilk olarak ahalinin seçmesi ile iş başına gelen memur, Şehir kethüdası kabul edilmektedir(70). Şehir kethüdalığı kurumu, sadrazam Muhsin Paşa tarafından 1786 tarihinde bir fermanla düzene bağlanmıştır. Bu fermana göre şehir kethüdalarının ahali ve reaya tarafından seçilmesi, ve kadı ve diğer ehl-i örfün seçilm işlerine karışmamasıdır(71).

(67) M. Çadircı, a. g. e., s.82.

(68) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 153/3.

(69) R. Özdemir, a.g.e.,s.157.

(70) Osman Nuri Ergin, Mecelle-i Umur-u Belediye, C.1, İst.: 1338, s. 1657.

(71) R. Özdemir, a. g. e., s. 157.

Elimizdeki sicillerde Şehir kethüdalarının ne kadar bir süre için göreve geldikleri konusunda ayrıntılı bir bilgiye rastlanmamıştır.

Şehir kethüdalarının görevlerini aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

- Halk arasında idarî ve malî konularda aracılık yapmak,
- Merkezî hükümetin resmî görevlileri şehre geldiklerinde, onlara hizmet etmek,
- Bir şehirden diğer bir şehre mutasarrıf, mütesellim gibi üst seviyedeki memurların ve yöneticilerin yol boyunca masraflarını karşılamak,
- Bunların dışında şehirle ilgili diğer görevlerin çoğunu gene Şehir kethüdası yerine getirmektedir(72).

Şehir kethüdarları bu görevini yerine getirirken yaptıkları masrafları, ceplerinden harcarlar; daha sonra altı aylık tevzî defterleri tanzim edilirken %15 veya %13 faizle halktan geri alırlardı(73).

1. 3. 1. Muhtesib

İhtisablık(muhtesib) İslâmın ilk yıllarında doğmuş bir kurum-

(72) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 170/3.

(73) M. Çadırcı, a. g. e., s. 83.

dur. Hz Muhammed, Ömer'i Medine şehrine; Said bin Said ibnü'l- 'As'ı Mekke şehrine muhtesib tayin etmiştir. Fatimîler ve Endülüs Emevîleri bu görev için kadıları görevlendirmiştir. Daha sonra bu geleneğin Osmanlılarda da sürdüğü görülmektedir(74).

Muhtesiblerin esas görevi, şehir ve kasabalardaki esnaf ve zanaatkarların kullandığı çeşitli ölçü ve tartı(kile, arşın, en- daze, kantar vb.) aletlerini denetlemek, bunun karşılığında devlet adına ihtisab rûsûmu, damga resmi, nizam resmi, yevmiye-i dekâkin ve bac-ı bazar gibi vergileri toplamaktan ibaretti(75).

Kuruluşundan 1826 yılına kadar, şehir ve kasabalardaki ekonomik yaşamı muhtesibler yönetmekte idi. İkinci Mahmut, günün şartlarına uygun hale getirmek için bu kurum üzerinde ıslahata girişmiş olup, yeni bir tüzük hazırlatarak İhtisab Ağalığı'nı kurdurmuş ve muhtesibin görevlerini bu kuruma devretmişti(76).

Araştırma konumuzun temelini teşkil eden Malatya şer'iyeye sicillerinde muhtesibin tayinini gösteren bir belgeye rastlamak mümkün olmadı. Fakat Malatya mütasarrıfı tarafında narhların verilmesi için yayınlanan buyruqlarda muhtesibe de hitap edilmek-

(74) R. Özdemir, a. g. e., s. 159.

(75) Abdurrahman Vefik, Tekâlif Kavâidi, C. 1, Dersaadet:1328, s.43.

(76) M. Çadırcı, a. g. e., s. 95-96.

tedir. Bu duruma örnek verilebilir:

"Mah-ı Cemāziye'l-evvelin onaltıncı günü a^cla buğdayın kilesi yirmisekiz şahiye ve evsād buğday yirmiyedi şahiye ve ednā buğday yirmialtı şahiye kilesi olduğu eriştenci ihbarı ve a^cyan-ı vilayetten el-Hac Muhammed Paşa ve Ebûbekir Salih ve Hüseyin Salih ve muhtesib Bektaş ağa ma^crifeti ile etmeğin(ekmek) yüz beş dirhemi bir akçeye furuht(satmak) olmakta etmekçilere un verdiği kayd şod ." (77)

Çarşı ve pazarda geçitli zahire, sebze meyve ve diğer eşyalara mevsimlerine göre narh verme ve a^cyan-ı vilayette(78) komisyona katılan muhtesib, aynı zamanda verilen narhlara esnafın uyup uymadığını denetler; uymayanları cezalandırır, fakirleri ve zayıfları korur, ticaret yapanları kontrol eder(79).

1. 3. 1. 8. Mahalle imamları

Mahalle imamlarını ehl-i ilm içerisinde değerlendirmek mümkündür, fakat konumları ve yaptıkları görevleri gereği mahalle imamlarını ehl-i örf kısmında ele almak daha yerinde olacaktır.

(77) Bkz. Ek:Vll.

(78) Her şehirde ve kasabada, o yörenin insanları tarafından seçilmiş a^cyan namıyla kimseler bulunurdu; bu kimseler, memleketin ileri gelen kimseleri idi. Bunların oluşturdıkları komisyona Ayân-ı Vilâyet adı verilmekteydi.(Bkz. M. Z. Pakalın, a. g. e., C.1, s. 121.)

(79) R. Özdemir, a. g. e., s. 162.

Bilindiği gibi mahalleler, şehirlerin en küçük yerleşim birimleridir. Osmanlı şehirlerinin mahallelerinde, genellikle ya bir mescid ya da bir camii vardır. Bu camii ve mescidlerde görev yapan imamlar vardır. Bunlar genellikle kadının ilâmı ile merkeze teklif edilir, teklif ruus kaleminde incelendikten sonra onay için padişaha sunulur. Padişah tarafından atanacak imamın adı, görev yapacağı camii veya mescid belirtilir; bunun yanında imam olarak atanan kişinin kaç vakit görev yapacağı, yevmî(günlük) olarak alacağı yevmiye akçe olarak belirtilerek berat-ı şerife verilmesi ile tayin işlemi tamamlanmış olur(80).

İmam olarak şehrin herhangi bir mahallesine ataması padişah beratı ile tamamlanmış olan kişinin belirtilen imamlık görevi ile birlikte, bulunduğu mahallenin doğan ve ölen insanlarını; evlenen ve boşanan kişilerini; ev değiştirenlerini yakından takip etmek ve onlar hakkında bilgiler tutmak; içki içenlerin, sazlı sözlü alem yapanların, genel ahlâka aykırı davranışlarda bulunanların engellenmesi ve mahallenin temiz tutulması gibi görevler de mahalle imamına aittir(81).

Mahallelerde imamlık görevlerini yürüten kişiler, muhtarlık teşkilatı kuruluncaya kadar yukardaki görevleri yürütmüşlerdir. Mahalle imamları mahkemede şuhud-u hal üyesi olarakta bulunmuştur(82).

(80) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 163/1.

(81) R. Özdemir, a. g. e. s. 173.

(82) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 31/2.

1. 3. 1. 9. Esnaf ve yöneticileri

Osmanlı Devleti'nin sevk ve yönetimi altında yaşayan bütün insan topluluklarını, şehir ve kasabalarda yaşayan ve meslekî faaliyet gösteren esnaf ve örgütlerini belirli kurallara bağlamıştı.

Osmanlılarda çeşitli alanlarda faaliyet gösteren esnafın bazıları şunlardır:

Attar, debbağ, kırışçi, dikici, hallaç, terzi, kuyumcu, bakkal, mumcu, berber, ekmekçi, kasap ve diğerleri. Malatya şer'iyeye sicillerinde çok sık olarak bu ve buna benzer esnaf türleri yer almaktadır(83). Bu Esnaf grupları, geleneksel olarak ahi ve lonca teşkilatlarına bağlı idiler. Her esnaf teşkilatının başında devlet yöneticileri ile esnaf arasında ve esnafın birbirleri arasındaki ilişkileri sağlayan, esnafa hammadde tedarik eden, tedarik edilen hammaddeyi eşit olarak esnafa dağıtan, esnafın ürettiği malın kalitesini yakından denetleyen, mahkeme ve yöneticilerin resmî narha esnafın uyup uymadığını kontrol eden bir esnaf şeyhi vardı(84).

Esnaf yöneticilerinin ünvanları, temsil ettikleri esnafa ve onun yaptığı işe göre değişmekte idi. Örneğin sofcu, attar vb. esna-

(83) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 18/2.; 195/1.; Mal. Şr. Sc. No: 1050, s.135/1.

(84) Mal. Şr. Sc. No: 1050, s. 77/1.

fın yöneticilerine şeyh(85), ekmekçi esnafın başında bulunan temsilciye Ekmekçibaşı(86), kuyumcu esnafının başına Kuyumcubaşı, kasab esnafının başına kasabbaşı(87), bakkal esnafının başına da Bazarbaşı(88) ünvanları verilmekteydi.

Bu yöneticiler, esnaf arasında yapılan seçimle yönetici olmaktadır. Seçilen bu esnaf yöneticileri kadiya bildirilmekte, yörenin kadısı Berat-ı alî verilmesi için merkeze ilam yazmakta, seçilinin durumunu inceleyip hangi şartlar altında, ne kadar ücretle görev yapacağına dair padişah tarafından berat verilmektedir(89).

Kadının bu şekilde, merkezden istekleri genellikle kabul edilirdi ve padişahın beratıyla onaylanmış olurdu.

Esnaf yöneticilerinin görev süreleri kesin kurallarla belirlenmemiş olup, şeyh ve esnaf başı olarak uzun süre kalmaktaydılar. Ancak esnafların çoğunluğunun istememesi veya hasta olması gibi sebepler, bunların alınması için yeterli idi(90).

(85) Mal. Şr. Sc. No: 1050, s. 77/1.

(86) Mal. Şr. Sc. No: 1050, s. 132/1.

(87) Mal. Şr. Sc. No: 1050, s. 132/1.

(88) Mal. Şr. Sc. No: 1050, s. 132/1.

(89) Bkz. Ek: VIII.

(90) R. Özdemir, a. g. e., s. 76.

1. 4. S i v i l Y ö n e t i c i l e r (Ehl-i İlm = bilginler)

Bilindiği gibi, İslâm dininde Allah ile kul arasında aracılık yapan, kulu yargılayan Hıristiyanlıkta olduğu(91) gibi ruhban sınıfı yoktur. Hz. Peygamber'in şu sözü ile bu kapı kesin olarak kapanmıştır: "İslâm'da ruhbanlık yoktur."(92) Sadece müspet ve naklî bilimlerde insanlara yol gösteren medrese kökenli, devlet yönetimine sosyal ve siyasal açıdan etki eden bir ülemâ(bilginler) sınıfı vardır.

İşte burada ülemâ sınıfı ayrıntılı olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi, Divan kurulunun dışına da kalmasına rağmen ve merkezî hükümet içerisinde yer alan fetvâ dairesi, tereddüt edilen mahkeme kararlarının şer'i şerife uygunluğunu inceler. Osmanlılarda tereddüt edilen hem bireysel hem de sosyal konularda yetkili(uzman) birkimseden fetvâ almak gerekmektedir. Hatta mevcut düzen ve geleneği değiştirmeye ve kamuyu yakından ilgilendiren önemli olaylar hakkında devletin üst düzey yetkilileri bir karar alırlarken de fetvaya gerek duymakta idiler.

Verilen bu fetvalar, devlet yetkililerinin yapmış olduğu işlerin hem kanuniliği hem de meşruluğunun oynanmasının önemli bir aracını teşkil ediyor demektir. Kısacası Fetva dairesinin yap-

(91) Muhammet Hamidullah, İslam And Christianity, İst.: Düşünce Yayınları, 1980, s. 109-110.

(92) Ahmed bin Hanbel, Sünen, C. VI, s. 226.

tığı işi bugün Anayasa Mahkemesi yerine getirmektedir.

Fetvâ dairesinin başında Şeyhü'l-İslâm bulunmaktaydı. Bu nedenle fetvâ dairesine Şeyhü'l-İslamlık makamı da denmekte idi(93).

Bu dairenin önemli görevlerinden biri de Ehl-i İlm diye adlandırılan müderrislerin, müftülerin, İmamların, müezzinlerin ve hatiplerin tayin ve azilleridir.

Osmanlılarda ülemâ sınıfı tedrîs(öğretim), iftâ(fetvâ) ve kaza(yargı) gibi üç önemli alanda görevler yüklenmişti. Bu kavramların anlamları üzerinde bir nebze açıklama yapmakta yarar vardır.

Tedrîs(öğretim): Osmanlılarda öğretim iki temel esasa dayanmaktaydı. Birincisi İslâm dininin esaslarının öğretilmesi; ikinci temel esas, birincinin de göz önünde tutulmasıyla birlikte müspet bilimlerin öğretilmesi. Bu iki temel esası en üst düzeyde yerine getirenlere müderris(profesör) adı verilmekteydi.

İftâ(fetvâ): Osmalı İmparatorluğu temel hukuk esaslarına İslâm dininden almakta idi. Bu nedenle sosyal hayatta zaman zaman değişik problemler ortaya çıkınca, bunları ayet ve hadis, kıyas ve icthad hükümlerine göre çözümlenmesi, günün şartlarına göre İslâm kurallarına uydurulması gerekiyordu. Bu işi yapanlara

(93) M. Akdağ, a. g. e., s. 80.

Şeyhü'l-islâm ve müftü adı verilmekte; yaptıkları iş sonucu ortaya koydukları hükümlere de fetvâ(iftâ) denilmekteydi.

Kaza(yargı): Yargı kişiler arasında meydana gelen her türlü dava ve anlaşmazlıkların şer'i şerife ve örfe göre çözümlenmesidir. Bu işi, kadılar yerine getirmekte idi.

Osmanlılarda kadılık kurumu, sosyal ve siyasal hayatta etkili olmuş bir adalet kurumudur. İslâm'ın yayılma yıllarından itibaren kadılık kurumunun var olduğunu biliyoruz. İslam'a göre, halifenin yönettiği insanların hertürlü derdi ile ilgilenmesi, aralarında meydana gelebilecek tüm anlaşmazlıkları halifenin bizzat kendisinin çözmesi gerekmektedir. Fakat İslâm'ın hızla yayılması nedeniyle halifenen müslümanlar arasında çıkabilecek davalarla yeteri kadar ilgilenememiştir. Bundan ötürüdür ki, halife yönetimi altında olan topraklarda yaşayan müslümanlara daha yararlı olabilmesi için, halifenin kendi adına karar verecek kadılar atamıştır. (Bu konu üzerinde ayrıntılı olarak ikinci bölümde durulmuştur.)

1. 4. 1. Kadı ve Şehir Yönetimi

1. 4. 1. 1. Kadıların atanması

Kadılar padişah beratı ile atanmakta idiler. Özlük hakları merkezde bulunan Kadiaskerlik makamınca yürütülmekte idi. Anadolu

yakasında bulunan kadıların atama ve azilleri Anadolu Kadiaskeri; Rumeli yakasında bulunan kadılarınkini ise Rumeli Kadiaskeri tarafından yapılmakta olduğundan, daha önce söz edilmişti.

Kadiaskerler, ilmiyye sınıfına atamaları önceden planlayıp Akdiye(94) adı verilen deftere yazarlar ve bu defterleri evlerinde saklılardı. Sırası gelen kadıların atamaları bu deftere göre yapılırdı. Kadıların atanmaları için Kadiaskerler padişaha arzda bulunurlardı. Padişahın oluru alındıktan sonra, durum bir mektupla kadı olacak kişiye bildirilirdi(95).

Kadıların atanma işlemleri daha önceden plânlandığı için herhangi bir yerin kadılığı boşalmadan oraya atanacak kadı adayı hazırır. Bu kadıların daha önceden akdiyye defterine adı yazılmış olup kadı adaylarına, Kadiaskerlece bildirilmiştir. Kadıların bu şekilde bekleme durumuna teykid müddeti denirdi(96). Osmanlıların klasik döneminde sistemli olarak çalışan kadılık kurumu XVIII. yüzyılın başlarından itibaren bozulmaya başlamıştır(97).

(94) Akdiye defteri, kendi görev alanları içinde olan kadıların tayin ve azilleri hususunda kazaskerler tarafından tutulmuş olan defterlere verilen addır. (Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e., (1984), s. 87.)

(95) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 2/1.

(96) İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e., s. 91-99.; Ö. Ergeç, a. g. e., s. 115-116.

(97) Y. Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık, Ank.: DTCE. Yayınları, s. 46.

Osmanlılarda kadıların görev süreleri kesin olarak belli değildi. Mustafa Akdağa göre, bu sürenin bir yılı müddet-i örfî, bir yılı da uzatmalı olarak iki yıldır(98). İ. H. Uzunçarşılı da aynı görüşü paylaşmaktadır(99). Her kadı bu iki yıl sonunda bir yıl da mülâzemet-i müstemirede bulunmaları için İstanbul'a çağrıldıkları da bilinmektedir(100).

1. 4. 1. 2. Kadıların ücretleri

Kadıların ücretleri rütbelerine ve görev yaptıkları yörelere göre değişmektedir. Tevkî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'nde mevleviyet kadılığı ve kaza kadılığı diye iki ayrı kadılıktan söz edilmektedir(101). Bir diğer tasnife de İ. H. Uzunçarşılı'da rastlanmaktadır. Bu yazara göre, kadılıklar, sancak ve eyâlet merkezleri olan yerlerin(şehirlerin) çevresindeki kaza daireleri ve diğer kasabaların çevresindeki kaza daireleridir(102). Bu şekilde iki gruba ayırdığı kadılığı şu biçimde tasnif eder:

(98) M. Akdağ, a. g. e.,(1979), s. 77.

(99) İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e.,(1984), s. 104.

(100) Mülâzemet-i müstemire: Kazalarda kadılık görevini tamamlayıp mâzul olarak kadı İstanbul'a gelir. Her çarşamba günü mensup oldukları Kadıaskerlerin dairesine devam eder. Bu duruma Mülâzemet-i müstemire denir ki, kanun gereği olarak her kadı bu usule uymak zorundadır.(Uzunçarşılı, a. g. e., s. 104)

(101) Ö. Ergeç, a. g. e., s. 118.

(102) İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e., s. 91.

- Rumeli kadılıkları,
- Anadolu kadılıkları,
- Mısır kadılıkları.

Bunları da kendi arasında ücret ve rütbelerine göre kademelere ayırmaktadır. Uzunçarşılı'nın tasnifi şöyledir.

1. 4. 1. 2. 1. Rumeli kadılarının dereceleri

Mülazemeti müteakip en aşağı derecede olan Çinad(103) derecesinden başlayarak Eğri, İnebahtı, Salise, Samine, Karib-i^çalā ve en üst derece olan Sitte-i Rumeli'ye kadar çıkar. Bu son kademedem emekli olurlardı(104).

1. 4. 1. 2. 2. Anadolu kadılıklarının dereceleri

Anadolu kadılıkları, ilk kademe olarak Tasif^a(dokuzuncu) derecesinden başlar; Sāmine(sekizinci), Sābia(yedinci), Sādise(altıncı), Hāmise(beşinci), Rābia(dördüncü), Sālise(üçüncü), Sāniye(ikinci), Musul ve Sitte-i Mısır derecelerine kadar çıkardı(105). Anadolu Kadılıklarının on derecesi vardı.

(103) Çinad ve Eğri, Macaristanda bulunan iki ayrı yerleşim yeridir. Zamanla bunların elimizden çıkmış olmasına rağmen gene de kadıların ilk atamaları bu adla yapılmakta idi.

(104) İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e., s.92.

(105) Uzunçarşılı, a. g. e., s. 93.

1. 4. 1. 3. Kadıların Görevleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet örgütü içerisinde kadıların işgal ettiği yer önemlidir. İlk yıllardan itibaren imparatorluğun topraklarında yer alan şehirlerde, en üst yetkili kişiler olarak kadıların görmekteyiz. Bu önemli kişilerin görevlerini, genel sınırlarıyla, dört ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar şunlardır:

1. 4. 1. 3. 1. Kadıların yargı görevi

Elimizdeki Malatya şer'iyeye sicillerinden anlaşıldığına göre, kadı yargının başıdır. Yörede bulunan mahkemelerin adı, genelde, Mahkeme-i Şer' olarak olarak adlandırılmaktadır. Yargının başı olan kadıdan başka diğer mahkeme görevlileri de vardır ki, bunlar üzerinde de ayrıca durulacaktır.

Mahkemede duruşma sırasında, bugünkü anlamda mahkeme jürisi diyebileceğimiz guhud-u hal olarak adlandırılan bir meclis vardı(110). Bu meclis üyesinin sayısı, davanın önem derecesine göre azalır ve çoğalırdı. Buldukları davanın altında bu üyelerin adları açık bir şekilde yazılırdı. Şer'iyeye sicillerinde guhud-u hal'e çok miktarda örnek vardır.

(110) Bkz. Ek: IX.

Osmanlı İmparatorluğu'nun şehirlerinde XVI. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar haklaştırma işle-
rini yürüten mahkemelerin gece gündüz açık oldukları bilinmektedir(111).

Kadı ve onun yardımcılarında oluşan mahkemede şu işler ye-
rine getirilmekteydi:

- Nikah akti(112),
- Boşanma(113),
- Vâsi(114),
- Nafaka bağlanması(115),
- Hibe ve temlik(116),
- Yetim mallarının korunması ve diğerleri(117),
- Şehir içerisinde yaşayan insanların dil, din, mezhep ve renk-
lerinin farkına bakılmaksızın aralarında doğabilecek her türlü anlaş-
mazlığı çözümlenerek karara bağlanması(118),

(111) Ö. Ergeç, a. g. e., s. 120.

(112) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 33/1.

(113) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 6/2.

(114) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 21/2.

(115) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 30/1.

(116) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 20/2.

(117) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 21/1.

(118) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 5/2.

- Vakfiyelerin teşkil edilmesi(119),
- Ölen kişinin terekesinin yazılarak varisler arasında taksiminin yapılması(120).

Bu çok çeşitli davalara kadılar, mahkeme dışında da bakabilmektedirler. Böyle durumlarda kadı yardımcısını olay yerine gönderir; olaya sebebiyet veren davayı gözümleler. Kesin kararını şer'iyye siciline kaydeder(120).

1. 4. 1. 3. 2. Kadının yönetim hizmetleri ile ilgili görevleri

Kadılık görevi, bilindiği gibi, padişah beratı ile tevcih edilmekteydi. Bulunduğu yörelerde kadı en üst yetkilidir. O padişah fermanlarının ve beratlarının sicillere yazılması işleri ve ahaliye duyurulması gibi görevleri yerine getirdi. Ehl-i ürf sınıfına mensup olan mutasarrıf, mütesellim ve diğerlerinin atama emirlerini sicillere kadı işler, böylece bunlar fiilen göreve başlamış olurlardı. Bütün bu ve buna benzer yönetimle ilgili görevler kadının bilgisi dahilinde olur ve sicillere işlenirdi(122).

1. 4. 1. 3. 3. Kadının malî görevleri

(119) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 5/. ; s. 18/2.

(120) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 3/2.; s. 13/2.

(121) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 33/1.

(122) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 179/1.; s. 180/1.; s. 185/3
s. 186/2.; s. 189/1. ; s. 190/1.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarından itibaren kadıların otoritesinin tartışılmaz olduğu bilinmektedir. İşte bu sarsılmaz otoritenin bir devamı olarak kadılar adlî, idarî ve beledî görevlerin yanında malî işlerle de ilgilenmiştir. Avarız ve nüzul(123) vergilerinin toplanması salyane(124) türünden vergilerin toplanıp ilgili yerlere gönderilmesi, bazı mukataa gelir ve giderlerinin kontrol edilmesi avâriz vakıfları(125) ile diğer vakıf kurumlarının

(123) Avarız, olağanüstü durumlarda, özellikle savaş zamanlarında tahsil olunan gayr-ı muayyen(ne zaman tahsil edileceği belli olmayan) verginin adıdır. Bu vergiye Avarız-ı divâniye olarakta adlandırılır.(Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Z. Pakalın, a. g. e., C.1, s. 114.)

(124) Salyane, Tanzimattan önce memur ve müstahdemlere senelik olarak verilen ücrettir.(Pakalın, a. g. e., C.111, s.598.)

(125) Avarız Vakfı, gallesi(kirası) bir köy, bir mahalle veya bir esnafın avarız(arızalar) ve ihtiyaçlarına harcamak üzere kurulmuş olan vakıflardır.

Bir köy veya bir mahallede veyahut bir esnaf loncasında hastalık dolayısıyla kazançtan aciz kalanlara bu vakıf kanıllıyla yardım edilir.(Ayrıntılı bilgi için bkz. Pakalın, a. g. e., C.1, s. 114.; Mehmet Şeker, İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, Ank.: D.İ.B. Yayınları, 1987, s. 145.

gelir ve giderlerinin denetlenmesi, gerek görüldükçe avarız hanelerinin yeniden yazılması gibi çok değişik görevleri yürütmektedir(126).

1. 4. 1. 3. 4. Kadının belediye hizmetleri ile ilgili görevleri

Osmanlılarda bugünkü anlamda belediye teşkilatı yoktu(127). Bu gibi görevleri başta kadı olmak üzere onun yardımcılarını yürütmekteydi.

Kadının belediyeye ait görevlerinden bazılarını aşağıdaki ana başlıklar dahilinde sıralamak mümkündür:

- Şehrin alt yapısını teşkil eden kanalizasyon, su şebekesinin ve yolların yapılmasını düzenlemek(128),
- Vakıf kurumlarının onarımını yaptırmak(129),
- Şehri temiz tutmak,
- Tüketicenin korunması için mevsimlere göre bütün yiyeceklerle ve toplumun ihtiyaç duyabileceği eşyalara narh koymak(130),
- Esnaf gruplarının başına şeyh atamak(131).

(126) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 151/3.; s. 184/2.; s. 187/2.

(127) Fügen Berkay, Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Ders Notları, 1988.

(128) Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım, İzmir: E. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, s. 27.

(130) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 83/1.

(131) Mal. Şr. Sc. NO: 1049, s. 196/2,3.

Görüldüğü gibi kadılar yargı, yönetim, maliye ve belediye hizmetlerinde devleti temsil eden hümin bir şahsiyettir. Kadılık kurumu da Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutan kurumların başında gelmektedir. İkinci bölümde hukuk teşkilatı ele alınırken bu kurum üzerinde daha ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

Kadının görevleri hakkında verdiğimiz bu açıklamadan sonra, kadiya yardımcı olan ikinci derecede görevliler üzerinde de durmakta yarar vardır. Bunları aşağıdaki biçimde tasnif etmek mümkündür.

1. 4. 1. 4. Kadının Yardımcıları

1. 4. 1. 4. 1. Başkatip

Mahkemede kadiya en çok yardımcı olanlar katiplerdir. Bunların atanması kadının arzı ile olurdu. Mahkeme kâtipliğini iki bölümde ele almak mümkündür.

Başkatip, Osmanlı mahkemelerinde kadı veya onun nâibî süreleri dolduktan sonra mülazemet için İstanbul'a döndüklerinde, istifa ettiklerinde veya ölümleri söz konusu olduğunda yörenin mahkemesine vekâlet işi başkatibe verilmekteydi. Bundan ötürüdür ki, başkâtiplik kurumunun eskiden beri süregelen sağlam bir geleneği vardı(132).

(132) R. Özdemir, a. g. e., s. 186-187.

Başkâtibin seçimi şöyle olmaktadır: Yörenin kadısı, bilgili ve becerikli birisini mürasele ile mukayyidliğe tayin etmekte; ayrıca merkeze de ilâm yazılarak berat istenmektedir. Mukayyidliğe atanan kimse birkaç yıl bu görevde çalışır; daha sonra gene mürasele ile katipliğe atanır. İlam ile beratı istenir. Aynı yolla ikinci katipliğe yükselir. Başkâtipliğin herhangi bir sebeple boşalmasından sonra, bu makama ikinci kâtip atanır.

Başkâtipler, kadının en önemli yardımcısı olan naibten sonra ikinci derecede oterite olan kimselerdir. Başkâtiplerin görevleri şunlardır:

- Mahkemelerde davalara bakabilirler,
- Gerek görüldüğü durumlarda olay yerine gidip keşif yapabilirler,
- Mahkemeye ait defterleri tutarlar,
- Değişen mahkeme elemanlarının hak ettikleri mahkeme gelirlerini vermek,
- Daha alt kademedeki mahkeme personelinin denetimini yapmak,
- Sicillerin usulüne göre tutulmasını sağlamak,

Bu kadar çeşitli görevi yerine getiren başkâtip, bunların karşılığı olarak aldıkları ücretler hakkında ayrıntılı bir bilgiye şer'iyeye sicillerinde pek rastlanmamaktadır. Yalnız terekelerin sayımı ve vârislerin arasında malların taksimatı yapıldıktan sonra,

kâtibiyeye ve kalimiye adı altında bir ücret almaktaydılar(133). Bunun dışında mahkeme gelirlerinden de belli bir oranda pay aldıkları söylenebilir(134).

1. 4. 1. 4. 2. Katipler

Mahkeme kâtiplerinin kaynağını mahkeme mukayyidleri ile mahkeme imamları teşkil etmekteydi. Kadı bilgili ve becerikli, dindar ve dürüst kişileri mukayyid tayin etmek için mürasele yazmakta; merkeze arz göndererek berat istemekte idi. Mukayyidin atanması berat ile tamamlanmış olurdu. Atamadan sonra göreve başlayan mukayyid, kadı tarafından yakından izlenir, başarılı görülmesiyle kâtipliğe aynı usülle ataması yapılırdı.

Bazı kadılar mukayyidlik için bir ikinci yol izlemekteydiler. Mahkeme mescidinde imamlık görevi yapan mahkeme imamlarını kadı, mürasele ile mukayyid olarak atıyor ve orada da kâtipliğe tayinini yapabiliyordu(135).

Kâtipler, hem nâiblerin hem de başkatiplerin en büyük yardımcısıdır. Bu kişilerin mahkeme içinde kendilerine ayrılmış bir odaları

(133) R. Özdemir, a. g. e., s. 189.

(134) Mal. Şr. Sc. No: 1050, s. 5/1.

(135) R. Özdemir, a. g. e., s. 190.

olup, bu odalarında otururlardı. Sicillerin usûlüne göre yazılmasına yardım etmenin yanında, kadı ve nâiblerin gösterdiği diğer görevleri de yaparlardı(136).

1. 4. 1. 4. 3. Mukayyid

Mukayyid, mahkemelerde kadının verdiği kararları, padişahın berat ve fermanlarını şer'iyeye sicillerine usûlüne uygun olarak kaydeden kişilere verilen addır(137).

Mukayyidlerin atanması da katiplerin atanmasına benzemektedir. Kadı, önce mürâsele yazar;berat ile atanır. Bunlar, her yönü ile bilgili ve görgülü kişilerdir; aynı zamanda güzel yazı(had) yazan ve katiplik işlerinden de anlarlar.

Mukayyidler, belirli bir süre bu görevi yaptıktan sonra, kâtipliğe; oradan da başkâtipliğe kadar yükselbilmekteydiler.

Mahkemede mukayyidin görevi şer'iyeye sicillerini usûlüne göre tutmasıdır(+). Bu temel görevin dışında mukayyidler, mahkeme kadısının

(136) M. Çadırcı, a. g. e., s. 182.

(137) M. Z. Pakalın, a. g. e., C. 11, s. 573.; R. Özdemir, a. g. e., s.165.

(+) Örnek olarak şer'iyeye sicillerinin yazılı şekillerini verebiliriz. Bunlar mukayyidler tarafından yazılmaktadır.

emrettiği diğer işleri de yerine getirirler.

1. 4. 1. 4. 4. Mahkeme İmamları

Bilindiği gibi, imamların asıl görevi mescid ve camilerde namaz kıldırmaktır. Burada mahkeme imamlarının kâtiplik kurumuna kaynak teşkil etmesinden dolayı üzerinde durulmaktadır.

Mahkemenin içinde bulunan mescidde mürasele ve berat ile imam atanan kişi, esas imamlık görevini yürütürken gayr-i resmî olarak da mahkeme katiplerine yardım etmekte idi. Bu yardım sırasında katipliği ilgilendiren konularda, bir hayli bilgi kazanmış olur. İşte yeteri kadar bilgilenmiş veya bilgisini kanıtlamış olan imam, kâtip olarak atanmaktaydı.

1. 4. 1. 4. 5. Muhzır ve muhızırbaşı

Osmanlı mahkemelerinde, kendi bünyesi içerisinde muhızır ve muhızırbaşılık teşkilatı vardı. M. Akdağa göre, bu teşkilat adli polis teşkilatıdır(138).

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarından itibaren görev yapan bu teşkilatın bir muhızırbaşı vardır. Şehrin büyüklüğüne göre de muhızır sayısı değişmektedir. Muhızırbaşılık XVI. yüzyılın sonlarına kadar

(138) M. Akdağ, a. g. e. C.11, s. 100.

padigah beratı ile Altı Bölük sipahilerine verilen bir görevdi(139). Daha sonraları yenigeriler ağır bastılar, bu görevi yürütmeye başladılar(140).

Bilidiği gibi, cürüm ve cinayet türüne girin olayların oluş biçimi memleketin asayiş ve düzeni ile ilgili olduğundan bu çeşit bir olayın mahkemeye getirilmesi ister şikayet yoluyla olsun, ister asayiş örgütleri yoluyla olsun hükümetin ilgili teşkilatı doğrudan doğruya görevlidir. Ancak hukukî duruşmalarda ve diğer cürüm ve cinayet dışı duruşmalarda mahkemenin kendi bünyesindeki muhızrlık teşkilatı bizzat görevlidir. Mahkemelere suçluların getirilip götürülmeleri bu teşkilat tarafından yapılmakta idi.

İncelediğimiz dönem Malatyasında da muhızrbaşı ve muhızrlar var. Fakat sayılarının ne kadar olduğu konusunda kesin bilgi vermek mümkün değildir. Duruşmalar sonunda şuhud-u hal bölümünden tespit edebildiğimiz kadarıyla Malatya 'nın izhariye teşkilâtını oluşturan memur adedi en az iki muhızr ve bir muhızrbaşından oluşmaktadır. Bu sayının daha da fazla olması mümkündür. Çünkü duruşmaların altında şuhud-u hal olarak adları bulunan Muhızrbaşı Ahmed'in yanında muhızr Hamza Çelebi, muhızr Çelebi adlarının yanı sıra ve gayrühüm (وغیرہم) ibaresi yer almaktadır. Bu durum muh-

(140) M. Çadircı, a. g. e., s. 178.

zırların daha fazla sayıda olabileceği ihtimalini artırmaktadır(141).

Mahkeme binasının içerisinde muhızırbaşı ve muhızırlar için bir oda bulunmaktaydı. Bunlar orada her zaman hazırbulunurlardı(142). Muhızırbaşı ve onun yardımcıları durumunda olan muhızırların görevlerini şöyle sıralamak mümkündür.

- Kadının mahkemeye istediği kişileri getirip götürmek,
- Mahkemenin kapısında durarak duruşmanın seyrini bozacak olayların çıkmasını önlemek,
- Yed-i emin sıfatıyla mahkemece el konulmuş eşya ve paraları hıfız etmek,
- Şuhud-u hal üyeliği yapmak.

Görüldüğü gibi, kadılar yargı, yönetim, maliye ve belediye hizmetlerinde en önemli şahsiyetler olarak Osmanlı toplumunda yer almaktadırlar. Bu görevleri yerine getirirken elbette gerekli olan yardımcılardan yararlanacaktı.

1. 4. 2. Müderrisler

Müderrisler ilmiyye sınıfına mensup kişilerdir. Genellikle

(141) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 76/2.; s. 77/1.

(142) R. Özdemir, a.g. c. s. 198.

mekteb-i sıbyân veya muallimhane denilen yerlerde ilköğretimini tamamlayan çocuklar, daha sonra medreseye devam etmektedirler.

İlköğretimi tamamlayan bir öğrenci, Haşiye-i Tecrid medresesine başlar. Bu medreseyi Müverrih Ali şöyle tarif etmektedir:

" Medârisin ednâları yirmişer, yirmibeşer vazife ile muayyen oldu. Ve talebeleri muhtasarat tahsilinden sonra müstaid oldukta Haşiye-i Tecrid teallüm etmek münasib görüldü; hatta ol medreseler Haşiye-i tecrid medârisi ile meşhur oldu"(143).

Haşiye-i Tecrid medreselerinin bir derece üstünde Miftah medreseleri vardı. Bu medreselerde müderrislerin aldığı ücretler otuz ila otuzbeş akçedir. Bunlarda miftah dersleri okutulurdu.

Miftah medreselerinde gerekli dersleri gören öğrenci, Kırklı ve Hariç Ellili medreselerde eğitim görme hakkını kazanmış olurdu. Bu aşamada öğrencinin ders programında Şerh-i Mevâkıf ve Hidaye vardı. Müderris bu aşamadaki öğrencilere derse başlamadan önce Buhârî ve Müslim'den bir hadis okur ve açıklamasını yapar; ondan sonra derse başlardı.

Hariç medreseler, Osmanlılardan önce yaptırılmıştır; bun-

(143) Müverrih Ali, Kühü'l- Ahbar, c.1, s. 24.; nakil, İ. H. Uzunçarşılı, a. g. c. (1984), s. 19.

lar eski hükümdarlarla oğul ve kızlarına, ümerâya ait olan medreselerdir(144).

Bir de Dahilî Ellili medreseler vardır ki, bunlar Osmanlı padişahları ile şehzâde anneleri, padişah kızları ve şehsâdelere ait olan medreselerdir. Bu medreselerde aşağıdan yukarı doğru şu dersler okutulurdu: Hidâye, Usûl-u Fıkıh, Telvih, tefsirden ise Zemahşeri'nin Keşşâf'ından ya da Kadı Beyzâvî'nin tefsirinden biri. Bu kademelere geçen öğrencilere icazet verilirdi.

Medrese, arapça bir kelime olup anlamı, ders okunacak yer, bina demektir. İslâmın ilk yıllarından itibaren eğitim ve öğretim camii ve mescidlerde yapılmakta idi. Daha sonraları eğitim faaliyetleri bu kurumlardan medreselere kaydı(145).

Medreselerde eğitim gören öğrencilere Araplar tâlib; Selçuklular fakih veya mülûzım; Osmanlılar ise talabe, danışmend veya suhte terimlerini kullanmaktaydılar(146).

Medreselerden mezun olan kimse, daha önce de belirtildiği gibi, eğitim ve öğretim, fetvâ ve yargı görevlerinden birini seçerek

(144) İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e., s. 19.

(145) Mustafa Bilge, İlk Osmanlı Medreseleri, İst.: İ. Ü. E. F. Yayınları, 1984, s. 1.

(146) Cahit Baltacı, XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı medreseleri, İst.: 1976, s. 31.

atanmasını ona göre yaptılar. bunlardan eğitim ve öğretim görevine atananlara müderris denmekteydi.

Osmanlı medreseleri üzerine araştırmalarda bulunan C. Baltacı'ya göre, "belirli bir öğretimden sonra, icâzet, mülazemet ve beratla medreselerde ders veren kimselere müderris", denilmektedir(147).

i.H. Uzunçarşılıya göre medreseleri bitiren öğrencilerin, görev alacakları bölgeye göre Anadolu veya Rumeli kadiaskerlerinin belirli günlerdeki meclislerine devam etmek suretiyle matlap denilen defterlere mülâzım kayıtları edilerek atanma sıralarını beklemek gerekir(148).

Yazar, bu bekleyiş süresine nöbet denildiğini ve nöbet sırası gelen kişinin en aşağı kademedeki medreselerden birine müderris olarak atandığını vurgulamaktadır(149).

Araştırmamıza konu olan dönemde müderrislerin atanması kadı arzı, Şeyhülislamın işareti ile(resmî yazı) verilen Ruçus-u Humâyun gereğince padişah beratı ile atanmaktaydılar(150). Örneğin,1657(1068)

(147) C. Baltacı, a. g. e., s. 26.

(148) İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e., s.45.

(149) İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e., s.45.

(150) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 180/3.

tarhinde yukardaki atamaya uyun olarak Malatya'da Fahriyi Buk' alı-
ğında 15 akçe ile Muallim-i ders olarak ataması yapılan Vaiz Hüseyin
efendinin beratı ekte verilmektedir(151).

1. 4. 3. Müftü

Osmanlılarda dört ehl-i sünnet mezhebinden hanefi fıkhı üzerine kendisine sorulan genel ve özel dinî ve hukukî problemlere, dinî hükümlere uyarak karar veren kimseye müftü, verdiği kararlara da fetvâ denirdi.

"Osmanlı kaynaklarında en yüksek ilmiye makamı sahibi, XVII. asrın sonlarına kadar çok zaman müftü ünvanı taşırken XVIII. asırdan itibaren onun yerine Şeyhülislam tabiri umumîleşmiştir."(152) Bu kesime giren ve müftü ünvanını alan kimseler de kadılar gibi, medreseden icâzetli idiler.

Yukarıda da belirtildiği gibi, müderrislerin görevi eğitim ve öğretim işlerini yürütmektir; kadının görevi yargı işlerine; müftünün görevi ise fetvâ işlerine bakmaktır.

Sosyal hayatta, zaman boyutu içerisinde çok değişik ve çeşitli sosyal, ekonomik ve siyasal bir takım problemler ortaya çıkmaktadır. Bu problemlerin ayet, hadis, kıyas ve içtihad'a göre çözümlen-

(151) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 180/1.; bkz. Ek: X.

(152) İ. H. Uzunçarşılı, a. ş. e., s. 174.

mesi, günün ihtiyaçlarının İslâm'a göre düzenlenmesi gerekmektedir. İşte bu ve buna benzer problemlerin çözümü için görevlendirilmiş, kendilerine padişah beratı verilmiş kimseler vardı ki, bunlara müftü, buldukları makamada fetvâ makamı adı verilmekteydi.

Merkezî hükümet içerisinde yer alan fetvâ dairesinin başında Şeyhülislâm bulunmaktaydı(153). Kazalarda ise Şeyhülislam'ın temsilcisi müftüler idi. Müftüler,ehl-i örf ve kadılar kadar etkili kimseler değildi. Buna karşın sosyal hayattaki tesirleri küçümsemeyecek kadar büyüktü.

Bu bakımdan kazalarda görev yapan müftüler kadılardan sonra en önemli kişilerdir. Bunların görevlerinin başında mahkeme ile ilgili anlaşmazlıklar gelmektedir. Haksız bir kararla karşı karşıya olduğunu iddia eden hem davacı hemde davalı, davaları hakkında verilen karar örneğini müftüye götürebilir; Şer'i Şerife uygun bir karar olup olmadığını sorar ve fetvâ alabilirdi. Bunun yanında kaza halkının birtakım dinî problemlerinin çözümü için de müftüye başvurabilirdi(154).

Müftülerin atanması veya görevden alınması Şeyhülislâmın mektubu ile gerçekleşmekteydi.

(153) M. Akdağ, a. ç. e., C.11, s. 79-80.

(154) Y. Özkaya, a. ç. e., s. 222.

1. 4. 4. Din Görevlileri

Camii, mescid, zâviye, tekke(hankâh) ve türbelerde görev yapan kimseler vardı. Bunlar imam, müezzin, vâiz, aşırhan, devirhan şeyh ve türbedarlardır.

Adından da anlaşılacağı gibi, din görevlileri, müslümanların cemaatle ibadetlerini yerine getirmeyi sağlamak, itikâdî ve amelî konularda bilgilerini artırmak, bidat ve hurafelerden korumaktır.

Bunların atamaları kadının ilâmi ve padişâhın beratı ile olmaktadır(155).

1. 4. 5. Vakıf Görevlileri

Tekke ve zâviyelerde görev yapan kimseler, mürüddelerini manevî alanda yetiştirmeyi amaçlarıydı. Bu gibi kimselerin atanması da padişah beratı ile olmakta idi(156).

Vakıf görevlileri, başında buldukları vakıfları idare etmek, gelir ve giderlerini düzenlemek vakıfta bulunan ehl-i mürtezakaya görevleri karşılığı ücretlerinin vakıf gelirlerinden ödemektir. Araştırdığımız dönem Malatya'sında Ulucamin mütevellisi olan

(155) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 162/1.

(156) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 158/1.

Hasan tarafından ücretleri ödenmeyen mürtezikalıların şikâyetleri üzerine bu şahıs azledilmiş ve yerine Ahmed tayin edilmiştir(157).

1. 4. 6. Nakibü'l-Esrâf Kaim-i Mâmi ve Seyyidler

Osmanlı İmparatorluğunda Hz Muhammed soyundan gelenlere ve bu soydan geldiği sanılan kimselere bir takım sosyal ve ekonomik ayrıcalıklar tanınmaktaydı. Bunlara seyyidler(saadâd) denilmekte idi. Bu seyyidlere İstanbul'da oturan Nakibü'l-esraf tarafından hüccet ve şecere verilirdi.

Kazalarda Nakibü'l-esraf'ın temsilcisi, Nakibü'l-esraf Kaim-i Mâmi idi.

Kazalardaki seyyidler, bu görevli tarafından tespit edilir ve merkeze bildirilirdi. Seyyidler, seyyid olduklarını simgelemek için yeşil renkli bir bezi başlarına takarlardı. Bu durumdaki seyyidler, her türlü vergiden muaf idiler. Yeni seyyidler Nakibü'l-esraf Kaim-i Mâmi tarafından saptanır ve merkeze bildirirdi. Bu sosyal ve ekonomik statüden yararlanmak isteyen sahte seyyidler ise bu kurum tarafından cezalandırılmaktaydı.

Nakibü'l-esraf Kaim-i Mâmi, Nakibü'l-esraf'ın yazdığı mektupla

atanmaktaydı. Nakibü'l-eşraf atadığı kaymakamın nelere dikkat edeceğini de bu mektupta belirtir ve kaza kadısına bu mektubu yollar. Mektubun sicile geçmesiyle de atama işlemi tamamlanmış olur(158).

(158) R. Özdemir, a. g. e., s. 209.

B Ü L Ü M : 11

2. H U K U K İ T E Ş K İ L Â T

2. 1. Ş e r ' i y y e M a h k e m e l e r i n i n K ı s a B i r T a r i h ç e s i

Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm hukuk sistemi geçerli idi(1). Bu imparatorluğun toprakları üzerinde çoğunluğu Hanefî olmak üzere Şâfi, Malikî ve Hanbelî mezheplerine mensub vatandaşların yaşamaları yanında, müslüman olmayan ve zımmî denilen Yahudi ve Hıristiyan vb. insanlar da yaşamaktaydı. Bu yüzden dinî, etnik ve kişi olarak insanların eşit haklarla yaratılmış olmalarından ötürüdür ki, kaza(yargı) kuvvetinin önemine çok eskiden beri inanılmaktadır(2).

İlk insan topluluğunun kurulmaya başladığı en eski devirlerde zayıfların haklarını aramak için aralarında akıllı ve nüfuzlu olan diğer başka bir kimseye başvurmak ihtiyacını duydukları düşünülürse hak, adalet, dava, kaza problemleri insanlık tarihi ile yaşıttır.

(1) 3 Kasım 1939 tarihinde yayınlanan Gülhane Hattında bu durum şöyle ifade edilmektedir: "Cümleye mâlûm olduğu üzere Devlet-i 'Alîye'mizin bidâyet-i zuhurundan beri ahkâm-ı celile-i Kurr'âniye ve Kavanin-i Şer'îyye'ye kemâliyle riayat olunduğundan..."(Bkz. Düstur, C.1, s.1)

(2) Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayr-i müslimlerin Hukukî, İctimaî ve İktisadî Durumu", Bellekten, sayı 188, (1983), s. 1119-1149.

olduğu kabul edilebilir.

İlkel toplumların kabile başkanlarının aynı zamanda etkili birer yargıç oldukları, oturdukları meskenlerin de bazan birer yargı yeri(mahkeme) olarak kullanıldığı bilinmektedir(3). Tarihi geçmiş içerisinde eski milletlere baktığımızda, kendi anlayışlarına ve yaşama şartlarına, örf ve adetlerine, dinî anlayışlarına uygun şekilde bir takım kurallar meydana getirerek hakkı ve adaleti korumaya çalıştıkları görülür. Babil'in Hamurabi kanunları, Sümer ve Hititlerin kendilerine özgü kanunları, İspartalıların İdkurg, Atinalıların Solon kanunlarını örnek olarak verebiliriz. Bütün bunlar, eski milletlerin hukuk anlayışlarının farklı farklı olduğunu göstermektedir diyebiliriz(4).

İslâm Dini'nin zuhuru ve onun peygamberi Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretinden(M.622) hemen sonra yeni bir hukukun doğduğunu görmekteyiz. Bu hukuka İslâm hukuku denmektedir.

Kuruluşundan itibaren bu hukuk, İslâm topraklarında yaşayan insanlar(müslüman ve gayr-i müslim) arasındaki ilişkilerde adaleti sağlamayı amaç edinmiştir. İslâm hukukunun İslâm Dini ile beraber

(3) Sulhi Dönmezer, Sosyoloji, Yedinci basım, İst.: İ.İ.T.İ.A. Nihat Sayar-Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, 1978, s. 21.

(4) Halit Ongan, a.g.e., s. XIX.

Batı'da Atlas Okyanusu'na; Doğu'da Çin'e, Hindistan'a ve Malezya adalarına; Kuzey'de Tuna ötesine; Güney'de Umman Denizi'ne, Habesistan'a ve Büyük Sahra'ya kadar geniş bir alanı yayıldığı görülmür.

İslâm hukukunun önemi, bu kadar geniş bir alanda uygulama alanına sahip olmasından gelmektedir. İslâm hukukunun belirgin özelliği İslâm Dini'nin esaslarından kaynaklanmış olmasındandır. İslâm hukukunun konularını şu ana başlıklar altında toplamak mümkündür.

İbadetlere ait konular: Bütünüylü öbür dünyaya (ahiret) ait olup namaz, oruç, hac, zekat vb. ibadetlere aittir.

Muamelelere ait konular: Miras, terke, taksim, vesâyet, nafaka, rida⁶, satış, icar, kefalet, emanet, hibe, temlik, yemin, beyiye vb. hukukî konuları içine alır.

Nikaha ait konular: Evlenme, boşanma, nikah, mehir, iddet vb. hukukî konuları içine alır.

Cezalara ait konular: İslâm Dini'nin yasakladığı fiilleri işleyen, dinin emrettiği buyrukları yerine getirmeyen kimseler veya âtil, darb, itlâf, şetm, yol kesme, dolandırıcılık, emânete hiyâbet etme, hırsızlık ve kamu için zararlı olan suçların işlenmesinden dolayı gerekli görülen hapislik, kısas, idam, recm, devm ve iyet vb. hukukî konuları içerir.

Bütün bunlar üzerinde verilen hükümlere İslam hukukunda kaza, bu işleri yürüten devlet memurlarına da kadı adı verilmekte olduğunu biliyoruz. Kadıların kaza işleriyle meşgul oldukları resmî dairelere, adalet daireleri veya Şer'iyye Mahkemeleri denilmektedir(5).

Şer'iyye mahkemelerinin tarihçesini İslâm Dini'nin doğuşundan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar olan dönem ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan Cumhuriyet'in kurulmasıyla lağvedilişine kadar geçen dönem olmak üzere iki bölümde ele almak mümkündür.

2. 1. 1. İslâm'ın Doğuşundan İtibaren Osmanlı Devletinin Kuruluşuna kadarki Dönemde Şer'iyye Mahkemeleri

Hz. Muhammed sayesinde İslam, insanlar arasında hızlı taraftar bulmaya başladı. Böylece, İslam'ı kabul eden müslümanlar arasında sosyal ilişkiler sonucu meydana gelen bir takım problemleri Peygamber bizzat kendisi çözüme kavuşturuyordu. Daha sonraları İslam Dini'nin çok kısa bir zamanda hızla yayılması Peygamberin çözmeye çalıştığı sosyal problemlerin çözümü zorlaşmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber gereken yerlere kadılar atamıştır(6).

(5) Fahrettin Atar, İslâm Adliye Teşkilâtı, Ank.: DİB. Yayınları, 1986, s. 93.; Ebululâ Mardinî "Kaza" maddesi, İ. A.

(6) Hz. Muhammed'in atadığı kadılar şunlardır: Muaz İbni Cebel, Alî ve Attab İbni Esîd. (Bkz. Ali Hikmet Berki, Büyük Türk Hükümdarı Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı, İst. 1953, s. 33.

Hz. Muhammed'in vefatından sonra gerek dört halife ve gerekse Emevî ve Abbasi halifeleri, kazaya ait işlerde büyük bir titizlik göstermişlerdir. Hatta bilindiği üzere Hz. Ömer'in adaleti İslâm dünyasında pek meşhurdur.

İslâm Dini'nin Arap yarımadasından sonra diğer yerlere, örneğin Suriye, Mısır, Irak ve İran'a yayılmasını izleyen yıllarda, idari, malî, siyasî ve sosyal bir takım işler ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu yüzden Hz. Muhammed'in ve Onun halifesi Hz. Ebubekir'in zamanında fethedilen yerlere gönderilen valiler aynı zamanda kadılık görevini de yürütmekteydiler(7).

İslam dünyasında kadılık görevi çok önemli bir görevdi. Bu işe ehil kişiler itina ile seçilirdi. Kadılık görevini yapacak yetişmiş insanların sayısı son derece az olduğu için ilk zamanları, görevlendirilen kadılar, hiç azil edilmiyordu. Emevîler döneminde 60 yıl kadılık yapan Şurayhî bu duruma bir örnek olarak verilebilir(8).

Abbasiler döneminde malî, idari, siyasî, ekonomik, sosyal ve askerî işleri görüşmek, devletçe gereken kararları almak için Bağ-

(7) A. H. Berki, a. g. e., s. 34.

(8) A. H. Berki, a. g. e., s. 34.

dat'ta kurulan Mezâlim-i Divâniye büyük bir mahkeme örneğidir. Halifenin bu mahkemede bizzat kadılık yaptığı bilinmektedir(9).

Abbasi İmparatorluğu sosyal düzeni sağlamak için önemli bir kuvvet unsuru olan kaza idaresini ve adalet kurumlarını hiç ihmal etmemiştir. Nitekim Harunreşid, ilk defa, Bağdat kadısı olan İmam Ebû Yusuf'a kadîu'l-kuzad ünvanı vermiş ve bu kişiyi kaza teşkilatının başına geçirmiştir. Böylece, ilk olarak adalet mekanizması ehil bir kimsenin yönetimi altında bağımsız bir kurum olmayı başarmıştır. Kısa zamanında bu örgüt, her tarafa yetenekli ve ehliyetli kadılar atamaya başlamış olup Şer'iyye mahkemeleri için resmî binalar bu dönemde kurulmuş ve daha sağlam bir kurum haline gelmiştir(10).

Abbasilerden sonra aynı şekilde Samanoğullarına, Gaznelilere, Karahanlılara, Selçuklulara, Memluklara ve en son olarakta Osmanlılara bu adalet kurumunun geçtiğini görmekteyiz.

2. 1. 2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşundan Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Lağvedilişine kadar Şer'iyye Mahkemeleri

Osmanlı İmparatorluğu Anadolu Selçuklu devletinin mirası üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla İslâm hukuku bütün esaslarıyla Osmanlılara geçmiştir(11)

(9) A. H. Berki, a. g. e., s. 34.

(10) Ahmet Refik, Büyük Tarih-i Umumi, C. V, İst.: 1935, s.300.

(11) Fuat Köprülü, a. g. e., s.29.

Osman Gazi iş başına geçer geçmez hükümet işlerini ümerâya bırakmıştı. Bu arada din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün tebaanın haklarını korumak maksadıyla şer'iyeye mahkemelerine büyük önem vermişti(12).

Şer'i işlerin daha iyi yürütmesi için Birinci Murat zamanında Kazaskerlik kurulmuştu(13).

Fatih Sultan Mehmet şer'iyeye mahkemeleri üzerinde çok ciddi durmuş ve kazaskerlik kurumunu Rumeli ve Anadolu'ya mahsus olmak üzere ikiye yükseltmiş olup Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün kadılarının bu iki kazaskerliğe bağlanmasını, kanunnâmelerle kadının rütbe ve derecelerinin tespiti üzerinde ciddi bir şekilde durdu(14). Gene Fatih zamanında kadıların hiç bir tesir altında kalmadan serbesçe karar verebilecek kabiliyette yetişmeleri ön plâna alınmıştı. Bütün bunlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun şer'iyeye mahkemelerine ne ne kadar çok önem verdiklerini gösteren örneklerdir(15).

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme dönemlerinde Yavuz Sultan

(12) A. Refik, a. g. e., C. VI, s. 325.

(13) Abdurrahman Şeref, Tarih-i Devlet-i Osmaniye, İst.: 1328, C. I, s. 111.

(14) İ. H. Uzunçarçılı, a. g. e., (1984), s. 222-241.

(15) Ebülûla Mardinî, "Kadı" maddesi, İ. A.; A. H. Berki, a. g. e., s. 56-59.

Selim ve Kanunî gibi padişahlar da şer'iyeye mahkemelerine aynı hassasiyeti göstermişlerdir.

Duraklama ve gerileme dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer kurumlarında olduğu gibi, şer'iyeye mahkemelerinde de bozulmanın başladığı görülmektedir.

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun giriştiği islahat(reform) hareketleri bilinen bir gerçektir. Bu arada adliye alanında da pek çok girişimlerde bulunulmuş, yayınlanan birçok kanun-nâmelerle yeniden düzene bağlanmıştır.

İkinci Mahmut, Yeniçeri ocağını kapattıktan sonra şer'iyeye mahkemelerinin çalışmalarını verimli kılmak için 1837 tarihinde Meclis-i Vâlay-ı Ahkâm-ı 'Adliye ve Şurây-ı Bab-ı 'Alî adında iki encümen kurmuştu(16). Bundan bir yıl sonra da Tarîk-i İlmiye'ye Dair Kanunnâme-i Humayûn adındaki ceza kanunu çıkartıldı. Bu kanunun amacı kadı ve naiblerin yolsuzluklarını önlemeye matuftu(17).

Tanzimat'tan sonra devletçe alınan kararlar yeni bir takım mahkemelerin kurulmasını icabettiriyordu. Nihayet 1859 tarihinde

(16) Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", Tanzimat, C. 1, (1940), s. 169.

(17) H. Veldet, a. g. m., s. 170.

ilk olarak Ticaret mahkemesi, daha sonra 1868 tarihinde ise Nizamiye mahkemelerinin kurulmasında etkili olan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye kuruldu. Bu kurul dinî hukuka ait olan davalar hariç, diğer davaların bütün kararlarını incelemeye yetkili kılınmıştı(18).

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulmasından bir müddet sonra Osmanlı Devleti'ndeki mahkemeler, biri Şer'i ve diğeri Nizami olmak üzere ikiye ayrıldı.

Mahkemelerin ikiye ayrılması ve bu mahkemelerin görev ve yetkilerinin açık olarak belirginlik kazanmamış olması adli işlerin birbirine karışmasına sebeb oldu. Tefrik-i kuva(kuvetler ayrılığı)(19) hususunda tereddütlere düşülmüyordu.

Batı uygarlığı karşısında daha fazla seyirci kalınamıyacağını anlayan ve bu amaçla çeşitli ıslahat hareketlerine girişen Osmanlı Devleti'nin her şeyden önce tefrik-i kuva problemini çözmesi gere-

(18) H. Ongan, a. g. e., s. XXVII.

(19) Tefrik-i kuva kavramını Ferit Develioğlu şöyle açıklamaktadır: " Tefrik-i kuva, Şer'i ve Nizamî mahkemelerinin görev alanlarının açıklık kazanmış olması anlamına kullanılan bir hukukî terimdir." (Ferit Develioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugât, 4. baskı, Ank.:1980, s. 1268.

kiyordu. İşte bu ihtiyaktan dolayı Mecelle'nin yayınlandığını biliyoruz(20).

1876 Kanun-i Esasisi hakimlere azledilmezlik hakkını vermişti. Divan-ı Ahkam-ı Adliye başkanlığı Adliye Nezaretine dönüştürülerek Nizamiye mahkemelerinin tamamı bu nezarete bağlandı(21).

Nizamiye mahkemelerinin istediği elemanı yetiştirmek için İstanbul'da bir de hukuk mektebi açıldı(22).

Aşağıda verilen 8 Ocak 1888 tarihli tezkere, Şer'iyeye ve Nizamiye mahkemelerinin yapacakları işleri açıklamakta olup kadıların görev alanlarının iyice daraltılmış olduğu görülmektedir.

"Şer'an faslı ve hasma icab eden davâden talak ve nikah ve nefakave hüdane ve hürriyet ve rikkîyet ve erş ve gur-re(23) ve hükûmet-i adl ve kasâme ve gaaib ve mevkud ve vaz-ı yed ve miras davaları mahâkim-i Şer'iyede ve tica-

(20) Mecelle, İslâm hukukuna dayanan ve temellerini İslâm Dini'nden alan mer'i kanunlar mecmuasıdır. İki makale 73 bab ve 1851 maddeden ibarettir. Bu eser Hanefî mezhebinin esaslarına göre tanzim edilmiştir. 20 Nisan 1869 dan 17 Ağustos 1876 tarihine kadar yedi yılda tamamlanmıştır.

(21) H. Ongan, a. g. e., s. XXVIII.

(22) H. Ongan, a. g. e., s. XXVIII.

(23) Erg, sakatlanan bir uzvu nedeniyle kişinin cerrahiden alınmasına hükmedilen cezadır. Gurre ise hamile kadının çocuk

ret ve ceza ve hilâ ve nizamen lâzım gelen zarar ve ziyan ve iltizam bedelâtı ile konturato davaları dahi mahakim-i Nizamiye'de fasl ve rü'yet ve bunlardan maadası, tarafeyn razı oldukları halde mahkeme-i Şer'iyede ve olmadıkları surette mahkeme-i Nizamiye'de rü'yet edilecektir."(25)

17 Temmuz 1914 tarihinde yayınlanan bir kanunla Şeyhülislam Hayri Bey kadılarda bulunması gereken özellikleri şöyle sıralamaktadır:

"Bir kimsenin kadı olabilmesi için 25 yaşını ikmâl etmiş olması ve mazeret-i kanunıye müstesna olmak üzere cerâim-i âdiyeden dolayı bir haftadan ziyade hapis cezası ile mahkum olmamış bulunması ve mecellenin 1792, 1793. maddelerinde(26) muharrer efsav-ı kazayı haiz olması Medrese-i Kuzzât'tan mezun bulunması.."(27)

12 Mart 1916 tarihli kanunla Şer'iyeye mahkemeleri Adliye Heza-

düşürmesinden dolayı para cezası.(F. Develioğlu, a. g. c. s. 273,; s. 352.)

(24) Bulunamayan katil için mahalle halkından olan 50 kişiye mahkemenin yemin ettirmesi keyfiyetine kasâme denir.

(25) Ebulula Mardinî, "Kadı" maddesi, İ. A.

(26) Mecelle'nin zikredilen maddeleri şunlardır:

1792. Madde- "Hakim fehîm, müstakim, emin, mekin, metin olmalıdır."

1793. Madde- "Hakim, mesâil-i fıkhiyyeye ve usulu muhakemeye vâkıf ve deâvi-i vakıyayı anlara tatbikan fasl ve hasme muktedir olmalıdır."

(27) E. Mardinî, "Kadı" maddesi, İ. A.

retine bağlandı(28).

29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânından sonra, adliye alanında yeni adımlar atıldı. 3 Mart 1924 tarihinde Halifelik, 8 Nisan 1924 tarihinde Şer'iyeye mahkemeleri kaldırıldı. Bu mahkemelerin görevleri Asliye hukuk mahkemelerine devredildi.

Böylece Şer'iyeye mahkemeleri ve onun birinci derecede görevlisi durumunda olan kadılık da tarihe karışmış oldu.

2. 2. İslâm Hukunun Kaynakları

Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmakta olan hukuk sisteminin temeli İslâm hukukuna dayanmaktadır. Bu hukukun, temel kaynakları ise, Kitap, Sünnet, İcmaa ve Kıyas'tır.

İslâm hukukçularının adından söz ettiğimiz bu temel kaynaklar hakkındaki görüşlerinden kısaca söz etmekte yarar vardır.

2. 2. 1. Kitap

Kitap, İslam hukukunun ilk ve temel kaynağını teşkil eder.

(28) E. Mardinî, "Kadı" maddesi, İ. A.

İslâm hukuku dilinde kitap kavramı, Kur'an-ı Kerim için kullanılmaktadır.

Bir hukukî problemde, ilk önce İslâm hukukçuları Kur'an-ı Kerime başvururlar. Problemi çözecek hüküm Kur'an-ı Kerimde bulunamazsa, sıra ile diğer kaynaklara başvurulur.

Kur'an-ı Kerim yalnız bir hukuk kitabı değildir. İslâm toplumunda var olan diğer kurumların da temel kaynağıdır. Bundan dolayıdır ki, her çeşit problemin hukukî yönünü ve hükmünü kitapta bulmak mümkün değildir. Diğer kaynaklara başvurmak zorunluluğu da bu yüzden doğmuştur.

Kur'an-ı Kerim'deki hukukî prensipler İslâm hukukçuları tarafından büyük bir titizlikle incelenmiş, çeşitli yorum ve hüküm çıkarma yöntemleriyle ayetlere açıklık getirmişlerdir. Bu tip çalışmalar sonunda Kitap'ta aranan hükümler bulunamayınca sıra ile diğer kaynaklara başvurulmuştur.

2. 2. 2. Sünnet

Sünnet, Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri ve tasvibidir(30).

(29) Muhammed Ebû Zehra, İslâm Hukuku Metodolojisi, Çev. Abdülkadir Şener, Ank.: 1973, s. 104.

(30) Muhammed Hamidullah, "Sünnet" maddesi, İ. A.

Kitap'tan sonra ikinci temel kaynak sünnettir; hükümlerin açıklanması bakımından Kitap'ın tamamlayıcısıdır. Kitap ve Sünnetin her ikisine birden İslam hukuk dilinde nas adı verilmektedir. Kitapta aradığı hükmü bulamayan hukukçu Sünnet'e başvurur.

Kitap(Kur'an-ı Kerim), insan hayatı ile ilgili her şeyi ayrıntılı olarak vermemiştir. İşte Kur'an-ı Kerimde ayrıntılı olarak verilmeyen hükümler Sünnet'te yer alabilmektedir. Bu durumu bir örnekle açıklamak mümkündür: Kur'an-ı Kerimde, namaz kılın buyruğuna çok sık yer verilmektedir. Fakat namazın nasıl kılınacağı üzerinde ayrıntılı bir açıklamayı Kur'an-ı Kerimde bulmak mümkün değildir. Namazın nasıl kılınacağını sünnet açıklamaktadır(31). Kur'an-ı Kerim'in Sünnetle tamamlanması ihtiyacı Hz Muhammed döneminde duyulmuştur. Bu durum Muaz olayında da açık bir biçimde görülmektedir: ". .. Allah'ın Kitabı'nda bir hükmü bulamazsam Peygamberin Sünneti ile hükmederim." cevabı, İslâm Peygamberi'nin olurluğunu alması ve hat-ta onun memnun olmasına neden olmuştur(32).

Kur'an-ı Kerim'in hükümleri karşısında, Sünnet'in getirmiş olduğu hükümler, şu üç gruptan birine sokulabilir:

(31) M. Hamidullah, "Sünnet" maddesi, İ. A.

(32) Mehmet Akif Aydın, İslam- Osmanlı Aile Hukuku, İst.: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985, s. 6.;

- Sünnet'in getirmiş olduğu hükümler, Kur'an-ı Kerim'in hükümlerini destekler ve kuvvetlendirir.

- Sünnet'in getirmiş olduğu hükümler, Kur'an-ı Kerim'in mücmel hükümlerini yorumlar; mutlak olanı kayıtlar, genel olanı özelleştirir(33).

- Sünnet'in getirmiş olduğu hüküm, Kur'an-ı Kerim'in susmuş olduğu alanda yeni bir hüküm koyar(34).

İslam hukukçuları, ittifakla Hz. Muhammed'in her hareketinin ve sözünün bir hukuk kaynağı olduğunu kabul etmişlerdir(35).

2. 2. 3. İcmaa

İcmaa, Hz Peygamber'in vefatından sonra müçtehit hukukçuların herhangi bir çağda hukukî hüküm üzerinde birleşmeleridir(36). İslâm hukukunda İcmaa, üçüncü temel kaynağı oluşturmaktadır.

İcmaa, yukarıda üzerinde durduğumuz Kitap ve Sünnet'ten birisine dayanması gerekir. Bunlardan birine dayanmadan İslâm hukukçuları-

(33) M. Ebu Zehra, a. g. e. s. 157-169.

(34) Abdulvehab Hallaf, İslâm Hukuk Felsefesi, Çev. Hüseyin Atay, Ank.:1973, s. 176-177.

(35) Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Hamidullah, "Sünnet" maddesi, İ. A.

(36) M. Ebu Zehra, a. g. e., s. 194.; Hallaf, a. g. e., s. 191.

nın bir problem üzerinde birleşmeleri İcmaa sayılamaz(37).

İcmaa'da müctehit hukukçuların dinî bir meclis aracılığı ile değil, fakat kendiliğinden otomatik olarak bir konu üzerinde birleşmelerinin söz konusu olduğu göz önüne alınırsa, hukukçuların müspet olarak görüşlerini ifade etmek suretiyle bir probleme çare bulmaları oldukça zordur. Böyle bir özelliğe sahip olan icmaaya Sarih icmaa(açık icmaa) adı verilmektedir. İkinci bir İcmaa şekli daha vardır ki, müctehidlerin bir kısmının görüşlerinin itiraza uğramaması suretiyle bir probleme çare bulurlar. Bu tip icmaaya da Sükûtî İcmaa(sessiz icmaa) adı verilmektedir. Biricisine göre ikincisi daha kolay olan bir icmaadır. Burada hemen şunu ifade etmekte yarar vardır: Sarih İcmaa, Sükûtî İcmaa'dan daha kuvvetli bir icmaa türüdür(38).

2. 2. 4. Kıyas

Kıyas, hakkında nas(Kitap ve Sünnet) bulunmayan bir problemin hükmünü aralarındaki ortak illet(neden)den dolayı hakkında nas bulunan bir problemin hükmüyle açıklamaktır(39). Kıyas, İslâm hukuku-

(37) M. A. Aydın, a.g.e., s. 8.

(38) D. B. Macdonald, "İcmaa" maddesi, İ. A.; Hallaf, a. G. e., 197.

(39) M. A. Aydın, a. G. o., s. 8-9.

nun dördüncü temel kaynağını oluşturur(40).

İslâm Hukukçularından bazıları kıyası bir kaynak olmaktan çok bir yöntem olarak kabul etmektedirler(41). Çünkü kıyasta bulunan illet(neden) Kitap, Sünnet ve İcmaa'dan çıkarılmıştır. Bu yüzden kıyasla olan bir hüküm, aslında bu üç delilden biri ile tespit edilmiş demektir. Kısacası kıyas, bir hükmü ispat etmeyip üç delilden biri ile sabit olan hükmü meydana çıkarmaktır(42).

Bir kıyasta şu unsurlar bulunmalıdır: İlkönce, hükmü ortaya koyan bir nas bulunmalıdır; ikinci olarak, hakkında nas bulunmayan bir problem bulunmalıdır(43). Üçüncü Olarak kıyas yoluyla nas'tan probleme geçmesi için bir hüküm bulunmalıdır. Son olarakta, hem nasta hem de problemde bulunması gereken bir ortak illet(neden) bulunması gerekmektedir(44).

Kıyasta en önemli konu, illetin tespiti sorunudur. Farklı illetlerin tespiti İslâm hukukçularını kıyas sonucu farklı hükümlere götürmüştür. Aslında mezhepler arasındaki ihtilafların bazıları illetlerin

(40) D. B. Macdonald, "Kıyas" maddesi, İ. A.

(41) Joseph Schacht, İslâm Hukukuna Giriş, Çev. Mehmet Dağ ve Abdülkadir Şener, Ank.: 1977, s. 125.

(42) Sabri Şakir Ansay, Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, Ank.: 1958, s. 19.

(43) İslâm hukukunda böyle bir probleme fer^c adı verilmektedir.

(44) M. Ebu Zehra, a. g. e. s. 222.

farklı tespitine dayanmaktadır denilebilir(45).

İslâm hukukunun gelişmesinde ve yeni sosyal ortamlara uymasında kıyasın önemi pek büyüktür. İslâm hukuku, sözünü ettiğimiz bu dört esaslı temele dayanmaktadır. Osmanlılar da kendi yazılı hukuklarını bu esaslara dayandırmak suretiyle oluşturmuşlardır.

2. 3. Osmanlılarda Yazılı Hukuk Kaynakları

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde İslâm hukuk sistemi yürürlükte idi. Bu sınırlar dahilinde yaşayan müslümanların çoğunluğu Hanefî mezhebine mensup olmakla birlikte Şafî, Malikî ve Hanbelî mezheplerine mensup olanları da vardı. Bu yüzden kadılar, Hanefî mezhebinin esaslarına göre hüküm vermek üzere görevlendirilmekte idiler. Bunun yanında padişahın emriyle diğer mezheplerden birinin görüşünün yürürlüğe konduğu da olmuştur.

Olayların İslâm hukuku kurallarına göre değerlendirilmesi demek olan fetvâ da bir hukuk kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuların üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak durmakta yarar vardır.

(45) M. A. Aydın, a. g. e., s. 9.

2. 3. 1. Hanefî Mezhebi

İslâm hukukunda Hanefî mezhebi büyük bir hukuk ekolüdür. Bu ekolden çok sayıda ünlü hukukçu yetişmiştir; görüşleri de çok çeşitli hukuk kitaplarında yer almıştır. Dolayısıyla Hanefî mezhebine mensub olan hukukçuların aynı konu ile alakalı olarak değişik hükümler verdikleri ve farklı tercihlerde buldukları görülmektedir(46). Bu durumda eğer kadılar serbest bırakılacak olsalardı, aynı özellikte, birbirine benzeyen davalarda birbirini tutmayan kararlar verildiği görülecek ve adalet dağıtımında bir kargaşa ortaya çıkacaktı. Osmanlı padişahları bu gibi hukukî kargaşaların ortaya çıkmasını önlemek için Hanefî mezhebinde sahih görülen görüşlerle kadıların karar vermelerini emretmişlerdir. Böylece adalet konusunda verilen kararlarda birlik sağlanmıştır(47).

Hanefi hukukçularının hukuk kitaplarında sahih olan hükmü seçme konusunda bilinen yöntemleri vardır. Bu yöntemde şöyle bir izlenmektedir(48):

- Farklı görüşlerden birinin tercih edilmesine dair padişahın emri varsa, kadı ona uymak zorundadır. Böyle bir emir olmadığı du-

(46) Mesud Efendi, Mir'at-ı Mecelle, İst.: 1299, s. 3.

(47) A. Bayındır, a. g. e., s. 34.

(48) Ali Haydar, Dürerü'l-Hükâm Şerhü Mecelleti'l-Ahkâm, C. IV, İst.: 1330, s. 696-700.

rumlarda hem kadı hem de yörenin müftüsü açağında verilen sıraya uyarlar. .

- İhtilafli konularda Ebû Hanife'nin(49) görüşü uygulanır. Bununla birlikte şu konularda Ebû Yusuf(50) ve Muhammed'in(51) görüşlerine uyulması gerekir.

• Yargılama(kaza) ile ilgili konularda fetvâ ve uygulamalarda

-
- (49) Ebû Hanife(Numan b. Sabit), Hanefî mezhebinin kurucusudur. İslâm hukukçularının en ünlüsüdür. 699(80 H.) tarihinde Kûfe'de doğmuş ve 776(150 H.) tarihinde Bağdat'ta ölmüştür.
- (50) Ebû Yusuf(Yakup b. İbrahim), Ebû Hanife'nin öğrencilerindedir. Ebu Yusuf da Hanefî mezhebinin ünlü hukukçularındandır. Abbasî halifesi Harun Reşid Zamanında baş kadılık görevini yapmıştır. İlk defa başkadılık(kadiü'l-kuzad) ünvanı Ebû Yusuf tarafından kullanılmıştır. 731(113 H.) tarihinde Kûfe'de doğmuş ve 799(183) tarihinde Bağdat'ta ölmüştür.
- (51) Muhammed b. el- Hasane'l- Şeybanî de Ebû Yusuf gibi, Ebû Hanife'nin birinci derecede öğrencisidir. Hanefî mezhebinin görüşlerini yazarak günümüze kadar gelmesini Muhammed sağlamıştır. Muhammed 749 (132 H.) tarihinde Vâsıt' ta doğmuş ve 805 (189 H.) tarihinde Rey'de ölmüştür.(Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Nasûhi Bilmen, Hukukî İslâmi-Kamusu, C. 1, İst.: Bilmen Yayınevi, 1967, s. 370-392.

fiilen kadılık yaptığından Ebû Yusuf'un görüşüne uyulur.

⊙ Ebû Hanife ile Ebû Yusuf ve Muhammed'in arasındaki görüş ayrılığı, farklı çağlarda yaşamış olmalarından kaynaklanıyorsa, İmameyn'nin(52) görüşüne uyulması gerekir. Örneğin Ebû Hanife'ye göre bir suçlama olmadıkça, görüşlerine bakılarak şâhitler dürüst sayılırlar ve yaptıkları şâhitlik mahkemece doğru kabul edilir. İmameyn'e göre ise şâhitlerin ta^cdil ve tezkiye(53) işlerinin yapılması gerekmektedir.

⊙ Sonraki çağlarda yaşayan Hanefî hukukçuları bir konuda İmameynin görüşlerini benimsemişlerse, artık o konuda bu hukukçuların görüşlerine uyulması gerekir.

⊙ Sonraki çağlarda yaşamış bulunan İslâm Hukukçuları bir konudaki fetvanın Ebû Yusuf veya Muhammed'in görüşüne göre verilmesi yönünde bir tercihte bulunmuşlarsa, bu tercihe uyulması gerekir.

- Ebû Hanife'den bir nakil bulunmayan konularda Ebû Yusuf'un görüşü uygulanır.

- Eğer bu iki hukukçunun bir görüşü yoksa, İmam-ı Muhammed'in görüşlerine yer verilir.

(52) Ebû Yusuf ve Ebû Muhammed'e İmameyn de denmektedir.

(53) Ta^cdil ve tezkiye, günümüz Türkçesinde, güvenilirlik so-
ruşturmasının karşılığı olarak kullanılan bir kavramdır.
Şer'iyeye sicillerinde şâhitlerin genelde ta^cdil ve tezkiye
işlemine tâbi tutulduğunu görmekteyiz. Bkz. s.168.

- Bu üç hukukçudan(Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve Muhammed) herhangi bir nakil yoksa, Züfer(54) ve Hasan b. Ziyad'ın(55) görüşleri öncelik kazanır.

- Bir de burada üzerinde önemle durulması gereklihusus, hukuk kitaplarında kime ait olduğu belli olmayan görüşler vardır. Kaduların bu görüşleri ayıklamaları gerekmektedir. Kaduların ayıklama usülleri şöyledir:

o Hukuk kitapları ibadetler konusunda yazılmış metinler, şerhler ve fetvâlar olmak üzere üç bölüme ayrılırlar. Bu durumda metin kitaplarında yazılı olanlar şerhlere tercih olunur. Çünkü metinlerde yazılı olanlar, çok sayıda bilginin olurundan geçmiş ve mütevâtir(56) derecesine ulaşmıştır. Şerh kitaplarında yazılı olan hükümler de fet-

(54) Züfer b. Hüzoyl, Ebû Hanife'nin öğrencisidir. Hanefî mezhebine uygun içtihatlarında bulunmuştur. Bazı hukukî konularda hocası Ebû Hanife'ye ve İmâmeyn'e karşı olmuştur. (Bkz. Ö. N. Bilmen, a. g. e., C.1, s. 472.)

(55) Hasan b. Ziyad da Ebû Hanife'nin öğrencisidir. Bir süre Kûfe'de uygulamalarda bulunmuştur. (Bkz. Ö. N. Bilmen, a. g. e., C.1, s. 364.)

(56) Mütevâtir, yalan söylemek için sözbirliği etmelerine imkân olmayan bir grubun verdiği haberdır(Bkz. Meccelle, 1677). Burad mütevâtir kavramı metin kitaplarında zikredilmiş hükümlerin çok sayıda hukukçuların tenkit süzgecinden geçtiğini ve doğruluğu konusunda sözbirliği edildiğini gösterir.

vâ kitaplarında yazılı olanlara tercih olunur.

⊙ Hakkında bir tercih bulunmayan konularda delillerle ispat edilen görüş tercih edilir.

⊙ Hakkında bir tercih yapılmamış fakat her iki görüşün de delilleri ortaya konulursa ve delillerden biri İstinsak(57) diğeri kıyas ise birinci delile uyulur.

— Kadı kıyas yaparak hükmedemez. Vereceği karar ile ilgili görüşleri, uygulamaları hukuk kitaplarında bulur. Ona göre hüküm verebilir.

2. 3. 2. Diğer Mezhepler

Hanefî mezhebinin dışında kalan Şafî, Malikî ve Hanbelî mezhepleridir. Bu mezheplere bağlı olan vatandaşlar kendi mezheplerinden olan bir yetkili uzman kişiyi hakem tayin edebilirlerdi. Bu bilgin konu hakkındaki hükmünü bildirir ve daha sonra kadı bu hükmü onaylardı(58).

(57) İstihsan, kıyasa uygun düşmeyen bir hükmün kıyas-ı hafî, hadis, içmaa gibi bir delille sabit olmasıdır. (bkz. Ü.

N. Bilmen, a. g. e., C.1, s. 66.)

(58) A. Haydar, a. g. e., C. V, s. 47.

2. 3. 3. Fetvâ

Fetvâ, hukukî ve dinî konularda sorulan sorulara hukukçunun verdiği cevaptır(59). Fetvâ, yazılı veya sözlü olarak verilir.

Osmanlılarda Fetvâhane-i Alî tarafından verilen yazılı cevaplar iki şekilde oluyordu:

① Sorulan problem bir kağıda yazılır ve cevapta hukuk bilgisini tarafından verilen bu kağıdın altına yazılarak tekrar sahibine verilir.

② Fetvây-ı şerife şeklinde verilir ki, Şeyhülislam'ın imzasını taşır(60). Şehirler de görev yapan müftülerde bu şekilde fetvâlar verebilirlerdi. Kadılar ihtiyaç duydukları zaman müftülerden fetvâ sorabiliyorlardı(61). Bir davanın analiz edilip temellendirilmesi için bilgi ve beceri ister. Kadının önüne gelen her olayın hukuk kitaplarında gerekli şekilde açıklamasını bulması mümkün değildir. Aslında buna gerekte yoktur. İşte bundan ötürü kadılar müftülerden fetvâ isteyebilmektedirler. Osmanlılarda müftünün görevi ferdî ve toplumsal sorunları İslâm hukuku prensiplerine göre değerlendirmek-

(59) A. Bayındır, a. g. e., s. 47.

(60) A. Haydar, a. g. e., C. V, s. 716.

(61) Mecelle, 1811.

tir. Hemen şunu da belirtmekte yarar vardır: Müftünün verdiği fetvâ karşı tarafı bağlamadığı halde, kadının verdiği karar karşı tarafı bağlayıcı bir özellik taşımaktadır.

Vatandaşlar, müftüden aldıkları fetvâları mahkemeye ibraz edebilirler(62).

2. 4. Osmanlılarda Şer'î - Örfî Hukuk Ayrımı

Bilindiği gibi Emevîlerle gelen ve onlardan sonra da süren hükümdarlık idaresinin ortaya koyduğu durum karşısında İslâm hukukçuları çalışmalarını Kamu hukuku alanından çok, Özel hukuk alanında yoğunlaştırmıştır(63). Bu yüzden Osmanlılarda, özellikle kamu hukuku alanında var olan boşluğun doldurulması ve merkezi yönetimin kuvvetlendirilmesi gibi siyasî, hukukî, sosyal ve ekonomik nedenlerle İslâm hukukunun, yani şer'î hukukun yanında ayrı bir hukuk sistemi daha ortaya çıkmıştır ki, bu hukuk sistemine Örfî hukuk adı verilmektedir.

Örfî hukuk denilince aklımıza hemen örf ve adet hukuku gelebilir. Aslında, temelinde zaman zaman örf ve adet varsa da Örfî hukuk padişahın, toplum düzeninin daha sağlıklı olması için Şer'î hukukun boş bıraktığı alanlarda sırf kendi iradesine dayanarak çıkardığı

(62) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 72/3.

(63) M. A. Aydın, a. g. e., s. 59.

kanunları, bir başka ifade ile koyduğu hukuku ifade etmektedir. Bu duruma Örfî padişahî veya Örf-i Münif-i Sultânî adı da verilmektedir(64).

İşte zamanla çoğalan ve gelişen bu hukuk kurallarının hepsine birden Örfî hukuk adı verilmektedir. Böylece Osmanlılarda Şer'i hukukun yanında bir de Örfî hukuk var olmuştur(65).

Örf hakkında bilgi veren en eski kaynak Tarih-i Ebu'l-Feth örfü, yukardaki anlamda kullanmaktadır(66). Bu şekildeki kanunlar çoğunlukla örf ve adete dayanmakta iselerde temel şart değildir(67). Bu tip kanunlara uygulama gücü veren örf ve adetlere dayanmaları değil, padişahlar tarafından uygulanmalarının emredilmiş olmalarıdır. O halde Örfî hukuk, örf ve adetler hukuku değil padişahların irade ve fer-

(64) Uriel Heyd, Studies in Old Ottoman Criminal Law, Oxford 1973, s. 168-169.

(65) Uriel Heyd, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şerat", Çev. Selahattin Eroğlu, AÜİFD., C. XXVI, s. 634

(66) "... yani bu tedbir ol mertebe olmassa, belki mücerred tavr-ı akl üzere nizâm-ı alem-i zahir için meselâ . tavr-ı Cengiz Han gibi olursa sebebine izâfet ederler, siyaset-i sultânî ve yasağa padişahî dirler ki urefâ-mızca ana örf dirler." (Ayrıntılı bilgi için bkz.

¹ursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, Hazırlayan: Mertol Tulum, İst.: 1977, s. 12.

manlarıyla belirlenen bir kamu hukukudur(67). Şer'i hukukun esasları hukuk kitaplarında toplanırken, Örfî hukukun esasları da kanunnâmeler şeklinde toplanmaktaydı. Fakat bunlar modern anlamda bir hukuk dalının tamamına içerisine alan genel kanunlar şeklinde düzenlenmiş değildir. Bilinen ilk kanunnâmeler XV yüzyıla aittir(68).

Bu kısa bilgiden sonra Şer'i ve Örfî hukuk arasındaki ilişkiler üzerinde de durulmasında yarar vardır. Örfî hukuk, yalnız İslâm hukukçularının çalışmaları dışında meydana geldiğinden dolayı İslâm hukukuna zıt kabul edilmesi mümkün değildir. Aslında Örfî hukukun temelinde yer alan örf ve adetler, belirli şartlarda İslâm hukukunun kaynakları arasında yer almaktadır. Başta Hz. Peygamber ve Onun halifeleri İslâm'a uygun örf ve adetleri benimsemişlerdir(69). Bu durumda Örfî hukukun Şer'i hukuka ters düşmesi için bir neden yoktur. Ancak Örfî hukuk Şer'i hukukun dışında meydana gelirse bir zıddlaşma söz konusu olabilir. Örfî hukuk Şer'i hukukun

-
- (67) Şer'iyeye sicillerindeki irade ve fermanlarda vatandaşların Örfî hukuk esaslarına uymaları belirtilmektedir. (Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 153/3.
- (68) Ö. L. Barkan, "Kanunname" maddesi, İ. A.
- (69) Fahrettin Atar, İslâm Adliye Teşkilatının Ortaya Çıkışı ve İşleyişi, DİB. Yayınları, 1979, s. 81.

herhangi bir kuralını da ortadan kaldırmamaktadır.

Örfî hukuk kuralları konurken devletin resmî hukuku olan Şer'i hukukla çatışmasına azamî önem gösterilmiştir. Bazı kanunnamelerin başında Şer'i şerife uygun olduğunun belirtilmesi bu dikkatin bir ifadesidir(70). Padişahlar, Örfî hukuk ile Şer'i hukuk arasındaki ilişkide çok titiz davranmıştır. Bunun yanında, Şer'i hukuku temsil eden başta şeyhülislâm olmak üzere mahallî birimlerin yöneticileri olan kadı, müftü ve müderrislerin de zaman zaman şer'i hukuka aykırı düzenlemelere ve uygulamalara karşı çıktıkları(71).

Bu yüzden Şer'i hukuku temsil eden Ehl-i şer ile ehl-i örf arasında zaman zaman çatışmalarda çıkmamış değil. Ne varki örfî hukuk kurumları daha çok Şer'i Hukuk tarafından boş bırakılan alanların sorunlarına çare arayıp çözüm getirdiği görüldüğünden ve onars düşmeyecek şekilde kural koyma yetkisi kabul edildiğinden örfî ve Şer'i hukuk arasındaki ilişkilerde belirli bir uyumun sağlandığı

(70) Kanunî devrine ait bir kanunnamenin başında".."kanun-nâme-i sultanidir ki şer'i şerife muvafakati mukarrer olup hala muteber olan kavanin ve mesaidir", (^B kz. "Osmanlı Kanunnameleri", Milli Tettebbular Mecmuası, C. 1, s. 49.)

(71) Özellikle Şeyhülislamların zaman zaman İslam hukukuna uymayan uygulamalara karşı çıktıklarını görülmüştür. Müste'minler(İslâm ülkesinde geçici olarak bulunan izinli gayr-i müslümler) in şahadetleri dolayısıyla padişahın verdiği izne Ebssû Efendi: " Nâ meşru olan nesneye emr-i sultâni olmaz" diyerek karşı çıkmıştır. (Bkz. U. Heyd, a. g. e., s. 191-192.)

söylenebilir(72).

Kısa olarak üzerinde durmaya çalıştığımız örfî hukuk daha çok kamu hukukunu Şer'i hukuk ise hem kamu hem de özel hukuk alanını düzenlemiştir(73).

2. 5. Osmanlılarda Muhakeme Şekilleri

Muhakeme hukuk kurallarının nesnel olarak tarafsız ve bağımsız kadılar tarafından bir probleme uygulanmasıdır(74). Muhakemeyi düzenleyen hukukî kuralların tümüne birden muhake hukuku adı verilir(75).

Bugün muhakeme hukuku medenî muhakeme ve ceza muhakemesi olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır.

Medenî muhakeme hukuku, mahkeme önünde iki kimsenin bir özel

-
- (72) Çoğu padişah fermanlarında "Şer ve kanun" ibaresi bir arada belirtilmektedir: "... havas-ı mezbûre mahsülüne kadr ve zarar olunmasun ve hilaf-ı şer ve kanun zulüm ve teaddi beğayet ihtar eyleyesüz..." (Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 179/2.)
- (73) Ü. L. Barkan, "Kanunname" maddesi, İ. A.
- (74) Sabri Şakir Ansay, Hukuk Yargılaması Usulleri, Ank.: 1950, s. 1.
- (75) A. Dayandır, a. g. e., s. 49.

hak üzerinde gelişmesinde, haklı olanı arayıp bulmaya yarayan zorunlu şekiller ve yollardan söz eder. Ceza muhakemesi hukuku ise ceza muhakemesini düzenleyen hukuk dalını oluşturur(76).

Osmanlılarda, İslâm hukuku esasları geçerli olduğundan İslâm muhakeme şekilleri uygulanmaktaydı. Bu hukukta muhakeme hukuku ve ceza muhakemesi diye bir ayırım yapılmamıştır. Her ikisinin bir arada yerine getirilmiş olduğunu, uygulamalardan anlamaktayız. Şer'iyâ sicillerinde bu iki tür muhakeme örneklerine sık rastlanmaktadır.

Bu kısa açıklamadan sonra Osmanlılarda muhakeme üzerinde daha ayrıntılı olarak durmak mümkündür.

2. 5. 1. Osmanlı - İslâm Muhakeme Hukuku

Osmanlı Devleti'nde yürürlükte olan hukuk, İslam hukuku idi(77). Daha önce de belirtildiği gibi İslâm muhakeme hukuku, medenî muhakeme ve ceza muhakemesi diye bir ayırım yoktur. Osmanlılarda bu muhakeme hukukuna yeni bir şekil vermemişlerdir; aynı geleneksel hukuk

(76) S. Ş. Ansay, a. g. c., s. 1.

(77) Ender Yurtean, Ceza Yargılaması Hukuku, İst.: 1982, s. 348-349.

yapısını korumuşlardır. Ancak ceza muhakemesi ile ilgili bir takım özel hükümler vardır ki, bunlar bir arada düşünülduğünde veya bir araya getirildiğinde bir ceza muhakeme hukuku ortaya çıkmaktadır, diyebiliriz. Bu yüzden İslam muhakeme hukukunu Medeni muhakeme ve Ceza muhakemesi olmak üzere ayırarak konuyu ele almamızda bir sakınca yoktur.

2. 5. 1. 1. Genel Hükümler

Bilindiği gibi konumuz şer'iyye sicillinden hareket etmek suretiyle 1656 ila 1717 tarihleri arasındaki Malatya'nın sosyal hayatına bir açıklık getirmek olduğundan hukukî yapının nasıl geliştiğine dair ayrıntılı bilgiye bakmak gerekmektedir.

Şer'iyye sicillerinde bu bilgileri uygulamalı olarak bulmak mümkündür. Bilindiği gibi şer'iyye sicilleri, Şer'iyye mahkemeleri tarafından tutulmuş belgelerdir. Şer'iyye mahkemelerinde uygulanmakta olan muhakeme hukukunun kaynakları Hanefî mezhebine ait hukuk kitaplarınının kaza(yargı), dava, şهادet, ikrar, beyyine, yemin, sulh ve vekâlet bölümlerinde geçen hükümlerdir(78). Bu hükümlerin önemli bir bölümü Mecelle'de yer almıştır. Mecelle bu bakımdan çok sık başvurduğumuz bir kaynak olmuştur. Mecelle'de Hanefî mezhebinin görüşleri temel teşkil etmektedir.

(78) A. Bayındır, a. g. e., s. 80.

2. 5. 1. 1. 1. Kadıların nitelikleri

Osmanlılarda mahkeme denince ilk olarak akla kadı gelmektedir. Kadının muhakemeyi yürütürken birçok yardımcıya ihtiyacının varolduğunu, bundan önceki bölümde ayrıntılı olarak ele aldık.

Burada, mahkemede görev yapan kadıların kişilikleri üzerinde durulacaktır. Osmanlı mahkemelerinde kadılık görevine atanacak olanlarda aranan bazı özellikler vardır. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- Kadı, uygun kararlar verebilen anlayışlı, doğru, kişilik sahibi ve sağlam iradeli olmalıdır.

- Kadı, İslâm hukukuna vakıf, muhakeme hukukunu iyi bilen, davaları bu temel esasa göre çözüp hüküm verebilecek kuvette olmalıdır(78).

- Kadı, temyiz kuvetine ve kudretine sahip olmalıdır. Buyüzen aşağıda sözü edilen, bir özelliği taşıyan kimse kadı olamaz:

⊙ Çocuk,

⊙ Bunak,

⊙ Kör,

⊙ Dilsiz,

⊙ Tarafların yüksek sesle konuşmalarını duyamayacak kadar sağır(79).

(78) A. Haydar, a. g. e., C. V, S. 676.

(79) Mecelle 1794.

2. 5. 1. 1. 2. Kadının uyması gerekli olan ahlâkî kurallar

Bunları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- Kadı, adalet dağıtmak, haksızlığı önlemek, taraf tutmamak ve dinin yapılmasını istediği şeyleri yapmak zorundadır(80).

- Kadı, kaba, katı, kibirli ve inatçı olmamalıdır(81).

- Kadı, mahkemede kendisi için alış-veriş yapmamalıdır.

Eğer kadı böyle bir davranışta bulunursa, makamının yüceliği kaybolur(82). Bu gibi basit işleri yürütmek üzere güvendiği bir kişiyi görevlendirmelidir. Kadının görevlendirdiği kişi de alış-veriş kadının adına yaptığını kimseye söylememelidir. Çünkü halk sat-tıkları şeyleri kadıya ucuza verebilirler.

- Kadı, mahkemede hiçbir kimse ile şakalaşmamalıdır(84).

- Kadı, hiçbir kimseden hediye almamalı ve hiçbir kimseye de hediye bulunmamalıdır(85).

Yukarda belirtilen ahlakî kurallara kadının uymasını sağla-

(80) El- Hindiyye, C. III, s. 376.

(81) Molla Müsrev, Dürrü'l-Mükkâm fî Gureri'l- Ahkam, İst.: tarihsiz, C.11, s. 99.

(82) Mecelle, 1795.

(83) A. Haydar, a. g. e., C. IV, s. 674.

(84) Mecelle, 1796.

(85) Mecelle, 1796.

mak için maddi(maaş) bakımdan tatmin edilmeleri gerekir. Bu bakımdan ötededen beri Osmanlı Devleti, mahkemelerinde görev yapan kadılarına her zaman yüksek maaş ödemiştir. Konumuza daha iyi açıklık getirmesi için A. Bayındır'ın Üsküdar Kadılığı Evamir kayıt defterinden tespit ettiği bir maaş bodrosunun örneğini, aşağıda aynen veriyoruz:

<u>Görevi</u>	<u>Aldığı Maaş (Kuruş cinsinden)</u>
Kadı Efendi	3500 krg. (35 Osmanlı Altını)
Müşavir	1500 " (15 " ")
Başkatip	1000 " (10 " ")
Katip	800 " (8 " ")
Muhzır	400 " (4 " ")
Hademe	200 " (2 " ") (86)

Bu aylık bodrosuna baktığımızda en düşük ücretin hademeye ödendiği görülmektedir. Bugünkü şartlarda devletin en üst derecesindeki memuruna verdiği para ile kadıya verilen paranın bir karşılaştırılması yapılırsa, Osmanlı mahkemelerinde görev yapan kadıların maddi yönden nasıl tatmin edildikleri kendiliğinden ortaya çıkar.

2. 5. 1. 1. 3. Dava

Dava, bir kimsenin diğer bir kimseden, kadının huzurunda hak-

kını istemesidir(87). Dava hem sözlü yapılır hem de yazılı yapılabilir. Bir davada, davacı(müddei) ve davalı(müdea aleyh) vardır.

Davacı, kadının önünde hakkını isteyen kimsedir(88). İslâm hukuku ile ilgili kaynaklarda genel olarak davacı şöyle tarif edilir: "Davayı yürütmekten vazgeçtiği takdirde hakkını istemeye zorlanamayan kimsedir."(89) Bu tarif şöyle bir örnekle daha iyi açıklık kazanabilir: " Bir kimsenin diğer bir kimse ile bir konuda davası olsa, fakat mahkemeye başvurmasa diğer kişi(davalı), beni mahkemeye ver de aramızdaki dava sonuçlansın" diye zorlayamaz.

Davalı, kadı huzurunda kendisinden hak talep olunan kimse-dir(90).

İslâm hukukunda, İslâm hukukçuları üç tür davadan söz etmektedirler.

- Sahih dava: Bu dava şartlarına uygun olarak açılan davalardır. Sahih davaya tüm hukukî durumlar uygulanabilir.

- Fâsit dava: Temelde doğru, fakat bazı özellikleri nedeniyle usûlüne uygun olarak açılmamış davalara fâsit dava denmektedir. Ör-

(87) Mecelle, 1613.

(88) Mecelle, 1613.

(89) Abdullah b. Mahmud b. Mevdüd el- Mevsilî, el-İhtiyar li Ta'âlîli'l- Muhtar, C. 11, Mısır, 1951, s. 109.

(90) Mecelle, 1613.

neğın bir kimse diğeri bir kimse hakkında dava açmış, fakat davanın konusu belli değildir. Bu tip davaların usûlüne göre düzeltilmesi mümkündür(91).

- Batıl dava: Temelde bozuk olan davadır. Bu tür davaları düzeltmek mümkün değildir. Örneğın bir kimse: "Komşum çok zengin; bense çok fakir bir insanım. Bu zengin komşum bana yardım etmiyor. Yardım etmesini talep ederim", diye dava açamaz(92).

2. 5. 1. 1. 3. 1. Davanın sahih olmasının şartları

İslam hukukçuları bir davanın sahih olmasının şartları nelerdir? Konusu üzerinde oldukça ayrıntılı çalışmışlardır. Burada özet olarak verilmektedir:

- Davacı, dava konusu olan şeyin kendisine ait olduğunu belirtmelidir(93).
- Taraflar(davacı ve davalı) akıllı olmalıdır(94).
- Davalının kim olduğunu bilmemesi gerekir(95).
- Davalının duruşmalarda hazır bulunması gerekir(96)

(91) A. Bayındır, a. g. e., s. 99.

(92) A. İlaydar, a. g. e., C. IV, s. 195.

(93) A. Bayındır, a. g. e., s. 100.

(94) Mecelle, 1615.

(95) Mecelle, 1617.

(96) İlâmlarda davalının kimliği yazılır ve duruşmada hazır bulunduğu belirtilir. Örnek: "...Veli nâm kimesne meclis-i şer'î hâziru'l azimü't- tevkirde Ahmet Çelebi bin Şeyh Osman mahzarında takrir-i kelâm eylediği..." (Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 2/9.

- Dava konusunun ne olduğu belirtilmelidir(97).
- Dava sabit görüldüğü takdirde davalının mahkum edilmesinin söz konusu olması gerekir(98).
- Dava kadının huzurunda bakılmalıdır(99).
- Davada çelişki bulunmamalıdır(100).

2. 5. 1. 1. 3. 1. Tarafların görevleri

Davacı, şartlara uygun olarak dava açtığı zaman kadı davalıya, iddia konusunda ne diyeceğini sorar. Eğer davalı iddiayı kabul ederse, kadı ikrar ve itirafa dayanarak kararını verir(101). Eğer

(97) Mecelle, 1621.

(98) Mecelle, 1630.

(99) Şer'iyeye sicillerinde davaya kadının huzurunda bakıldığı-
nın ifadesi; "...meclis-i şer i şerif-i enverde..."dir.

(100) Mecelle, 1615.

(101) Konuya daha açıklık kazandırmak açısından Malatya şer'iyeye sicilinden bir örnek vermek yararlı olur: " Medine-i Malatya'sükkanından Mustafa Beşe bin Abdullah nām kimesne diğer Mustafa Beşe Emir nām kimesne mahfeli şer' izhār ve mahzerinde takrir-i kelām idüb mezkûr Mustafa Beşe'nin karındaşı İbrahim nām kimesne bigayr-i vech-i şer' bana şutûm-u galîza ile şetm eylemiştir. Karındaşı mezbur İbrahim nām kimesne, izhar-ı şer' olunub didikte mezbur Mustafa Beşeye tevcih-i hitab olundukta karındaşın mezbur İbrahîmden benim dahi aczim vardır. Ba'de'l-yevm sudur eden davasına çıkmazam deyü cevap eylediğ bittaleb ketb ü terkîm olundu." (Mal. Şr. Sc. No: 1049, S. 5/2.)

davalı iddiayı kesin bir şekilde reddederse(102), veya kabul etmiyorum red de etmiyorum derse, kadı davacıdan davasını ispat etmesini ister. Davacı şahit getirmek suretiyle davasını ispatlarsa, kadı davalı aleyhine karar verir. Bu durumda davacının davası doğru-

-
- (102) "Malatya kazavâtından Hasan Pıtırık nâm karye ehâlisinden Türkmen Hüseyin oğlu Mahmut nâm kimesne mahfel-i şer' de işbu râfiü'l küttab karındaşı Mustafa nam kimesne mahzerinde takrir-i dava idüb bundan akdem vâfi Mehmet Paşa hazretleri medine-i mezbure sancağında mutasarrıf iken sulbî oğlum zevcesinden darb ve cerh hasıl oldu deyu Mehmed paşa benden bir miktar akçe-i cerime almış idi. Benden ahz olunan cerimeyi karındaşım mezbur tağrimden imtina' ider. Kaziyye sual olunub tağrim-i mezbure dahil olunmasın taleb iderüm dedikte mezbur Mustafa vech-i merkumda tevcih-i hitab olundukta Cinayet-i mezbür benden sudür itmemiştir, tağrim-i mezbüre dahil değıilem deyu fetvâ-yı şerife ibrâz etmeğın mazmununda *الجرم على من فعل الجناية* deyü tasrih olunduğuna binaen mezbur Mahmud merküm Mustafa cinayet davasından men berlehu vekaa bittaleb ketb ve terkim olundu."
- (Mal. Şr. Sc. 1049, s. 4/1.)

lanmıştır(103). Eğer şahit getirilip iddiasını ispat edemese, davaya yemin ettirilabilir. Yemin davacının istemesiyle kadı tarafından davaya verilir. Davaya yemin edince, davacı iddia ettiği dava konusuna şahitlerle ispat edininceye kadar davaya son verilir.

Eğer davalı yemin etmekten kaçınırsa, bu tür davranışlardan dolayı kadı aleyhine karar verebilir.

-
- (103) "Medine-i Malatya mahallâtından Alaca meşhid mahallesi sâkinlerinden Ali Kaya nâm kimesne tarafından husûsâ atîü'l- beyân için Yusuf bin Ömer İsmâd bin Mustafa nâm kimesneler şehadetleri ile vekâleti sabit olan İbrahim Beg nâm kimesne medine-i mezbûrden Kürt Hasan bin Abdî nâm kimesne medine-i mezbûre sancağına ber vech-i arpalık mutasarrıf olan izzetlü Mehmed Paşa hazretleri tarafından Dayram Ağa mübâzeretleriyle izhar ve mahzerinde vekaleten takrir-i dava idüb didiki, müvekkilim mezbûr Ali Kaya nâm kimesne göksünden masad ile dürtüb düğürüb sahibi-i firâş eylemiştir. Su-al olunub tegarrüb ve icrâ-i hak taleb olunması matlubumdur didikte, gibbû's-sûal ve akibül-inkâr udül-u ricalden Hüseyin paşa bin Abdullah ve diğer Hüseyin bin Abdülgani nâm kimesneler liecli's-şehâde meclis-i şer' a haziran olub fi'l-vâki mezbûr Ali Kaya nâm kimesne bizim huzurumuzda kürd Hasan'ı masad ile mezbûrun göksünden dürtüb düğürdü. Biz bu hususa bu vech üzere şâhitleriz ve şehadet dahi ederiz deyü eday-ı şehadet-i şer' iyye eylediklerinde mezburların şehadetleri kabule vakıfe olmakla..." (Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 3/2.)

2. 5. 1. 1. 3. 3. Karşı dava

Karşı dava, davalı tarafından davacının iddiasını reddedecek bir dava açma halidir(104). Her dava türüne göre karşı dava sayılan iddialar vardır. Bunları şu ana başlıklar altında toplamak mümkündür:

- Alacak davasında karşı dava söz konusu olabilir(105).

- Bir kimse bir ölünün terkesinden belli bir meblağ alacak davasında bulunduğu varislerin inkârı üzerine davasını ispat ettikten sonra ölünün saflığında o borçu ödediğini, varisi iddia etmesiyle karşı dava açılmış olur.

-Karşı davanın açılmasıyla ortaya çıkan hukukî durum, eğer dava açan kişi iddiasını ispat ederse dava düşer; ispat edemediği takdirde davacıya yemin ettirilir; davaçı yemin etmekten kaçınırsa karşı dava sabit olur ve yine dava düşer. Eğer davacı yemin ederse, karşı dava düşer ve esas davaya bakılmaya başlanır(106).

(104) Mecelle, 1631.

(105) Örneğin, bir kimse, diğer bir kimseye ödünç bir meblağ verse ve sonra bu meblağın alınması için mahkemeye başvursa, borçlu olan kimse "Ben onu sana ödedim.", gibi sözlerle karşılık verse, karşı dava açılmış olur.

(Mecelle, 673)

(106) Mecelle, 1633.

- Karşı davasını ispat etmek için davalıya yeteri kadar zaman tanınır.

- Karşı dava açmak için belli bir zaman süresi yoktur. İhukeme sonuçlanıp hüküm infaz edildikten sonrada karşı dava açılabilir(107).

2. 5. 1. 1. 4. Hüküm

Hüküm, kadının davayı sonuçlandırmasıdır. Bir hükmün verilebilmesi için önceden davanın açılmış olması ve tarafların duruşmada hazır bulunmasına bağlıdır. Bu durum şöyle açıklanabilir:

2. 5. 1. 1. 4. 1. Davanın önceden açılmış olması

Özel hukuka giren davalarla kamu hukukuna giren hırsızlık ve kazif suçlarına bakıp hüküm verebilmek için kişisel dava açılması gerekmektedir. Çünkü kadı halkın haklarını bilemez ve onla-

(107) Bu durumu şöyle bir örnekle açıklamak mümkündür:

'A' adında bir kimse, 'B'nin elinde olan bir mal için "o benim malımdır." diye dava açsa, 'B'de "Sen onu bana hibe etmiştin." diyerek karşı dava açsa ve 'A' hibe iddiasını reddetse ve 'B' iddiasını ispat edemediği için 'A'ya yemin verdirip malın 'A'ya ait olduğuna hüküm verilir. Mal 'A'ya teslim edilir. 'B' daha sonra malın

rı, haklarını almak için zorlayamaz. Halk isterse hakkını ister, isterse istemez, vazgeçer. Kadının bu konuda müdahaleye hakkı yoktur(108).

Kadının kamu hukuku alanında karar verebilmesi için, kamu davası açılması gerekmez; dava kondiliğinden var kabul edilir(109).

2. 5. 1. 1. 4. 2. Hüküm verilirken tarafların hazır bulunması

Taraflar muhakame sırasında hazır bulunmaları şart olduğu(110) gibi hüküm verilirken de hazır bulunmaları şarttır. Taraflar, yani davalı ve davacı yerlerine vekil de bulundurabilirler(111).

Davalı kadı huzurunda hakkında iddia edilenleri red veya itiraf eder ve hüküm verilmeden mahkemeden ayrılırsa, kadı gıyabında hüküm verebilir(112).

İki çeşit hüküm vardır: Bunlardan biricisi, davacının haklı çıkması halinde verilen hükümdür. İslâm hukukunda bu tür hükme ka-

kendisine ait olduğunu ispat etse, o mal 'A'dan alınır, 'B'ye verilir. (Ali Efendi, Fetavây-ı Ali Efendi, Yer ve tarih yok, C. 11, s. 433.

(108) Mecelle, 1829.

(109) A. Bayındır, a. g. e., s. 112.

(110) Mecelle, 1618.

(111) Mecelle, 1630.

(112) Mecelle, 1830.

za-i istihkāk adı verilir. Kadı, iddia olunan dava konusunda, davacıya ödenmesi hususunda davalıyı yükümlü tutar(113). Böyle bir durumda dava, şahitlerle veya davalının ikrarı ile yahut yeminden kaçırma ile ispat olunmuştur(114).

Şer'iyeye sicillerinde Kaza-i istihkak şu üç ifadeyle belirtilir:

© Eğer davacı iddiasını şahitlerle ispat etmişse:

"...gibbe's-sual vasî mezbûr deyn-i mezbûru münkir olucak müddeiy-i mezbûr Nefise hatundan beyyine taleb olundukta udul-u ricalden Mehmed bin Murad ve Ali bin Osman nâm kimesneler liecli'ş-şehâdeh mahfel-i şer'ca hazirân olup filvaki müddeiy-i merkûm Nefise hatunun oğlu müteveffây-ı mezkûr Ahmed zimmetinde otuz adet esedî kuruş hakkı olduğuna şahitleriz ve şehâdet dahi iderüz deyi edâ-i şehâdet-i şer'iyeye eylediklerinden ba'ed't-ta'liî ve'l- tezkiye olunduktan sonra deyn-i mezbûru taraf-ı şer'ciyyeden dāniye-i mezkûr Nefise hatunun berat itmeğine..."(115)

© Eğer davalının ikrarına dayanılarak hüküm verilirse:

"... kaziyye sual ve cevabı taharri olunmasın taleb iderüz

(113) Mecelle, 1736.

(114) A. Bayındır, a. g. e., s. 114.

(115) Bkz. Ek: XI.

didikte kazıyye-i mezbûre Saadet hatundan istiğbar olunduk-
dukta şart-ı mezbureden sonra zevcim mezbûr el-Hac 'Ali
hilaf-ı şer beni darb etmedi deyü cevap eylediği zevc-i mez-
bur el-Hac 'Ali talebiyle mâ vekâf ketbu terkîm olundu.."(116)

© Bîker davalı yemin etmekten kaçınmışsa:

"... gibbe's-sual akibelinkâr merkûm İlya'dan davasına muta-
bık beyyine taleb olundukta ityan-ı beyyineden izhâr-ı acz
idüb mezbur Dimitri'nin zimmetinde cihet-i karzdan üç yüz
elli akçe hakkım olmadığına yemin virülsün didikte gibbe'l-
istihlâf merkûm Dimitri yeminden nükul etmeğın meblağ-ı mez-
burun edasına hükmolunub ma veka bittaleb ketbolundu..." (117)

İkinci olarak davacının iddiasını ispat edememesi halinde
verilen hükümlerdir ki, böyle durumlarda verilen hükümlere de
Kaza-i terk adı verilmektedir(118).

Şer'yye sicillerinden bir kaza-i terk örneği:

"...gibbe's-sual ve akibel inkar mezbûre 'Emine'den müddeası-

(116) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 82/3.

(117) İstanbul Bâb Mahkemesi, 2/96 vr. 67-b.; Nakil A. Da-
yındır, a. g. e., 115.

(118) Mecelle, 1786.

na mübeyyine beyyine talep olundukta ityân-ı beyyineden izhâr-ı acz idüb istihlâf etmeğın fîl-vâki müddeiye-i mezbureden meblağ-ı mezbur üç şerefi̇ altın deyn olmadı-
 fına mezbure 'Afifeye yemin teklif olundukta ol dahi ha-
 sebe'l-mes'ul yemin billahi'l-aliyye'l-a'la itmeğın mu-
 cibince mezbûre Emine bilâ beyyine bivech muarazan men
 birle ma veka bittaleb ketbolundu..."(119)

Genel hükümlerin açıklanmasından sonra, medenî muhakeme hukuku ve ceza muhakeme hukuku üzerinde durabiliriz.

2. 5. 1. 2. Osmanlılarda Medenî Muhakeme Hukuku

Osmanlı İmparatorluğu şer'iyye mahkemelerinde medenî muhakeme hukuku ve ceza muhakeme hukuku ayrımı yoktu. Mahkemeler taraflar arasında meydana gelen her türlü anlaşmazlığı çözümlerken diğer taraftan noterlik işleriyle de uğraşmaktaydı. Nizalı kazada yargılanmanın en önemli kaynağını hukuk(fıkıh) kitaplarınının dava, kaza, şehâdet ve yemin bölümleri oluşturmaktaydı. Mecellenin kabulünden sonra medenî muhakeme hukuku ile ilgili hükümler daha açık bir şekilde maddeleştirilmiştir.

(119) İst. Bab Mahkemesi, 2/96 vr. 67-b,; Nakil A. Dayındır, a. g. e., 115,

Osmanlı Devleti'nde yürürlükte olan Hanefî mezhebine göre medenî muhakeme hukukunun kısa olarak üzerinde durmakta yarar vardır.

Bir medenî muhakemenin yürütülmesi sırasında kadının görev yetkisi ve yargılamasından tutunda hüküm vermesine, ilâm düzenli yip taraflara vermesine kadar, bütün aşamaları ayrıntılı olarak da ve kurala bağlanmıştır. Bunları şöyle özetlemek mümkündür:

2. 5. 1. 2. 1. Yetki

Daha önce de ifade edildiği gibi, kadıların yargı kudreti, coğrafi mekân itibariyle, bir kaza bölgesi ile sınırlandırılmış bulunmaktaydı. Bu alan dışındaki herhangi bir davaya kadı bakamaz. Meselâ Malatya kadısı, ancak Nefs-i Malatya (Malatya merkezi) ya ait olan davalara bakabilir, ancak yetki sınırı bu coğrafi mekandır. Malatya sancağına bağlı olan diğer kaza ve nahiyelerdeki davalara bakamaz ve o davalar hakkında hüküm veremez (120).

Bu kuralın Mecelle'de de maddeleştiği görülmektedir. Yer itibariyle yetkili mahkeme, davalının ikâmet ettiği yerin mahkemesi ancak devamlı ikâmet şartı yoktur; bir yerde misafir olarak bulun

(120) A. Haydar, a. g. c., C. IV, s. 691.

bir kimsenin aleyhine o yer mahkemesinde dava açılabilir(121).

2. 5. 1. 2. 2. Görev

Kural olarak bir kadı, kaza içerisinde meydana gelen her lü davaya bakmakla görevlidir. Buna mukabil kadıların görevleri sınırlandırmakta mümkündür(122).

2. 5. 1. 2. 3. Davada tarafların belirlenmesi

Daha önce de ifade edildiği gibi, dava bir kimsenin kadı lı zürunda, diğer bir kimseden hakkını talep etmesidir; hak talep edene davacı, kendisinden hak talep olunana da davalı denmektedir. Bir mahkemenin davaya bakabilmesi için davacının şartlarına uygun dava açması gerekmektedir. Dava açmak için kadıya müracaat etmek yeterli görülmektedir(124).

2. 5. 1. 2. 4. Yargılama

Kadı mahkemede tek başına oturmaz. Böyle bir davranış içer

(121) Mecelle, 1807.

(122) Mecelle, 1801.

(123) Mecelle, 1613.

(124) A. Bayındır, a. g. e., s. 118.

de olan kadı, dedi-kodulara neden olabilir. Ayrıca vermiş olduğu hükümler ileride ispata muhtaç olacağından(125) mahkemede şahitlik yapabilecek özelliklere sahip, doğru ve güvenilir kimseleri dinleyici olarak bulundurmuyordur. Bu yüzden mahkemede duruşmalar halka açık olarak yapılmaktaydı(126).

Konu ile ilgili bir örneği Malatya şer'iyeye sicilinden ay-
nen veriyoruz:

"Medine-i Malatya kazasında Ağcedağ nahiyesinde vâki İki-
nâm karye sâkinlerinden kara 'Ali nâm kimesne mahfel-i şer'
enverde iş bu râfiü'l- küttâb yine nahiye-i merkûmeden Kü-
recik nâm karye sükkanından Hasan Kasım nâm kimesne mahze-
rinde takrir-i kelâm idüb at hususî davasına müteallik mez-
bûr Hasan dava ve nizaam yoktur didiği mersûm Hasan bin Ka-
sım'ın talebiyle ket ve terkim olundu...

Şuhud-u hal

- Hasan Efendi,
- Molla Ali bin İbrahim,
- Ahmed bin Ahmed
- ve gayrühüm(ve diğerleri)" (127)

(125) Mecelle yürürlüğe girmeden önce uydurma olabileceğind
halkın elinde bulunan ilâm ve temessukâtın içeriği şa-
herle ispat edilmedikçe veya bir sureti şer'iyeye sici-
de bulunmadıkça mahkemede ispat aracı olarak kabul ed-
mezdi.(Bkz. İbn 'Abidîn Muhammed Emin b. Ömer, Reddü'l-
muhtâr ale'd Dürri'l-muhtâr, yer ve tarih yok, C. IV,
s. 478.

(126) Mecelle, 1815.

(127) Bkz. Ek: XII.

Şer'iyeye mahkemelerinde yargılama biçimi oldukça basittir. Muhakemenin en kısa zamanda sonuçlandırılması Osmanlılarda adalet anlayışının temelini teşkil eder. Geciktirilmiş adalet zulüm kabul edilmektedir. Davayı gereksiz yere uzatan veya gereksiz yere sürüncemede bırakan, karar vermeyi geçiktiren kadıların bu davranışları görevden alınmayı gerektirir bir suç sayılmaktadır(128).

Davacı, bizzat kendisi mahkemeye geleceği gibi, bir başka kimseyi kendisine vekil tayin edip bu kimsenin vekâletini tescil ettirebilir(129). Bugünkü anlamda bir avukatlık kurumu olmadığı için davacı istediği birisini kendisine vekil tayin edebiliyordu.

Taraflar, yargılanmak için kadının huzuruna geldiklerinde, kadı, önce , davacıya davasını anlattırır(130), onun ifadesini kâğıda yere not eder. Eğer dava daha önce yazıyla saptanmışsa, davacıya karşı davanın içeriği okunur ve kendisine tasdik ettirilir.

(128) Damad Abdurrahman b. Mehmed, Mecmüatü'l-Enhür fi Şerfi Mültekali'l-Ebhür, C.11, İstanbul: 1301, s. 1

(129) Şer'iyeye sicillerinde vekil tayin ederek davanın yürütülmesine dair örnek çoktur. Örneğin"Malatya mahālatından Hasan ^üeğ mahallesi sakinlerinden Hanife ^zneti Mehmed nām hatun tarafından hususi atıü'l-beya için el-Hac Ali Beşe b. el-Hac Veli ve Abdi b. Süle mân nām kimesnelerin şهادetleri ile sabitü'l-vekal olan..." (Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 87/2.)

(130) Mecelle, 1816.

Daha sonra kadı, davalıya döner ve şöyle der: "Davacı sen şu şekilde dava ediyor; ne dersin?"(131)

Davalı iddia edileni kabul ve itiraf ederse, kadı ikrara c yanarak hüküm verir(132). Davalıya da davacının hakkını vermesir tembih eder ve taraflara birer hüccet veya ilâm verir(133)

(131) Mecelle, 1816.

(132) Mecelle, 1817.

(133) Şer'iyce sicillerinde sık rastlanan örneklerden bir burada verebiliriz: "Medine-i Malatya sakinlerinden İlahverdi b. Hüseyin nâm kimesne mahfel-i şer'-hazır-: zimü't-tevkire sulbî oğlu Hamza nâm emrî mürahika ih ve sabikan medine-i mezbûre serdarı olan harircizâde tafa Beşe mahzerinde üzerine tahrir-i dava idüb tari kitaptan bir gün evvel merkûm Mustafa Beşe oğlum mez Hamzayı cebren yanına almıştır. Sual olunub hüccet-i şer u'l-enver, icray-ı şer' olunmak matlubumdur dedik mersûm Mustafa Beşe'ye tevcih-i hitab olundukta merkû Hamza nâm mürahık bir gün evvel kendi hüsn-ü rızası hizmet için yanına gelmiştir. Ama mezburu cebr ile y ma almadım. Kaziyeye-i mezbûr Hamza'dan istihbar olun didikte mezbûr Hamza nâm mürahıktan kaziyeye istinkâf lundukta, babam Allahverdi beni darb ider idi. Aczim mağla hüsn-ü rızâm ile hizmet için mezbûr harircizâde Mustafa Beşe'nin yanına vardım deyü vech-i mezbûr üzr tahrir-i kelâm eylediği bittaleb ketbü terkim olundu. (Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 16/3.)

Eğer davalı davacının iddiasını reddederse, kadı davacıdan vasını ispat etmesini ister.

2. 5. 1. 2. 5. İspat araçları

İspat araçları şehadet, yemin ve yeminden kaçınmadır. İspat kabul edilmeyen bir iddianın doğruluğunu ortaya çıkarmak olarak tarif edilebilir. İlerde ayrıntılı olarak üzerinde durulacaktır.

Mecellenin kabulüne kadar, yazılı belgelerin doğruluğu şahırlarla ispat edilmedikçe ispat aracı kabul edilmiyordu. Bu tür davranışla, sahte belge tanzim edilerek mahkemenin aldatılmasının önüne geçilmek amaçlanıyordu.

2. 5. 1. 2. 6. Tarafları sulha davet

Akraba arasında meydana gelen veya tarafların anlaşmaya istekli oldukları anlaşılan davalarda kadı, karar vermekte acele etmez ve tarafların birbirleri ile anlaşmalarını tavsiye edebilir. Çünkü kadının vereceği karar yerli yerinde de olsa taraflar arasında düşmanlığın doğmasına sebep olabilir. Bu yüzden kadı, davacı ve davalının birbirleriyle sulhe gitmesini ister. Eğer taraflar sulh olmayı kabul ederlerse kadı, sulh olduklarına dair bir hüce

cet verir(134).

2. 5. 1. 2. 7. Hüküm

Kadı şer'î hükümlere dayanarak muhakemeyi sonuçlandırır. Bu duruma kadının kararı veya hükmü denmektedir. Kadı hükmünü verdikten sonra yargılama işlemi tamamlanmış olur. Kadının vermiş olduğu hüküm tarafları bağlar(135).

Kadının hüküm vermesi için gerekli şartlar sağlanmışsa hemen kararı vermesi gerekir. Kararın ertelenmesi mümkün değildir(136). Eğer verilmesi gereken hükmü kadı zamanında vermez geciktirirse günahkar olmuş olur ve bu davranışı onun için görevden alınmasını gerektirir. Yetkili kişiler tarafından adaletin zamanında yerine getirilmemesi, hak sahibi için büyük bir haksızlıktır(137).

(134). "Medine-i Malatya mahallatından Yaycı mahallesi sakinlerinden Cemret İbnat-ı Mansur nâm hatun mahfel-i şer hazır-ı lâzımı't-tevkiirde mahfel-i mezbûr ahali mahzerinde takrir-i kelâm idüb tarihi-i kitaptan üç gün evvel mülk evimden bir sitep esvabım sirka olunmuş idi. Hususî mezbur için mahalle-i merkûme ahalisinde dava ve nizam yokdur deyu mersûme hatunun vech-i meşruhta olan takrir-i kelâm ahali-i mahalle talebiyle r veka ketbolundu." (Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 56/3.)

(135) A. Haydar, a. g. e. C: IV, s. 727.

(136) Mecelle, 1028.

(137) Damat, a. g. e. C. II, s. 160.

2. 5. 1. 2. B. Taraflara ilâmların verilmesi

Kadı hükmünü verdikten sonra bir ilâm düzenleyip hem davacıya hem de davalıya birer nüsha verir; bu verilen ilâmların bir nüshesini de kendi koruması altında bulunan mahkeme siciline kaydettirir.

Bu belgelerin taraflara verilmesinin nedenlerinin başında, kadının vermiş olduğu kararların davacı veya davalı tarafından istenilmelerini engellemektir. Belgenin(ilâm) taraflara verilmesi suretiyle kadı hakkında ileri geri konuşmaları önlemiş olur. Kişilere eline verilen belgeler, dava konusu ile ilgili ayrıntılara içerdiği için İslâm hukukunu bilen kişilere(müftü) bu ellerindeki belgelerle göstermek suretiyle kararın doğru olup olmadığını da öğrenirlerdi.

2. 5. 1. 3. Osmanlılarda Ceza Muhakeme Hukuku

Osmanlı İmparatorluğu'nda yürürlükte bulunan İslâm muhakeme hukuku, medenî ve ceza muhakemesi diye bir ayrıma tabi tutulmamıştı. ancak ceza muhakemesi ile ilgili hükümler bir araya getirildiğinde bir ceza muhakemesi hukuku ortaya çıkar(139).

(+) Şer'iyeye sicillerinde mevcut olan bütün hüccet ve ilâm konunun örneklerini oluşturur.(Bkz. s. 151, dipnot, 134)
(138) Mecelle, 1837 ila 1840'a kadar olan maddeler.

(139) A. Bayındır, a. g. e., s. 123.

2. 5. 1. 3. 1. Ceza muhakemesi sistemi

Batı'da 18. yüzyıla kadar sanık ile suçlu birbirine karşı rılıyor, sanığın suçsuz olabileceği ihtimâli amaca aykırı sayılıyordu(140). Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geliş fikri akımların etkisiyle sanığın korunması aşamasına Batı ulaşmıştı. Bu ikinci aşama şöyle ifade edilebiliyordu: "Sanık, suçluluğu sabit oluncaya kadar masum sayılır." Bu ilke daha sonra san hakları sözleşmesine geçmiştir(141).

En iyi ceza muhakemesi hukuku, hem bireylerin haklarına t minât altına almaya, hem de toplum düzenini korumaya yönelik olmalıdır. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı muhakeme hukuku bu özellikleri içerisinde bulundurmaktadır. İslâm hukukunun koyduğu temel ilkeler bu nitelikleri sağlamıştır. Adaletin geciktirilmesi zulm sayıldığı için ceza muhakemesinin bir amacı da muhakemenin en kısa zamanda ve en az masrafla gerçekleştirilmesidir(142).

Osmanlı-İslâm ceza muhakemesinin kendine özgü bir sistemidir. Muhakeme davacı, davalı veya bunların vekilleri(avukatları)

(140) Nurullah Kunter, Ceza Muhakemesi Hukuku, İst.: 1981

(141) N. Kunter, a. g. e., 13.

(142) Damat, a. g. e., C.11, s. 160.

kadı arasında açık ve sözlü olarak yapılmakla birlikte, fâillerden herbirinin görevi ayrı ayrıdır. hiçbirisi diğerinin yapması gereken bir faaliyeti yapamaz. Kadının işe el koyması, bir davanın açılmasına bağlıdır. Ceza davası açmak için görevlendirilmiş bir makam yoktur. Sövme(şerh), hakaret, öldürme ve yaralama suçları özel hukuk(modenî hukuk) alanında mütala edilir. Kamu hukukundan sayılan hırsızlık ve kazif(zina iftirası) suçlarına bakılması için kişisel dava açılması gerekir. Topluma karşı işlenmiş suçlarda, dava kendiliğinden var kabul edilir. Her vatandaş bu tip suçları işleyen kimseleri mahkemeye bildirmekle yükümlü olup davanın açılması ve yürütülmesini sağlamada yardımcı olmak durumundadır(14)

Şer'iyeye sicillerinde mâruzlar bu tür duruma örnek teşkil ederler. Osmanlı toplumunu meydana getiren yerleşim birimlerinde kamu hukukunun konusunu teşkil eden cezayı gerektirecek davranışların çok az olduğu, bu yüzden şer'iyeye sicillerinde ceza davalarına çok az rastlandığı söylenmektedir. Yanlız bu tip cezaların hiç olmadığını söylemek mümkün değildir. Araştırma konumuzun temelini teşkil eden Malatya şer'iyeye sicilleri bu görüşümüzü doğrular mahiyettedir. Çünkü bu sicillerin içerisinde kamu ile ilgili davalara hiç rastlanmamıştır.

Kamuyu çok yakından ilgilendiren toplumun son derece hassas

olduğu had ve kıyas cezalarına hiç rastlanmamıştır.

2. 5. 1. 3. 2. Ceza muhakemesi şartları

Ceza muhakemesinin yapılabilmesi için bazı şartlar vardır ki onlardan gerçekleşmesi gerekir. Bu şartlar şunlardır:

-Davanın açılması şartı: Kıyas, diyet, hırsızlık ve kazif(zina iftirası) davalarıyla; hakaret, şetm(sövme), darb(dövme), adam öldürme gibi suçlarda mağdurun malikemeye müracaat edip dava açması gerekir.

Tamamiyle kamu davasını gerektiren had davası ve diğer bazı suçlara bakmak için dava açma şartı aranmaz; bu gibi durumlarda dava kendiliğinden var kabul edilir.

-Ceza davasının süresi içerisinde açılmış olması gerekir: Birreysel davanın açılması için zaman aşımı kesinlikle söz konusu değildir. Ancak devlet bu konuda bir süre belirlemesi yapabilme hakkına sahiptir(144). Kamu aleyhine işlerliği kabul edilen suçlarda davaya bakılabilmesi için özürsüz olarak zamanın uzatılması suçtur. Bu gibi suçlarda dava açmak her vatandaşın önemli görevlerindedir. Bu suçlar çoğunlukla haram kabul edilen yasaklardır; şöyle sıralanabilir:

(144) A. Haydar, a. g. e., C. IV, s. 692.

1

① Bir yasağın(haramın) çiğnemesine neden olan suçlar: Büyük bir günahın işlendiğini gören her kim olursa olsun en az beş gün içerisinde mahkemeye gelip kadiya başvurması gerekir. Eğer bu süre içerisinde özürsüz olarak bu kişi mahkemeye başvurmada gecikirse, bundan sonra yapacağı başvuru ve şahitliği kabul edilmez(145).

Mahkemenin böyle bir tutum içerisinde girmesinin nedeni, davaya bakmamak anlamında değil, özellikle davanın öneminden dolayı şahitliğinin kabul edilmemesi anlamındadır. Çünkü şahitler bu davranışlarıyla bir kötülüğün devamına razı olduklarını göstermişlerdir.

② Had cezasını gerektiren suçlar: Bu suçlar zinâ, içki, yol kime ve hırsızlıktan ibarettir. Bu gibi suç olaylarına şahit olan kimse şahitlik yapmakla, örtbas etmek arasında muhayyerdirler. Eğer olayı gizleyemeyeceklerse, süresi içerisinde mahkemeye başvurmaları gerekir. Bir kimse olayı önce örtbas etse, sonra da mahkemeye başvurursa, bu durumda şikayet edenin şikayet olunana karşı bir düşmanlık

(145) Mesela, evli olmadıkları halde karı-koca hayatı süren

erkek ve kadının durumunu gören bir kimse, beş gün içerisinde mahkemeye başvurup şikayette bulunması gerekir. Eğer bu süre içerisinde başvurmassa, bu müddet dışındaki başvuru ve şahitliği mahkeme tarafından kabul edilmez.

(Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed bin Hüseyin, Fetevâi'l-Ankaravî, C. 1, İst.: Matba-i Amire, 1281, s. 406.

nin var olduğu kanati yaygınlık kazanır. Bu davranışıyla şahit it-
ham altına girdiğinden şahitliğı kabul edilmez(146).

- Gaibliğın kalkması: Davalı mahkemeye gelmekten ve vekil gö-
dermekten kaçınırsa, zorla davaya getirilir. Muhzırlar bu görevi ye-
rine getirmek için vardılar. Sayıları mahkemenin büyüklüğüne göre
değişmektedir(147).

- Dokunulmazlığın kalkması: Osmanlı mahkemelerinde dokunulmaz-
lığa benzer bir uygulama görmekteyiz. Mahkemelerde kadılar bir
kısmı kişiler hakkında ceza davasına bakmamakta ve suçları sabit ol-
sa bile bu kişiler için mahkeme tutuklama kararı vermemektedir.

IV. Mehmed'e ait Ceza kanunnamesinin birinci faslında şöyle
denmektedir:

"Kaza, tedris, tevliyet, meşihat, imamet, hitabet ve bunun
gibi makam ve vazife sahiplerine tazir lazım gelse etme-
yeler, hemen bir dahi böyle etmeye deyü kadı ünnf(sertçe)
söylemek ol makulelere tazirdir. Hapsedecek yerde etmeyüb
Dergâh-ı Mualla'ya(Saray) arzederler. Ancak ağır suç işle-
yip kefil bulamayıb firâr ihtimâli olsa ol zaman hapsede-
ler."

(146) Aladdin Ebubekir b. Mes'ud el- Kāsānī, el-Bedai' u's-
Sanai' fî Tertibi's-Şerai', C. VII, Beyrut, 1974, s. 4

(147) Bkz.Bölüm 1, s.89.)

(148) Ahmed Lütfi, Mir'at-ı Adalet Yahut Tarihçe-i Adliye-i
'Aliyye, İst.: 1306, s. 78.

Kamu hukuku alanına giren suçlarda devlet başkanının dokunulmazlığı vardır. Ancak kişisel dava gerektiren kısas ve tazminat davalarında devlet başkanları da dokunulmaz değildir(149).

2. 5. 1. 3. 3. Yargılama usûlü

Ceza davalarında, hemen hemen hepsinde ilk soruşturma açık bir şekilde yapılmaktadır. Kadı soruşturma yaparken daima yanlarında güvenilir(ümemâ) kişiler bulundurmaktadır.

Yargılamanın diğer usulleri, daha önce belirttiğimiz medenî muhakeme usullerinden farklı değildir.

Ceza davalarında ispat araçları konusunda şunlar söylenebilir:

Had cezaları ya suçu işleyenin ikrarı ya da şahitlerle tespit edilir. Zina suçuna dair, ikrar ve bu ikrarı dört ayrı defa itiraf etmesi ile olur Diğer cezaların uygulanması için sanığın kadı huzurunda bir kez ikrarı yeterlidir(150).

Sanık kendisine isnad edilen suçu kabul etmediği takdirde şahitlerle ispat olunması gerekir. Bu durumda zina davası için dört erkek

(149) İbn Abidin, a. g. e., C.111, s. 158.

(150) Ömer Hilmi, Mi'yaru'l-Adalet, İst.: 1328, s. 104.

şahit, diğerlerinde ise iki erkek şahit gerekmektedir(151).

2. 5. 1. 4. İspat Araçları

Osmanlı muhakeme hukukunun diğer muhakeme hukuklarından en önemli farkı ispat araçlarıdır. Muhakemenin her aşamasında açık olması ve kadının takdir yetkisinin dar tutulmasının yanında, ispat araçlarının tamamen nesnel kriterlerle değerlendirilmiş olması da bu hukuka özgü bir durumdur(152).

Bugün Türkiye'de uygulanmakta olan ceza muhakeme hukukunda vicdanî delil sistemi kabul edilmiştir. Bunun anlamı her şeyin delil olabilmesi ve bütün delillerin hakim tarafından rahatça değerlendirilmesidir; bir başka deyişle ceza muhakemesinde hiçbir delil hakimi bağlamaz. Hakim duruşmadan ve tahkikattan edindiği kanıya göre delilleri değerlendirebilir. Bu anlayışa göre ispat tamamen öznel(sübjektif)dir(153).

Bugün ülkemizde yürürlükte olan medenî muhakeme hukukunun delilleri kesin ve takdirî diye ikiye ayrılmaktadır.

(151) Kur'an-ı Kerim, Nur suresi, Ayet: 4,

(152) A. Bayındır, a. g. e., s. 141.

(153) A. Bayındır, a. g. e., s. 141.

Kesin deliller ikrar(154), kesin hüküm(155), Senet(156), ve yemindir(157). Bu deliller hakimi bağlar. Hakim bu delillerden biri ile davayı ispat edilmiş olarak kabul etmek zorundadır. Takdirî deliller ise şahitlik, bilirkişi ve keşiftir. Bu delillere takdirî denmesinin nedeni yargıcın serbestçe hareket etmesine sahip olmasındandır.

Takdirî deliller, ister davadan önce delil tespiti yoluyla ister dava sırasında, genel hükümler çerçevesinde toplanmış olsun mahkemede her zaman tartışma konusu yapılabilir. Bunlara yapılan itirazların incelenmesi gerekir(158).

Kısacası, Türkiye'de şimdiki uygulanmakta olan ceza muhakemesi hukukunda vicdanî delil sistemi kabul edilmiştir. Bunun daha açık bir ifadesi her şeyin delil olabilmesi ve bütün delillerin hakim tarafından rahatça değerlendirilebilmesidir. Bugünkü sistemde ispat tamamen öznel bir havaya bürünmüş ve ceza hakimlerine, böylece, sınırsız yetkiler verilmiş olmaktadır(159).

(154) Hukuk Usulu Muhakemeleri Kanunu, madde: 236.

(155) Hukuk Usulu Muhakemeleri Kanunu, madde: 237.

(156) Hukuk Usulu Muhakemeleri Kanunu, madde: 377.

(157) Baki Kuru, Hukuk Muhakemeleri Usulü, İst.: 1981, s. 136 s. 1360.

(158) B. Kuru, a. g. e., s. 1398.

(159) ^U ceza yargılamasında ispatla mükellef bir taraf yoktur. Ne sanık suçsuzluğunu ne de savcı sanığın suçluluğu-

Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmakta olan ceza muhakeme hukukunda vicdanî delil diye bir şey yoktur ve kabul da edilme- miştir. Ceza davalarına kanunî delillerle ispat edilir. Çünkü in- sanın şeref ve hasiyeti her şeyden üstündür. Buç işlediği kesin olarak ispat edilmedikçe kişi herhangi bir şekilde cezalandırıla- maz. İşte bu yüzden ki, Osmanlılarda yürürlükte olan hukukta delilleri, kesin ve takdirî olarak ayırma yoktur. Bunun yanında mahkemede delillerin kesin olması için çok çeşitli tedbirler alın- mıştır.

Bu kısa açıklamadan sonra, Osmanlı mahkemelerinde kabul edi- len deliller üzerinde durulabilir.

2. 5. 1. 4. 1. Şahitlik

Şahitlik, bir kimsenin başkasındaki hakkını ispat için gördü- ğü ve bildiği şeyleri kadının huzurunda ve tarafların karşısında sehâdet sözünü ifade etmesidir(160).

nu ispatlamakla yükümlüdür. İddianın aydınlatılması mah- kemece re'sen yapılır. Taraflar ve mahkeme, her türlü kaynaktan yararlanarak maddi gerçeği bulmaya çalışır. Taraflar ve mahkeme, her türlü delili ortaya koyar. Son- ra da bu deliller tartışılır. Mahkemece değerlendirilir. Böylece mahkeme sanığın suçluluğunu veya suçsuzluğunu hükme bağlar.(Ender Yurtcan, Ceza Yargılaması Hukuku, İst.: 1982, s. 233-234.)

(160) M. Müsrev, a. g. e., C.11, s. 456.

Şahitler usulüne göre şahitliklerini yaptıktan sonra, kadı şahitler hakkında ta'dil ve tezkiye(güvenirlilik soruşturması) yaptırır. Ancak bundan sonra kadı kararına verebilir(161).

Davacı, genellikle başkasının elinde bulunan bir şeyin kendisine ait olduğunu iddia eden taraftır. Davalı da kendi elinde bulunan şeyin kendisinin olduğunu savunan taraftır(162). Dış görünüş itibarıyla durum davalının lehinedir. Bir kimse diğerinden bir hak iddiasında bulunur ve karşı tarafta bunu reddederse, davasında haklı olduğunu ispat için delil getirmesi, yani şahit dinletmesi gerekir. Eğer şahit yoksa davalıya yemin teklif edilir(163).

Osmanlılılarda uygulanmakta olan İslâm hukukunda şahit sayısı zina davasında dört erkek, diğer davalarda ise iki erkektir(164). Hükümlerinde kadıların şahitliğe dayanmalarını emreden naslar vardır(166).

2. 5. 1. 4. 1. 1. Şahitlik için aranan şartlar

-
- (161) M. Hüsrev, a. g. e., C. 11, s. 457.
 (162) Alaaddin Ebûbekir.b, Mes'ud el- Kâsânî, a. g. e., C. VI, s. 224.
 (163) Kâsânî, a. g. e., C. VI, 224.
 (164) Kur'an-ı Kerim, Nur suresi, Ayet: 4.
 (165) Kur'an-ı Kerim, Bakara suresi, Ayet: 282.
 (166) Hz. Muhammed bir davacıya şöyle söylemiştir: "Ya iki

Şahitliğin mahkemede beyyine(delil) kabul edilebilmesi için nesnel nedenler aranır. Bu yüzden şahitlerin hem kendilerinde hemde verdikleri ifadelerde bir takım şartlara dikkat edilmiştir. Bu şartları iki ana başlık altında toplamak mümkündür:

- Şahit olabilme şartı: Bir kimsenin şahit olabilmesi için akıllı, gözleri görür ve olayı bizzat görmüş olması gerekir. Bunların ne demek olduğunu biraz açmakta yarar vardır:

o Akıllı olmak: Şahitlik yapacak kimsenin akıllı olması ve düşünemeyecek kadar küçük çocuk olmaması gerekir. Bir başka ifadeyle deliller ve çocuklar şahitlik yapamazlar. Çünkü şahit olmak demek olayı görüp, işitip ve anladıktan sonra mahkemede ifade verinceye kadar akılda tutabilmeyi gerektirir(167).

o Görme: Şahitlik yapacak kişinin gözlerinin görür olması gerekir. Sadece ses şahitlikte yeterli değildir. Çünkü sesler birbirine benzeyebilir(168).

o Olay bizzat gözlenmiş olmalı: Şahitlerin şahitlik edecek-

şahit getirirsin veya davalıya yemin ettirirsin. Bunun dışında bir hakkın yoktur." (Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el- Mevsilî, el-İhtiyâr li ta'liili'l-Muhtar, Mısır, 1370, s. 135.)

(167) M. Hüseyin, a. g. e., C.11, s. 456.

(168) A. Haydar, a. g. e., C.1V, s. 379.

leri olayı gözlemiş olmaları gerekmektedir. Şahitlikle ilgili olayı veya olayları bizzat şahitlik edecek kişinin gözleriyle görmesinin yanında söylenenleri de bizzat işitmesi gerekir, başkasından olayı şöyle böyle duydum diyerek şahitlik yapamaz(169).

- Mahkemede şahitlik yapabilmek için gerekli olan şartlar:

Bu şartlar da genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

① Genel şartlar: Mahkemede şahitlik yapabilmek için şahitlerde şu genel şartların bulunması gerekmektedir, tersi bir durumda şahitlikleri kabul edilmez.

Akıllı olmak(170),

Bulûğa(ergen) ermiş olmak(171),

Konuşabilir olmak(172),

Gözü görür olmak(173),

Hür olmak(174),

(169) Mecelle, 1688.

(170) Kâsânî, a. g. e., C. VI, s. 267.

(171) Sicillerdeki udûl-ı ricâl, adil ve ergen anlamına gelmektedir.

(172) Kâsânî, a. g. e., C. VI, s. 268.

(173) Mecelle, 1686.

(174) Feyzullah Efendi, Fetâvâ-yı Feyziye, İst.: Matbaa-i Amire, tarih yok, s. 292.

Adaletli olmak(175),

İftira cezası görmemiş olmak(176),

Şahidin davada bir menfaati olmamak(177),

Şahid ile davalı arasında bir düşmanlık olmamak(178).

. @ Özel şartlar: Bu şartlar, mahkemede görüşülmekte olan davanın gerekli kıldığı şartlardır; bunları da iki ana başlık altına toplamak mümkündür:

Erkek olmak: Had ve kısas davalarında bütün şahitlerin erkek olması gerekmektedir. Had ve kısas davalarında kadınların şahitliği aracılığıyla ceza verilemez(179). Bunların dışında kalan davalarda kadınların şahitlik yapmaları mümkündür(180)

Müslüman olmak: Davalı müslüman ise şahitlerinin de müslüman

(175) Mecelle, 1705.

(176) M. Hüseyin, a. g. e. C. 11, s. 89-94.

(177) Mecelle, 1700.

(178) Mecelle, 1702.

(179) Feyzullah Efendi, a. g. e., s. 303.

(180) "...Şerife 'Aişe ibnet-i es-Seyyid mahzarında mezbûr Şerife 'Aişe üç gün mukaddem mahall-i mezbûrda tarik-i Câmde bigayr-i hakkın taş ile ağzına darb ağzının çene 'âlâsında sol tarafta sabit dahile tabir olunur bir beya dişini ihrac idüb lâkin misli daribe-i mezburenin ağzın da mevcut olmayıp musâvât ve ihtisar mümkün olmamağla diyetini talep iderim deyü ba'de'd-dāvâ ve'l-istintak

olması gerekir. Bir gayr-i müslimin bir müslüman hakkında şahitlik yapmasını kadı kabul etmez. Sicillerde şahitlerin dini genellikle belirtilmektedir. Örneğin, '... udul-ı ricâl-i müslimin', 'li eccli's-şchade ^{meclî} si şer'a hazırân olup..' (181) gibi tabirler, şahidin mensub olduğu dini ortaya koymaktadır.

Osmanlı imparatorluğunda yaşayan gayr-i müslimler, birbirlerini şahitlik yapabilirler. Bunların dinlerinin farklı olması önemli değildir(+). Ayrıca gayr-i müslümler kendi davalarında müslümanlara şahit olarak gösterebilmektedirler(182).

ve'l-inkar müdeye-i mezbure müddeasına udıldan Ömer b. Ahmed nām kimesne ile mahall-i mezburda sakine Cennet binti Ömer ve Fatıma binti İbrahim nām hatunların şahadetleriyle isbat etmeğin mucibiyle..."
(Bkz. A. Bayındır, a. g. e., s.158-160.)

(181) Mal Şr. Sc. No: 1049, s. 86/2.

(+) Gayr-i müslim olan hıristiyanlar, Yahudiler ve diğer ehl-i kitap olanlar, birbirlerini şahit olarak gösterebilirler.

(182) "...Aykin veled-i Mardin nām zimmi meclis-i şer'i envere ihzâr ve muvâcehesinde dava ve takrir-i kelâm idüb didiki mezbur zimmi işbu nām karye reayasından dır. Mezburu karye-i mezburede sakin itmek tahrir-i tahharri olunmak muradım didikte, mezbur zimmiye tevcih-i hitab olundukta cevabında yirmi seneden müteceviz mahalle-i mezbürede sakin olup vaki olan avâriz ve sair tekalifi mahalle-i mezbure ahalileri ile eda ve teslim iderim. İşbu hazırûn fi'l-meclis olan Mustafa

2. 5. 1. 4. 1. 2. Şahitlerin sayısı

Osmanlı mahkemelerinde şahitlerin sayısı çok önemlidir. Şahit sayısından amaç en az gerekli olan miktardır. Bu miktarlar davanın türüne göre değişmektedir. Bu sayılar Kur'an-ı Kerimde açıkça belirtilmektedir(183).

Davaların türüne göre şahit sayısı artmakta veya azalmaktadır

Zina davasında en az dört erkek şahidin bulunması gerekir(184)
Bu tür davalarda kadı, kadınları şahit olarak kabul etmez.

Had ve kısas davalarında en az iki erkek şahidin bulunması gerekir ve bu tür davalarda da kadın şahitlere itibar olunmaz. Bu iki davanın dışında kalan davalar da kadınların şahitlikleri kabul edilir(185).

Diğer davalara gelince, bu davalarda kadın ve erkek şahitler

bin Babacık ve Bektaş ⁴ğa bin Mehmed ve Süleyman Çelebi ve Bogos veledi Karabad mezburlar şöyle şahadet eylediler..." (Mal. Şr. ⁵c. No: 1049, s. 4/3.)

(183) Kur'an-ı Kerim, Nisa Süresi, Ayet: 15.

(184) Ali Efendi, Fetâvây-ı Ali Efendi, C. 1, Yer ve tarih yok, s. 346.

(185) Feyzullah Efendi, a. g. e., s. 303.

kabul edilebilir. Zina, had ve kısas davalarının dışında kalan davalar için iki erkek şahit ya da bir erkek, iki kadın şahidin bulunması gerekmektedir(186).

2. 5. 1. 4. 1. 3. Şahitler hakkında güvenilirlik soruşturması

Mahkeme huzurunda davalı tarafından şahitler hakkında yapılan suçlama durumları olmaktadır ki, buna cerh; şahitlerin dürüst olup olmadığının tespit edilmesi için kadının yürüttüğü muamelelere ta'dil veya tezkiye denmektedir. Cerh ve ta'dil terimlerinin günümüz Türkçesinde güzel bir şekilde ifade eden güvenirlik soruşturması sözcükleridir.

Osmanlı mahkemelerinde güvenilirlik soruşturması, yani şahitlerin dürüst ve kişilik sahibi olup olmadıklarının saptanması, büyük önem taşımaktadır.

Şahitlerin güvenilirlik soruşturmaları nasıl yapılmaktadır? Önce, şahitler dinlenir, sonra kadı davalı olan kimseye şöyle sorar: "Ne dersin, şahitlerin beyanları doğru mudur?" Eğer davalı kadının bu sorusuna "Doğrudur.", derse dava konusu ikrar edilmiş olur. Böyle

(186) Mecelle, 1687.

durumlarda kadı hükmünü yapılan şahitliğe değil, davalının ikrarına dayandırır(187).

Eğer davalı, şahitler dürüst değildir; dürüst olmakla birlikte bu konuda hata ediyorlar; olayı unutmışlar diyerek kadıya itirazda bulunursa, bu durumda kadı karar vermeyip şahitlerin güvenilirlik soruşturmasını yapar.

Kadı güvenilirlik soruşturmasını isterse açık olarak yapar isterse gizli olarak yapar. Bu soruşturmalar sonuçlanmadan dava hakkında kadı hüküm vermez(188).

Şahitlerin gizli veya açık güvenilirlik soruşturması başlı buldukları yerlerden yapılır. Kısacası öğrenci ise kaldığı medreseden, asker ise başlı bulunduğu kağıladan, esnaf ise esnaf çeyhinden sorulur. Bu saydıklarımız dışında kalan bir kimse ise mahalle ve köyün itimada değer olan kişilerinden güvenilirlik soruşturması yapılır(189). Güvenirlik soruşturmasının takip ettiği seyir üzerinde kısaca şöyle durabiliriz:

Gizli tezkiye: Bu çeşit tezkiye işlemleri, mestûre adı verir.

(187) A. Bayındır, a. g. e., s. 181.

(188) Mecelle, 1716.

(189) Mecelle, 1717.

len bir belge ile yürütülür. Kadı bu belgeye şunları yazar:

- Davacının ve davalının adları ve dava konusunu,
- Şahitlerin adlarını, babalarının ve dedelerinin adlarını, göhretlerini ve meşgul oldukları sanatlarını,
- Adreslerini.

Kadı bu belgeyi bir zarf içerisine koyar ve üzerini mühürleyerek müzekkî(+) kimselere gönderir. Bu kimseler mestûreyi açıp okurlar; eğer mestûrede adları yazılı olan kimseler, yani şahitler dürüst ve doğru, kısacası güvenilir kimselerse, resmî olarak kadını göndermiş olduğu yazının altına şu cümleyi yazar: "adil ve makbûlu's-şehadedir." İmza eder; zarfı kapatır ve üzerini kendi mührüyle mühürler. Kadıya tekrar iade eder(190).

Müzekkîler mestûrede yazılı olan şahitler hakkında adil değildir; hallerini bilmeyiz; bizce durumları meçhuldür; Allah taala bilir, gibi ifadeler veya hiçbir şey yazmayıp mestûreyi mühürleyip kadıya tekrar iade ederse, kadı o şahitlerin ifadelerini kabul etmez. Bu duruma cerh adı verilir(191).

Böyle durumlarda kadı, davacıya şöyle der: "Başka şahitlerin

(+) Müzekkî, şahitleri tezkiye eden, dürüst ve güvenilir kimselere denir. (F. develioğlu, a. g. e., s. 947.

(190) Mecelle, 1718.

(191) Ö. N. Bilmen, a. g. e., C. VIII, s. 200.

varsa getir."(192) Eğer davacı cerhedilen şahitlerinin başka dürüst kişilerin tezkiye edebileceklerini söyler ve o kişiler de şahitleri tezkiye ederlerse, kadı önceki müzekkîlere, şahitlerinin uygun görmediklerini sorar. Eğer bunların gösterecekleri nedenler şahitliğin kabul edilmemesini gerektiren bir durumu içeriyorsa, kadı önceden yapılan gerhi kabul ederek ikinci tezkiyeyi reddeder. Fakat birincilerin gösterecekleri deliller yeterli olmuyorsa, ikinci tezkiyeyi kabul eder(193). Böylece gizli tezkiye işi tamamlanmış olur.

Açık tezkiye: Kadının gönderdiği mestûrenin altına müzekkîler, şahitler hakkında adil ve makbulu's-şehadedir, diye yazdıktan sonra açık tezkiyeye geçilir(194).

Açık tezkiye şöyle özetlenebilir. Kadı müzekkîleri huzuruna çağırır. Davacı, davalı ve şahitler de kadının huzurunda bulunur (195). Kadı müzekkîlere şöyle der:

"Sizin tezkiye ettiğiniz şahitler bunlar mıdır?"

Yukarda ifade ettiğimiz ifadelere, böylece açıklık getirilmiş olur.

(192) Mecelle, 1719.

(193) Ü. N. Bilmen, a. g. e., C. VIII, s. 155.

(194) Mecelle, 1720.

(195) Mecelle, 1720.

Şahitlerin güvenilirliği anlaşıldıktan sonra, kadı onların ifadelerine bakarak, bir başka ifade ile onların ifadelerine dayanarak kararını vermek zorundadır(196).

Kadının bu araştırması ile şahitlik subjektif olmaktan çıkmış ve objektif, bilimsel bir beyyine(delil) haline gelmiştir.

Şer'iyeye sicillerinde güvenilirlik soruşturmasının yapıldığını belirten ta'dil ve tezkiye terimidir(197).

2. 5. 1. 4. 2. Yemin

Mahkemede ispat aracı olarak kullanılan delillerden biri de yemindir. Osmanlı- İslâm hukukunda yemin, verdiği haberin doğru-

(196) Mecelle, 1720.

(197) "...Alacakapu ahalisine tevcih-i hitab olundukta merkûm Köscü Kanber'in mahdûd ve mevsûf evleri Çerkim mahallesinden olduğunu inkar ettiklerinde mahalle-i Çerkim kendiye beyyine talep olundukta udûl-u ricâlden Halil Çelebi b. Veli ve Sıddık b. Abdullah nam kimesler liecli'sî-şehâdeh mahfel-i şer'a hazirân olup filvaki mezbûr Köscü Kanber'in tahtı tasarrufunda olan mahdud ve mevsuf evler şan aslihi Çerkim mahallesinden olup vaki olan avâriz ve tekâlif-i vaki a-i ahali Çerkim ile eda eda olunduğuna şahitleriz ve şhadet dahi ederiz deyü eda-i şhadet-i şer'iyeye eylediklerinde ba de't-ta dil ve't-tezkiye hayr-ı kabulde vaki olup.."(Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 19/2.;bkz Ek: XlIII.)

luğu konusunda kiginin Allah'a and içmesidir. Aynı zamanda yemin davacınının hakkı ve davalılıının hücceti olmaktadır.

Bir davalı kimseye yemin teklif edilebilmesi için gerekli olan bazı şartlar vardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

- Davanın önceden davacı tarafından açılmış olması gerekir; örneğin bir kişi bir başka kişi aleyhine dava açmadan yemin ettirmek istese, böyle bir durum geçerli değildir. Çünkü ortada ne dava konusu var ne de davacı ve davalı bellidir.

Yemin davacınının davalı tarafındaki hakkıdır. Eğer davalı bile bile yemin ediyorsa ve yalan yere yemin ediyorsa(197), o yemin kişiyi manevî yönden felakete sürükler. Bu konuda Peygamber'in şu sözünü tüm müslümanlar bilmektedir:

"Bir kimse yemin ve mücadelesiyle bir müslümanın bir parça malını alırsa Allah ona cennetini haram eder. Eğer aldığı az bir şeyse, diye sorulduğunda Peygamber şöyle cevap verdi: İsterse bir ağaçtan kopmuş dal parçası olsun."
(198)

- Davalının söz konusu davayı reddetmiş olması yemini gerekti-

(197) Yalan yere yemin etmeye yemin-î kamûs adı verilir.

(198) es-Serahsî, el-Mebsûd, C. XVI, Mısır, : 1324, s. 116.

rir. Eğer davalı susup cevap vermesse, bu durumda da davayı inkar etmiş sayılır(199), kendisine yemin verilir.

- Davacının davasına ispat edememesi durumunda davalıya yemin gerekli olur(200).

- Yeminin kadı huzurunda verilmesi gerekir. Yemin yalnız kadının huzurunda veya onun naibinin huzurunda, yetkili şahıs tarafından teklif edilir. Başka kimseler yemin teklifi yapamazlar; hukukî geçerliliği yoktur(201).

2. 5. 1. 4. 2. 1. Yemin nasıl verilir

Bir davalıya yemin verilmesi gerektiğinde, davanın görülmekte olduğu mahkemede veya o mahkemenin görevlendirdiği naib huzurunda davacının da hazır bulunması şartıyla yemin ettirilir. Yemin verme usulü şöyle olmaktadır:

Kadı veya onun nâibi dava konusu olan şeyi açıklar ve şöyle der: "Bu hususa yemin eder misin?" Davalı kişi de, "evet yemin ederim." derse, kadı yeminin şekil ve özelliğini belitir. Vallahi diye Allah adına yemin ettirilir(202).

(199) Mecelle, 1742.

(200) A. Haydar, a. g. e., C. 1V, s. 725-726

(201) Mecelle, 1744.

(202) Mecelle, 1743.

2. 5. 1. 4. 2. 2. Yeminden kaçınma

Davalının yeminden kaçınması haline nükûl adı verilmektedir. Nükûl, yani yeminden kaçınma göyle olmaktadır. Önce, kadı tarafından kendisine yemin teklif edilen kişi "yemin etmem" diyerek açıkça veya susarak yeminden kaçabilir. Böyle durumlarda kadı hükmünü bu esasa göre verir. Kadı hükmünü verdikten sonra, davalı yemin etmek istese geçerli değildir. Çünkü kadının vermiş olduğu hüküm artık değiştirilemez(203).

Yemin kadı tarafından üç kez teklif edilir.

3. M A L A T Y A ' N I N S O S Y A L . Y A P I S I

3. 1. M a l a t y a ' n ı n C o Ğ r a f î K o n u m u

Malatya, Doğuanadolu Bölgesi'nin Güneybatısında 38. derece 21 dakika Kuzey enlemiyle, 38 derece 19 dakika Doğu boylamı arasında bir noktada bulunmaktadı. Şehir Güneydoğu Toroslarının bir kolu olan Beydağı'nın eteğinde ve aynı adı taşıyan ovanın Güney kısmında kurulmuştur. Üçüncü jeolojik çağda oluştuğu sanılmaktadır. Geniş bir çöküntü alanı olan ovanın denizden yüksekliği 920-950 metre arasında değişmektedir.

Malatya konumu itibariyle çok mükemmel bir noktada bulunmaktadır veya kurulmuştur, denilebilir. Malatya hem Milattan önceki Anadolu ile Mezopotamya ve Suriye arasında geçit veren tabii yolların uğrak verdiği hem de Milattan sonra aynı önemi koruyan bir merkez durumundadır. Bu şehri önemli bir yerleşim merkezi yapı, buradan geçen tarihî yolların kavşak noktasında olmasıdır. Bunlar, Batı-Doğu yolu ile Kuzey-Güney yollarıdır(1).

(1) Faruk Sümer, Yabanlu Pazarı, İst.: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 1985, s. 4-5. ; Mevlüt OĞuz , Malatya Tarihi, İst.: 1985, s. 21-22.

Batı-Doğu yolu, Antalya'dan başlayıp Burdur, İsparta, Konya, Aksaray, Kayseri gibi önemli merkezleri geçtikten sonra Sivas'ta Kuzey Güney yolu ile birleşir; oradan Erzurum'a; Erzurum'dan Tebriz'e ulaşırdı. Bu yoldan Mâzenderân(+), Acemler, Kuzey Azerbeycân tacirleri ile Tiflis'teki Gürcü tüccarları yararlanmaktaydılar.

Batı-Doğu yolunun bir kolu da Kayseri'den Göksun- Maraş'a oradan Halep'e gitmekteydi. Bir üçüncü kolda Kayseri, Elbistan, Malatya ile Kayseri, Sarız(Kara kilise), Hurman, Elbistan, Akça, Derben, Göynük, Delük-Halep hattını oluşturmaktaydı. Bu kolun taşımacılıkta oldukça önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir.

Araştırmamızın konusunu oluşturan dönemde Batı-Doğu yolunun bir başka kolunda Üsküdar(İstanbul)dan başlayıp Ankara, Kayseri, Elbistan, Malatya, Diyarbakır üzerinden Bağdat'a kadar uzandı(1) elde mevcut belgeden anlamaktayız(2).

Kuzey-Güney yolu, Sinop limanından başlayıp Tokat'tan Sivas'a ulaşır; burada Batı-Doğu yoluyla birleşir. Daha sonra Malatya üzerinden devrin büyük ticaret merkezi olan Halep'e ulaşır. Hem Batı-Doğu yolunun hem de Kuzey-Güney Yolunun Malatya'dan geçmiş olması onun önemini bir kat daha artırmaktadır(3).

(+) Mâzenderân, Hazar Denizi'nin Güney'ine verilen isimdir.

(2) Bkz. Ek:XLV. ve Ek:XV.

(3) Besim Darkot, "Malatya" maddesi, İ. A.

Bilindiği gibi Doğu Anadolu'nun Güney-Batısı'nda yer alan Malatya hem tarih öncesi, hem Selçuklular ve hem de Osmanlılar döneminde önemli bir yerleşim merkezi olarak kendisini göstermektedir. Çünkü Malatya, yukarıda sözünü ettiğimiz yolların kavşak noktasında yer almaktadır(4).

İlkçağdan Osmanlılara kadar, yüzyıllarca, ticaret ve kervan yolları önemli bir yerleşim merkezi olan Malatya'ya uğramıştır.

Eski Malatya(bugünkü adıyla Battalgazi) Düz bir alan üzerine kurulmuş olup surları yıkılmış ve harabe haline gelmiştir. Bu surlar Roma İmparatoru Trajanus(M. S. 98-117) zamanında yaptırılmaya başlanmış olup ancak Bizans İmparatoru Jüstinianus(527-565) döneminde 532 tarihinde tamamlanmıştır. Bu harabe surların kalıntıları bugünkü Battalgazi İlçesinde hâlâ görülmektedir.

Malatya 1516 tarihinde Osmanlılar tarafından kesin olarak alınmıştır. Osmanlıların eline geçen bu yerleşim yeri pek çok sosyal içerikli eserleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu eserlerin mevcudiyetini Malatya ser'iyeye sicilinden çıkarabilmekteyiz. Bu sosyal içerikli eserleri şöyle sınıflamak mümkündür:

(4) Fügen Berkay, " Anadolu'nun Türkleşmesi Sürecinde Malatya ve Yöresi", 1. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu(Tebliğler), Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 1986, s. 125.

3. 1. 1. Eğitim ve Öğretimle İlgili Esaslar

3. 1. 1. 1. Şahabiyye-i Kübrâ Medresesi

Şahabiyye-i Kübrâ(Büyük) medresesi(5), Camii Kebir(Ulu Camii)' güney tarafında inşa edilmişti. Bu medreseyi yaptıranın adından da anlaşılacağı gibi Şahabettin Hızır Mezâmîrîdir(6). Grenard'ın verdiği bilgiye göre, bu medrese Melik Egref(1363-1376) zamanında Şemsettin Muhammed bin Osman adında bir mimara yaptırılmıştı(7). Şahabiyye-i Kübrâ medresesi 1913 yılına kadar sapa sağlam ayakta durmasına rağmen 1930 lardan sonra ihmale uğraması ve bakımsız kalmasından dolayı yıkılmış olduğu söylenmektedir(8).

16. yüzyılın başlarında bu medresenin yıllık vakıf gelirinin 36116 akçe olduğu tespit edilmiştir(9).

3. 1. 1. 2. Şahabiyye-i Sügrâ Medresesi

Bu medrese de Şahabittin Hızır tarafından Camii Kebir'in Ba-

(5) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 71/2.

(6) Şahabettin Hızır'ın Mezâmîrî lakabı, Hıristiyanlar tarafından verilmiştir. Anlamı emîrî'l-kebir(büyük emir) dir.

(Bkz. Ebu'l-fidâ, Tarih-i Muhtasar fî Ahbari'l-beşer, İst 1286, C. IV, s. 77-78)

(7) M. F. Grenard, "Note sur les Monuments du Moyen Âge de Malatya, Divriği, Sivas, Darendeh, Amasia et Tokat" Journal Asiateque C. VII.

(8) Mvelut Oğuz, a. g. e., s. 120.

(9) Refet Yinang, Mesut Elibüyük, a, g. e., s. 33.

tısı'nda inşaa ettirilmiştir. Vakıf geliri 1500 akçe civarında idi(10)

3. 1. 1. 3. Halkah-ı Nuriye Medresesi

Bu medrese de aynı şahıs tarafından yaptırılmıştır. Yıllık vakıf geliri 7460 akçeye ulaşmakta idi(11).

3. 1. 2. Camii ve Mescitler

Diğer Osmanlı şehirleri gibi Malatya da Camii ve mescid bakımından oldukça zengin bir yerleşim yeri idi. Camiiler kalabalık yerlere, çarşı ve pazarlara yapılırken, mescidler genellikle mahalle içlerine yapılmışlardır. Bu mescidlerin bazılarını yaptıranın adı ile anılırken bazılarını, hatta çoğunluğu mahallenin adı ile birlikte anılmakta idi. Bu camii ve mescitlerin herbirinin ayrıntılı olarak incelenmesi San'at tarihinin konusu içerisine girdiğinden şer'iyeye sicilinden tespit ettiklerimizin yalnız adlarını vermekle yetineceğiz. Öneme binaen Camii Kebir'in kısaca özelliklerinden burada söz edilecektir.

Camii Kebir, Bu camii surların ortasındadır(12). 1224 tari-

(10) Mustafa Ergün, Medreseler(Başlangıçtan Fatih Zamanına Kadar), Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara, AÜDTCF. s. 242.; Metin Sözen, Anadolu Medreseleri, İst.: 1968. C.11, s.1172.

(11) R. Yinanç ve M. Elibüyük, a. g. e., s.44.

(12) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 67/1.; 68/.; 70/1.

hinde Alaüddin Keykubak zamanında Mansur bin Yakub tarafından inşa ettirildi. Kareye yakın bir eserdir. Sonradan onarımlarla değişen yapının ilk ve tuğladan inşaatı, asıl mimarî değerini gösteren en zengin ve önemli bölümüdür. Plân bakımından klasik olan eserin giriş kapısı Kuzey tarafında idi. Kible önündeki kubbe, eyvan ve avlunun batı revakı ile; kible-eyvan ikilisinin doğu ve batısında ikişer sıra ayak ve kemerlerle enine sahalar teşkil eden kanatlar ilk inşaatın kalan kısımlardır. Halen batıda bulunan portal 11. İzzettin Keykavus zamanında Şahabüddin İlyas bin Şihabüddin Ebûbekir tarafından Hücrev adlı bir ustaya 1247 tarihinde yaptırılmıştır. Caminin batı revakında bir minare de tuğladandır. Caminin kubbesinin iç yüzünde birbirine paralel hatlar kasmağa doğru yayılırlar. Kubbe kasmağında ise sırsız tuğladan oluşan ince bir yazı şekli vardır(13).

Camii Kebir hakkında bu kısa bilgiden sonra diğerleri üzerinde durabiliriz. Diğer mescitlerin adları şunlardır:

Mescid-i Baba Acem(14),

Mescid-i Hacı Yunus(15),

(13) E. Honigsmann, "Malatya" maddesi, İ. A.

(14) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 59/1. ve 3.

(15) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 51/2.; 63/4.

- Mescid-i Hasan Beğ(16),
 Mescid-i Kadı Şafi(17),
 Mescid-i Karahan(18),
 Mescid-i Küçek(19),
 Mescid-i Nasır Beğ(20),
 Mescid-i Pulluca(21),
 Mescid-i Şil Hasan(22),
 Mescid-i Şeyh Hasan Beğ(23).

Elimizdeki Malatya ger'iyne sicillerinde adları en sık geçen mescidler yukardakilerdir. Refet Yinang ve Mesut Elibüyük'ün yorucu bir çalışma sonu yayın hayatımıza kazandırdıkları Kanunî Devri Malatya Tahrir Defter'inde adından söz ettiğimiz cami ve mescidlere ilaveten şu mescidlerden söz edilmektedir(24):

- Mescid-i Alay Beğ,
 Mescid-i Aspuzu,
 Mescid-i Atabeğ,

-
- (16) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 41/.; 57/2.
 (17) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 54/4.;63/1.
 (18) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 43/1.
 (19) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 53/3.; 54/2.
 (20) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 59/2.; 60/2.; 64/2.
 (21) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 63/1.; 68/2.; 72/2.
 (22) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 69/2. ; 70/2.
 (23) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 68/3.; 69/1.
 (24) R. Yinang ve M. Elibüyük, a. g. e., s. 537-538.

Mescid-i Baba Kulioğlu,
 Mescid-i Çarşı,
 Mescid-i Durmelük,
 Mescid-i Hacı Ali,
 Mescid-i Hastek,
 Mescid-i İsmâ'î Oğlu,
 Mescid-i Molla İsmail,
 Mescid-i Tağ,

3. 1. 3. Mahalleler

3. 1. 3. 1. Genel olarak Malatya'daki mahalleler

Türkler, İslâm dinine girdikten ve onun dünya görüşü ile hayatlarını düzenlemeye başladıktan sonra, şehircilik anlayışında değişiklikler olmuştur, denilebilir. İslâm dininin unsurları şehircilik anlayışına Türkler tarafından katılmıştır. Türk şehircilik geleneği ile İslâm'ın şehircilik geleneği birleşerek yeni bir şehircilik anlayışını ortaya koymuştur. Biz bu anlayışa Türk-İslâm Şehirciliği adını veriyoruz(25).

İslâmî şehir tipinin üç ana unsuru camii, pazar ve hamamdır. Orta Asya şehir tipinin üç ana unsuru ise İçkale, şehristan ve ri-

(25) R. Özdemir, a. g. c. s. 75.

battır. Bu unsurlar sosyal ve ekonomik unsurlarla, örneğin bedesten-uzunçarşı gibi unsurlarla desteklenmektedir(26). En son, mahallele yer almaktadır.

Malatya mahallelerini Malatya şer'iyeye sicilinde bulunan Avâ-
rız ve Bedel-i Nüzul Malı'nı düzenleyen Mevkûfât Defteri Sûretle-
rinden(27), şehrin sosyal kurumların termimi(onarımı) veya değişiklik vergi ödemeler için yapılan masrafların hane sayısına göre toplanmasını düzenleyen Mahallât Haneleri Defterleri(28) gibi yazılı belgelerden tespit edebiliyoruz.

Bu belgelerden anlaşıldığına göre, bazı mahalle adlarının değiştiğini, bazılarının unutulduğunu ve bazı mahallelerin de yeni adlarla tekrar oluşturulduğu görülmektedir.

Kanunî Devri Malatya Tahrir Defterinde R. Yinanç ve E. Elibüyük Malatya'nın mahallelerin otuz iki adet olduğunu tespit etmişlerdir(29). Sırasıyla bu mahallelerin adları şunlardır:

(26) C. Orhonlu, a. g. e., s. 2.

(27) Bu defterler, bugünkü anladığımız anlamda bir defter olmayıp, şer'iyeye sicillerinde bir sayfalık belgelerdir. Şer'iyeye sicillerindeki bu çeşit kayıtlara defter adı verilmektedir.

(28) Mahallât hane defteri için bkz. Ek: XVI.

(29) R. Yinanç Ve M. Elibüyük, a. g. e., s.9-16.

1. Cami-i Kebir,
2. Tabanoğlu(Çukur),
3. Hacı Ali(Kızlar Mescidi),
4. Hasan Beğ Mescidi,
5. Sepidros,
6. Çermik,
7. Zeki,
8. Karahan,
9. Mescid-i Kadı Mehmed,
10. Küçük,
11. Şil Hasan,
12. Keçeci,
13. Mescid-i Şeyh Hasah Beğ,
14. Bab-ı Meşak,
15. Mescid-i Ömer Beğ,
16. Mescid-i Durmeluk,
17. Mescid-i Hastek
18. Mescid-i Bulluca(Kadı Şafî),
19. Mescid-i Nasır Beğ,
20. Mescid-i Baba Kulu Oğlu,
21. Şeyh Ali Beğ,
22. Mescid-i Çarşı,
23. Mescid-i Atabeğ,
24. Mescid-i Hacılar,
25. Mescid-i Til,
26. Mescid-i Hacı Yunus,

27. Nāviye-i Kemahlu Baba,
28. Mescid-i Molla İsmail,
29. Mescid-i Baba Acem,
30. Mukaddesî Añazâd,
31. Gürcü Palanı(Mahalle-i Būlad)
32. Çermik.

Malatya'da mevcut olan mahallelerin tamamını Mahallat Hane Defteri'nden ad ad bulabiliyoruz(30). Bu mahallelerin listesi şöyle sıralanabilir:

1. Hasan Beğ,
2. Baba Acem,
3. Bulad,
4. Añazâd,
5. Küçek,
6. Çerkin,
7. Çukur,
8. Şeyh Hasan,
9. Nasır Beğ,
10. Alaca Kabu'
11. Sepidros,
12. Hacılar,
13. Köşeler,

(30) Mal. Şr. Sc. No: 1050, s. 112/1.

14. Camii Kebir,
15. Şil Hasan,
16. Kızlar,
17. Bulluca,
18. Birvâne,
19. Alaca Mescid,
20. Kadı Mehmed,
21. Emir Ömer,
22. Bostancı,
23. Çermik
24. Ali Beğ,
25. Karahan,
26. Durmeluk,
27. Zeki,
28. Yayı,
29. Tobtaş,
30. el-Minare,
31. Atabeğ,
32. Köse Oyuk,
33. el- Hac Abdulvahab,
34. Yumrukinise (يرمركنيسه),
35. كودر (okunamamıştır).

Hane mecmuu (toplam ev sayısı): 328

Her iki listeyi karşılaştırdığımız zaman 1560 ila 1717/1130 tarihleri arasında mahalleleri bazı aranın adları aynen devam etmektedir. Adları değişmeyen mahalleler şunlardır:

1. Hasan Beğ,
2. Baba Adem,
3. Bülad,
4. Küçük,
5. Çukur,
6. Şeyh Hasan,
7. Nasır Beğ,
8. Hacılar,
9. Cami-i Kebir,
10. Şil Hasan,
11. Kızlar,
12. Bulluca,
13. Kadın Mehmed,
14. Emir Ümer,
15. Çermik,
16. Ali Beğ,
17. Karahan,
18. Durmeluk,
19. Zeki,
20. Atabeğ,
21. Sepidros.

1560 tarihinde olup 1717(1130) tarihinde adlarına rastlamadığımız mahalleler de şunlardır:

1. Keçeci,
2. Bab-ı Meşâk,
3. Mescid-i Hastek,
4. Mescid-i Baba Kulu Oğlu,
5. Mescid-i Çarşı
6. Mescid-i Til,
7. Mescid-i Hacı Yunus,
8. Zâviye-i Kemahlu Baba,
9. Mescid-i Molla İsmail,

1717(1130) yıllarında yeni adlarla ifade edilen mahalleler şunlardır:

1. Alaca Kabu,
2. Köşeler,
3. Dirvâne
4. Alaca Mescid,
5. Bustancı,
6. Yayı,
7. Toptaşı,
8. el-Minâre,
9. Köse oyuk,

10. el- Hac Abdulvahab,
11. Yunrukinise (يوسرلنيسيا),
12. كوردور (okunamamıştır)

Gerek Malatya Tahrir Defteri'ne ve gerekse Malatya Şer'iyye Sicillerine dayanarak Malatya'da mevcut olan mahalleleri ayrı ayrı tespit ettikten sonra ikisi arasında bir karşılaştırma yaptık.

Belgelere dayanarak yukardaki listede de ifade edildiği gibi, 1717/1130 tarihinde Malatya şehrinin ihtiva ettiği mahalle 35 adettir. Başta İslam Ansiklopedisi olmak üzere bazı ansiklopedilerde Malatya'nın 32 mahallesi olduğunu belirtmektedir(30). Verilen listeden de anlaşılacağı gibi Malatya'nın 32 mahallesi değil 35 mahallesi vardır.

3. 1. 3. 2. Dinî ve etnik topluluklar bakımından Malatya mahalleleri

Bilindiği gibi bütün imparatorluklar dinî ve etnik yönden tam bir birlik içerisinde olmayıp heterojen bir nitelik gösterirler. Osmanlı İmparatorluğu da aynı niteliğe sahiptir. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu şehirleri, bünyesinde değişik dinî grup ve

(30) "Malatya" maddesi, Yurt Ansiklopedisi.

etnik toplulukları bir arada yaşatmıştır(31).

Bir Osmanlı şehri olan Malatya'da da aynı durumu görmekteyiz, yani Malatya'da değişik dinî ve etnik topluluklar vardır. Bazı mahallelerde aynı dinden olanlar birlikte yaşarlarken, bazı mahallelerde ise müslümanlarla müslüman olmayanlar karışık bir halde birlikte yaşamaktaydılar.

Dinî ve etnik niteliklere göre Malatyada mevcut olan mahalleleri üç grupta toplamak mümkündür:

- Müslümanların ikâmet ettikleri mahalleler,
- Zimmîlerin ikâmet ettikleri mahalleler,
- Müslüman ve zimmîlerin(müslüman olmayan) birlikte ikâmet ettikleri mahalleler.

Araştırmamızın temelini teşkil eden iki adet Malatya şer'iyeye sicilinde geçen belgelerde şu mahalle müslüman mahallesi, şu mahalle zimmî mahallesi diye bir ifadeye rastlamak mümkün değildir. Fakat belgelerin içeriklerinden Malatya'da bulunan mahalleleri dini ve etnik niteliklerini ayırmak mümkün olmaktadır. Bu mahalleleri şöyle tespit etmek zorunda kaldık. Bütün hüccetler haklaştırma, özel hukuk alanına giren durumlar, bireyler arasında veya gruplar arasında

(31) R. Özdemir, a. g. e., s. 93.

da olmaktadır. Bu gibi durumlar belgelerde müslim ve zimmî diye belirtilmektedir. İşte buradan hareketle hem müslüman mahallelerini hem zimmî mahallelerini hem de müslüman ve zimmîlerin birlikte ikamet ettikleri mahalleleri tespit etmek mümkün olmaktadır. Elimizdeki sicillerden anlayabildiğimiz kadarıyla Malatya'da iki tane zimmî, bir tane Müslüman ve zimmîlerin birlikte yaşadıkları mahalle mevcuttur. Geri kalan mahallelerin tamamında müslümanlar ikâmet etmektedirler.

Müslümanların ikâmet ettiği mahalleler:

1. Hasan Beğ,
2. Bulad,
3. Ağazâd,
4. Çerkin,
5. Şeyh Hasan,
6. Nasır Beğ,
7. Alaca Kabu,
8. Sepidros,
9. Hacılar,
10. Köseler,
11. Cami-i Kebir,
12. Şil Hasan,
13. Kızlar,
14. Bulluca,

15. Birvâne,
16. Alaca Mescid,
17. Kadı Mehmed,
18. Emir Ömer,
19. Eustancı,
20. Çermik,
21. Ali Beğ,
22. Karahan,
23. Durmeluk,
24. Zeki,
25. Yaycı,
26. Toptaşı,
27. el-Minâre,
28. Atabeğ,
29. Köse Oyuk
30. el-Hac Abdulvahab,
31. Yumrukinize (بومرکینیزه),
32. آودر (okunamamıştır).

Zimmilerin ikamet ettiği mahalleler:

1. Çukur(33)

(33) "Medine-i Malatya mahallâtından olup Çukur mahallesi sakinlerinden olup bundan akdem mürd olan Kirkor nâm zimmînin sagîr oğlu Arkar(آركار) ve sagîr kızı Sâra nâm etyâmın babaları mezkur Kirkor nâm mürdden irs i-

2. Küçek(34).

Müslümanlarla zimmîlerin birlikte ikâmet ettikleri mahallele

1. Baba Acem(35).

le intikâl iden envâlinden nafaka ve kisve takdirine kibal-i şerden ve sulbî olan emmileri Agob nâm zimmî ragîb olmağı..." (Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 58/3.)

(34) "Medine-i Malatya mahallâtından Küçek mahallesi sakinlerinden olup zimmîyândan Kolık(كولىق) ibneti Mandik (مەندىك) nâm zimmî..." (Mal. Şr. Sc. No: 1049. s. 39/3.)

(35) "Medine-i Malatya mahallâtından Baba Acem mahallesi sakinlerinden olup zimmîyândan Hacetor veled-i Murad zimmî mahfel-i şer'i hazır-ı lâzımı't-tevkire gelüb takriri kelâm ve ta'bir-i ani'l,merâm idüb mahallê-i mezbûrede vâkî' mülk evlerim medine-i merkûme sarayının hayat-ı hizasıyla garîb olmakla bu gece nisfû'l,leylde saray-ı mezburun hayatı kazal'l-hük-mî müktezasınca esâsından münhidâm olup hayat-ı mezbûrun mülk evimin cidarına isabet itmekle mülk evim dahi münhidam ve iyâlim ile gaflet-i nevmde iken kızım Küher nâm bikr altında kalub helâk olmuştur..." (Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 48/2.)

"Medine-i Malatya mahallâtından Baba Acem mahallesi sakinlerinden Hüsniye ibneti Osman nâm hatun tarafından hususi atiyül beyan için udülun şehadetleri ile sabitü'l,vekâle olan..."

(Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 59/3.)

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi Malatya'da bulunan mahalleler, dinî yönden bir analize tabi tutulmuş oldu. Acabâ bu mahallelerde oturan topluluklarının etnik özellikleri nedir?

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu müslüman bir devlettir. Devletin yönetim biçimi, teşkilatlanması, hukukî kurumları, büyük ölçüde İslâm esaslarına dayanmaktadır. Bu durum daha önceki bölümlerde de belirtilmiştir. İmparatorluğu birleştirici, entegrasyona götürücü unsur olarak İslâm ön plana çıkartılmıştı(36).

Şer'iyeye sicillerinde nüfûsun dini müslimdir, şeklinde ifadelere rastlamanın yanında hangi milliyete mensub olduğu kayıt edilmemektedir. Bu nedenle şer'iyeye sicillerinden yararlanarak müslüman mahallelerde ikâmet edenlerin hangi milliyetten olduğunu bilemiyoruz. Buna mukabil zimmîlerin mensûb olduğu mâlîiyeti tespit etmemiz mümkün olabilmektedir. Örneğin şer'iyeye sicillerinde geçen isimler, bu konuda bilgi vermektedir. Bu belgelerden Malatya'da zimmîlerin çoğunluğunu Ermeniler oluşturmaktadır(37).

Sonuç olarak, hem dinî hem de etnik bakımdan birbirinden farklı insanlar Malatya'da ozaman çok rahatlıkla, birlikte yaşamaktaydılar. Mahallelerde yaşayan bu insanların çoğunluğunu Müslüman-Türk-

(36) R. Özdemir, a. g. e., s. 97.

(37) Mal. şr. Sc. No: 1049, s. 33/2.; Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. III-IV. İst.: Üçdal Neşriyat, 1976, s. 1100.

ler oluştururken Ermeniler ve diğer unsurlarda yer almaktaydılar. Bunlar, inandıkları Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Musevilik gibi üç semavî dininin felsefelerini de bir arada götürmekteydiler. Bu f lı yapıya sahip olan etnik gruplar birbirlerine hoşgörü ile bakabilmiş ve ortak bir kültür oluşturabilmişlerdir. Bu nitelikleri şer'iyeye sicillerinde açık olarak görmekteyiz.

3. 2. Malatya'nın Nüfus Durumu

Malatya şehir hayatının daha iyi anlaşılması için, orada yaşayan nüfusun tespit edilmesinde yarar vardır. Bu konuda Ö.L. Barkan şöyle demektedir:

"Memleket nüfusunun kütlesi, kesâfet ve dinamizmi, harita üzerindeki yayılış ve konuş şekli, yer değiştirme im-kân ve sür'ati, artış nispeti, yaşlara, cinsiyete, meğguliyete göre tereküb tarzının hesaba katılmasının muayyen bir devirde yaşamış olan bir cemiyetin iktisadî, icimâl veya askerî problemlerini hakkıyla izah edebilmek için zaruridir."(38)

İncelediğimiz Malatya şer'iyeye sicillerinden Malatya'nın toplam nüfusunu tespit etmemize yardım edecek en önemli belgelerin başında resm-i avâriz (avâriz vergisi)ın toplanmasında esas

(38) Ö. L. Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Devleti", Türkiyat Mecmuası, C. X, (1951), s. 2.

kabul edilen avâriz-hane sayıları gelmektedir. Bu avâriz-hane sayısından yararlanarak şehrin nüfusu tespit edilebiliyordu.

"Avarız hanelerinin tespitinde bölgenin durumu, halkın şehirli, köylü veya göçebe oluşu, mükellefin malî güç ve kudreti, emlâk sahibi oluşu, arazi tasarruf edişi"(39) gibi birçok faktörler esas kabul ediliyordu.

Avarız-hanesi tek bir ailenin oturduğu bir ev anlamına olmayıp belirli bir nispete göre düzenlenmiş bekâr ve evli, belli bir erkek grubunu ifade eden sayısı beldedeki beldeye değişen, gerçek bir hane olmayıp itibarî bir hanedir; bir başka ifade ile bir grubu ifade etmektedir. Bir avarız-hanesi yöreye göre, bazan 3, bazan 5, bazan 10, bazan da 15 gerçek haneden oluşmaktadır(40).

Malatya şer'iyeye sicillerinde yer alan avarız resimlerinin toplanması için düzenlenen defterlerde Malatya şehrinin avarız haneleri belirtilmektedir. Elimizdeki şer'iyeye sicillerinde Malatya'nın avarız-haneleri şöyledir.

(39) R. Özdemir, a. g. e., s. 100.

(40) Ö. L. Barkan, "Avarız" maddesi, İ. A.; M. Akdağ, a. g. e., C. 11, s. 283.

<u>Defter numarası</u>	<u>Yılı</u>	<u>Avarız-hanesi</u>
1049	1068/1657	293(41)
1050	1130/1717	97 (42)

Acaba avarız-haneleri neden bir azalma göstermekte idi? Kanaatimizce bu düşüğü bir tek faktöre bağlamak mümkün değildir. Bu düşüğün temelinde sosyal, ekonomik, idarî ve askerî pek çok sebeplerin var olduğu düşünölmelidir.

Celalî isyanlarının bir sebep olarak gösterilebileceği gibi salgın hastalıklar, kuraklık, tabii afetler ve sık sık başgösteren savağlar; devletin halktan asker, para ve zahire toplaması, şehir halkının bir hayli zayıflamasına sebep olmuş, dirlik ve düzenliğinin bozulmuş olması da sebepler arasında sayılabilir(43).

Bu faktörlerin etkisiyle olmalıdır. ki, bazı mahallelerde oturan müslüman ve zımmî halk gruplar halinde mahkemeye başvurmuşlardır. Halkın bu durumunu gören Osmanlı yöneticileri şartlara göre avarız hane sayısını düşürerek, daha az vergi almak süretiyle reyaya rahat nefes aldırtmışlardır(44).

(41) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 197/1.

(42) Mal. Şr. Sc. No: 1050, s. 121/1.

(43) M. Akdağ, a. g. e., (1975), s. 44.

(44) Ö. L. Barkan, "Avarız" maddesi, İ. A.

Yukarda da ifade edildiği gibi, avarız haneleri bir gruptur ve itibarîdir. O nedenle avarız-haneleri ortalambaşolarak 5 kişilik bir nüfustan oluştuğu kabul edilmektedir(45). Bu anlayıştan hareketle elimizdeki belgelere göre Malatya'nın nüfusunu itibarî olarak hesap etmemiz mümkündür.

<u>Yıl</u>	<u>Avarız- Hanesi</u>	<u>Bulunan itibarî nüfus</u>
1657/1068	293 x 5	1465
1717/1130	97 x 5	575

Şehir merkezinde 1657/1068 yılında itibarî olarak Malatya'nın nüfusu 1465 kişi iken, 60 yıl sonra, yani 1717 tarihinde Malatya'nın itibarî nüfusu 575 kişiye düşmektedir. Nüfus düşmesinde yukarda kısaca olarak belirttiğimiz sosyal sebepler etkili olmuş olabilirler.

3. 3. Sosyal Tabakalaşma

3. 3. 1. Genel olarak sosyal tabakalaşma

Sosyal tabakalaşma nitelik ve nicelik yönü artan ve gelişen toplumlarda rastlanan bir farklılaşma olgusudur. Aslında toplumsal farklılaşma sosyal tabakalaşmaya indirgenemez. Toplumsal farklılaşmanın en genel görünümü sosyal tabakalaşma ve buna bağlı ola-

(45) Ü. İ. Barkan a. g. m., (1951), s. 21-23.

rak sosyal hareketliliklidir. Bu sebepten ötürüdür ki, incelediğimiz ger'iyeye sicillerinde Malatya'nın sosyal tabakalaşma açısından değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sosyal tabakalaşma nedir? Bu sorunun cevabına P. A. SOROKİN'i tanımında oldukça katıca olarak görmek mümkündür:

"Sosyal tabakalaşma, belirli bir nüfusun hiyerarşik olarak, yani sosyal manada üst üste gelen sınıflar halinde farklılaşmasıdır."(46)

Sosyal bakımdan aynı düzeyde olan sınıfların aynı tabakaya atıldıkları kabul edilebilir. Bu bakımdan sosyal tabakalaşma kavramı, aynı zamanda sosyal mesâfe kavramını da içine almaktadır(47). Sebebi tabakalar arasındaki mesâfenin fizikî olmayıp, sosyal bir anlam taşımasıdır. Örneğin birbirine fizikî bakımdan çok yakın olan bir kadı ve onun kâtibi aynı mahkeme salonunda bulunan iki kişidir. Bu iki kişinin arasında, sosyal anlamda aralarında büyük bir mesâfe bulunmaktadır. Buna karşın birbirinden çok uzak iki ayrı şehirde yaşayan iki kadı, sosyal mesâfe bakımından çok yakındırlar. Şu halde mesafe, belirli bir sosyal sınıfa mensup olan herhangi bir kişinin diğer sınıflarla ve o sınıflara mensup olan birey ve grup-

(46) Pitirim A. Sorokin, Social and Cultural Mobility, The Free Press of Glencoe, Illinois, 1959, s. 11.

(47) Amiran Kurtkan Bilgiseven, Genel Sosyoloji, İst.: Divan Yayınları, 1982, s.156.

larla olan hiyerarşik ilişkilerini belirten bir kavramdır.

Sosyal sınıfları belirleyen faktörleri sosyal bilimciler değişik biçimlerde ele almaktadırlar. Bunlar aşağıdaki şekilde, özet olarak sıralanabilir(48).

Hayat tarzı: İnsan yaşamını devam ettirirken, onun gelir düzeyi önemlidir. Ama gelir düzeyindeki artış hayat tarzına daha sonra ve daha geç yansır. İnsanın hayat tarzı yalnız onun geliri ile ilgili değildir. Ürneğin ücreti artan bir işçinin hayat tarzını iyileştirebilmesi için kültür ve eğitim düzeyini de geliştirmesi gerekir.

Eğitim ve kültür: Sosyal sınıfı belirleyen eğitim ve kültür faktörü de tek başına yetersizdir. Aynı eğitim kademelerinden geçmiş ve aynı kültürden pay almış kimselerin sınıfları farklılık göstermektedir.

Ekonomik menfaat: Bireylerin aynı ekonomik menfaatleri paylaşmaları da yeterli bir faktör değildir. Çünkü ekonomik menfaat iş kollarına ve iş yerine göre değişebilmektedir.

Ekonomik güç: Aynı ekonomik güce sahip olan bireyler her za-

(48) Z. Fahri Fundikoğlu, Sosyalizm, İst.: İktisat Fakültesi Negriyatı, 1965, s. 502.

manayını sosyal sınıf içinde düşünülemez. Aynı ekonomik güce sahip olan bir yarığış ile bir futbolcu arasında sosyal farklılık vardır. Yine eşit gelire sahip olan bir bakkal ile bir bakan müsteşarını aynı sosyal sınıfa koymak mümkün değildir(49).

Sınıf şuurı: Birşeyin mensup olduğu sınıfın varlığını hissetmesi ve ona ait olma duygusu ile dolu olmasıdır. Sınıf şuurunu ait olma duygusu olarak kabul edersenek, insan yaşamının bir döneminde bir sınıfa, bir başka döneminde bir başka sınıfa dahil olma şuurunu da hissedebilmektedir(50).

(49) Mustafa Bakkal, Sosyoloji(Toplum Bilimi), İst.: Filiz Yayınları, 1937, s. 181.

(50) Araştırmaya temel teşkil eden Malatya şer'iyeye sicillerinde sınıf şuurunu müslî ve zimmî kavramlarının kullanılmasıyla açık bir şekilde görmekteyiz. (Mal. Şr. Sö. No: 1049, s. 33/2.)

Bunun yanında müslümanlar, kendi aralarında da ait olma duygusunu en açık bir şekilde vurgulamaktadırlar: Örneğin XIII. asırdan XVIII. asra kadar varlığını sürdüren ahîlik teşkilatında ait olma duygusu görülmektedir. İlk plânda esnaf ve san'at kuruluşlarının eğitim ve öğretimi, kalite kontrolü ve fiyat politikası gibi problemleri düzenleyen ahîliğin üsul ve adabı fütüvvet-nâmelerle tespit edilmiştir. Şöyleki:

Ahîlik teşkilatına giren bir kimseye sedd(kuşak) bağlanır ve şalvar giydirilir.(Neşet Çakıratay, Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik, Ank.: 1974, s. 51-52.)

Ahîlikte yiğit, ahî, şeyh veya ahbâb, min tarîk, müf-

3. 3. 2. Malatya'da Sosyal Tabakalaşma

Şehirlerde yaşayan insan toplulukları değişik gruplardan oluşmaktadır. Malatya'daki sosyal tabakalaşma demek bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tabakalaşma demektir. Genel olarak olaya bu açıdan bakarsak daha iyi bir değerlendirme imkânı elde etmiş oluruz.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde yaşayan insanların sosyal tabakalaşmasını iki grupta ele almak mümkündür:

- Statü(mevki)ye göre sosyal tabakalaşma,
- Statü ve gelire göre sosyal tabakalaşma.

Statüye göre varolan sosyal tabakalaşma müslümanlarla zımmî tebâyı birbirinden açık olarak ayırmaktadır(51).

red, nâkib, nâkibü'n-nükaba, halife-i daim, makam-ı seyh ve seyhü's-şüyûh gibi bir derecelendirme vardır. Bu sıralamalar hiyerarşiktir. Birey zaman içerisinde bu aşamalardan geçileceğinin şuurundadır.

Ahilikte mürid olmanın ilk şartı esnaf veya sanatkar veyahut bir mesleğe mensup olmaktır. Bu durum birey tarafından kesin olarak bilinir.(N. Çağatay, a. g. e., s.44.)

- (51) Malatya ger'iyeye sicillerinde statüye göre varolan sosyal tabakalaşmaya ait bol örnekler vardır. Bu örneklerden biri burada verilmektedir: " Medine-i Malat-

Zammî terimi, bu belgelerde, müslüman olmayan tebaalar için kullanılmakta olup, statüye göre bir tabakalaşmanın var olduğunu açıkça göstermektedir. Bir başka ifade ile müslüman tebaa her zaman Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde Müslüman olmayan (zammî) tebaaya karşı üstün bir yer işgâl edegelmiştir.

Burada hemen şu hususun belirtilmesinde de yarar vardır: Müslüman olan kesim, bulunduğu statüye dayanarak aynı şehirde kendileriyle birlikte yaşayan müslüman olmayan tebaayı aşağılamak göyle dursun. Zammî diye adlandırmak suretiyle bunları adetâ kendilerine yaklaştırmışlardır. Bir başka ifadeyle diğer dinlere mensup olanlara müslüman kesim, İslâmın hoşgörüsü anlayışı ile bakabilmekteydiler(52). Bu anlayıştan ötürüdür ki, hiçbir müslüman, müslüman olmayan kimsele- re gayr-i müslim terimini kullanmamaktadır. Aynı dinden olmak kişiye bir rüçhaniyet kazandırmamaktadır.

Yalnız ait olma duygusu her zaman müslüman olan Türk'e zammî tebaadan sosyal statü bakımından üstün olduğu duygusunu vermiştir.

ya mahallatından Baba Acem mahallesi sakinlerinden olup zammîyandan Haceter veled-i Murat zammî mahfel-i ger'i hasır-ı lâzımü't-tevkire gelip..."

(Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 48/2.)

- (52) "Dinde zorlama yoktur, artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır..." (Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, ayet: 256.)

Kısacası, etnik ve dinî özellikler toplumda sosyal statüyü belirlemektedir.

Sosyal tabakalaşma statü ve gelire göre de ortaya çıkmaktadır. Bu tabakalaşma müslüman Türklerin kendi aralarında varolan bir tabakalaşmadır. Statü ve gelire göre tabakalaşmaya, incelememize konu teşkil eden Kalatya şer'iyeye sicillerinden örnekler vermek mümkündür.

Şehirlerde yaşayan insanlar değişik sınıflardan meydana gelmektedir. İmparatorluk şehirlerinde bu farklı insanların mevcudiyeti daha açık olarak gözükmektedir.

Statü ve gelire göre şehirde yaşayan insan grupları analiz edildiğinde şu sosyal sınıfları tespit etmek mümkündür:

Ehl-i örf zümresi(sınıfı), genellikle asker kökenli olup padişah tarafından tayin edilirler. Gittikleri beldelerde devleti temsil ederler.

Ehl-i ilim zümresi, genellikle medrese eğitim ve öğretimi görmüş olan kimselerdir. Ehl-i örf zümresine her konuda bu zümre yardımcı olur.

Ayân ve esraf zümresi, Ehl-i örf ve ehl-i ilim ile vücûh-u hâl

(sivil kesim) arasında sereci durumunda olan bir kesimdir(53).

Yukarıda söz ettiğimiz üç grubun dışında kalan bir de gehir halkı vardır.

Sosyal tabakalar olarak ifade ettiğimiz ehl-i ʿarṣ ve ehl-i ilim zümresi Bölüm 1'de ayrıntılı olarak ele alındığından tekrar üzerinde durulmayacaktır. Burada Ayan ve egraf zümresi ile vücûh-u hâl(gehir sivil halkı) üzerinde daha ayrıntılı olarak durulacaktır.

Ayan ve esraf zümresi, ümerâ sınıfı ve ülenâ ile halk arasında görev yapan, buldukları mahallelerde sözü dinlenen, güvenilen, şehrin yerlisi ve köklü ailelerinden gelen kimselerdir; orta tabakayı oluştururlar.

Ayan ve egrâf zümresi şehrin yönetimine çok yakın olan kimselerdir. Değişik konularda gelen fermanlar bu zümreye okutulur(54). Erzak narhı verileceği zaman bu zümrenin bilgi ve tecrübelerinden yararlanılır. Şehre ait önemli problemler söz konusu olduğu zaman bu zümreden yardım istenir(55).

(53) M. Z. Pakalın, a. g. e., C. 1, s. 120.; F. Develioğlu, a. g. e., s. 248.

(54) R. Özdemir, a. g. e., s. 134.

(55) R. Özdemir, a. g. e., s. 134.

Ayan ve eşraf zümresine mensup olan kişilerin halkın yararına vakıflar kurdukları da görülmektedir. Örneğin el-hac İzzettin tarafından vakıf olarak yaptırılan çeşme. Bu çeşmenin Sük-i sultânî (56) içerisindeki su künkleri tıkanmıştır. Aynı çarşıda ki zımmî Orhon (الفرح) vakfı bu kırılan ve tıkanan künklerin tamir masraflarına üzerine almıştır(57).

Burada üzerinde durulması gerekli diğer sınıf, şehir halkıdır. Bu topluluk nüfus bakımından kalabalık bir zümreyi oluşturmaktadır. Çeşitli zanaat kolları ile uğraşan, ustalık, kalfalık, çıraklık yapan büyük bir zümredir. Bu sınıf ekonomik bakımından orta sınıf olarak kabul edilebilir. Bir de bu kesimin ırgatlık yapanları ve çalışmayan ya da elinden bir iş gelmeyen nüfusu vardır.

Sosyal tabakalaşma konusunda sosyal bilimciler öznel ve nesnel yaklaşımlar üzerinde durmaktadırlar. Öznel yaklaşımın temelinde bireylerin kendisini hangi tabaka ve sınıfa girebileceğini düşünmesi vardır. Nesnel yaklaşımda ise, konuyu ferdin dışında hatta toplumun dışında dıştan gözleyerek bir hükme varmaktır. İkinci yaklaşımda tabakalaşma toplumun bir sistemi olarak düşünülmektedir(58).

Bizim sosyal tabakalaşmaya bakışımız objektif bir yaklaşım ol-

(56) Sük-i sultânî, mezar yerine verilen addır.

(57) Mal. Şr. Sc. No:1049, s. 86/2.

(58) Broom and Selznick, Sociology, New York, 1965, s. 183.

arak değerlendirilebilir. Bir başka ifade ile konu objektif bir yaklaşımla ele alınmıştır.

3. 4. Ekonomik Durum

Ekonomi, genel olarak, insan ihtiyaçlarının karşılanması faaliyeti olarak tanımlanabilir(59). Burada ihtiyaç kelimesi üzerinde durulması gerekir.

İnsanlar, doğdukları andan itibaren ölünceye kadar türlü ihtiyaçlarla karşı karşıyadır. Acıktıkları zaman bir şeyler yemek ister; susayınca su içme gereğini duyar; üşüdüğü zaman ısınmak, sıcakta kaldığı zaman barınak, çalışmaktan yorulduğu zaman dinlenmek, korktukları zaman korunmak isterler. Bu saydıklarımıza başka örneklerde eklemek mümkündür.

Bu ve buna benzer örneklerden de anlaşılmaktadır ki, insan ihtiyaçları ve onun nitelikleri farklı farklıdır. Bu ihtiyaçların bir kısmı zamanında karşılanmıyorsa acı hissi verir, üzüntü yaratır, kaygıya yol açar. Bir kısım ihtiyaçlar ise kendini aynı şiddette hissettirmez, fakat karşılandığı zaman bireye sevinç verir. İnsanın acıkması beslenme ihtiyacının zorunluluğunu ortaya koyar. Eğer beslenme ihtiyacını insanoğlu yerine getiremese acı hissi duyar ve

(59) Besim Üstünel, Ekonominin Temelleri, 3. baskı Ank.: 1978 s. 28.

ülebilir. İşte bu tip ihtiyaçlara birincil ihtiyaçlar adı verilmektedir. İnsanın başkalarına tarafında takdir edilmek veya beğenilmek istemesi de bir ihtiyaçtır. Sevinç duygusu bu tip ihtiyaçlara bir örnek teşkil eder. Bunlara da ikincil ihtiyaçlar adı verilir(60)

Bu durumda insanların ekonomik faaliyette bulunmalarının nedeni birincil ve ikincil ihtiyaçlarına tatmin etmek içindir, denilebilir.

Bu noktada aklımıza şöyle bir soru gelebilir: Acaba insanların bütün ihtiyaçlara ekonomik faaliyetlerle giderilebilir mi?" Bazı ekonomistler ikincil ihtiyaçların bazılarının karşılanmasının ekonomik faaliyetlerle sağlanmasının mümkün olmadığını söylemektedirler. Örneğin; bir insan acıkmışsa ona, yemek; hastalanmışsa ilaç; üşüyorsa giyecek vererek; açıkta kalmışsa barınak yaparak; güzel müzik dinlemek istiyorsa, beğendiği bir konsere götürerek; ibadet etmek istiyorsa camiye veya kiliseye veyahut sinagoga götürerek ihtiyaçlar karşılanabilir. Fakat bir insanın daha çok sevgiye ve saygıya ihtiyacı varsa, bunun için birşey yapılamaz. İşte insan ihtiyaçlarının bu bölümüne ekonomi dışı ihtiyaçlar adı verilir(61).

Böylece insan ihtiyaçlarını ekonomik ihtiyaçlar ve ekonomi dışı

(60) Ralph W. Reber, Gloria E. Terry, Behavioral Insight for Supervision, New Jersey: Prentice-Hall inc., Englewood Cliffs, 1975. s. 33.

(61) B. Üstünel, a. g. e., s. 29.

şı ihtiyaçlar olarak iki grupta toplamak mümkündür. Bir başka ifade ile bunlara, zorunlu ihtiyaçlar ve zorunlu olmayan ihtiyaçlar da diyebiliriz. Bu iki ihtiyaç arasında kesin sınırlar çizmek oldukça zordur. Her ülke ve çağa göre farklılıkları söz konusudur. İncelediğimiz dönem Malatya'sına bu açıdan yaklaşılmaya çalışılmıştır.

3. 4. 1. Malatya Ekonomisini Etkileyen Unsurlar

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde var olan yerleşim birimlerinde insanın zorunlu ihtiyaçlarının giderilmesi için organik enerjiye dayanan bir üretim ve ulaşım teknolojisi vardı. Osmanlı Tımar sistemi bu teknolojiden yararlanmaktaydı Bununla birlikte şehirdeki yaşayışı ve toplum ilişkilerini açıklarken üzerinde durulması gereken hususların başında ekonomik faaliyetler gelmektedir. Bir toplumun ekonomik faaliyetleri üç ana grupta toplanabilir:

- Tarım,
- Ticaret,
- Sanayii.

Osmanlılarda, genellikle sanayii ve ticarî faaliyetler şehirde; tarım ise köylerde toplanmıştı, denilebilir(62). Bununla birlik-

(62) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 38/1.

te şehirlerde hiç tarımsal faaliyet yapılmaz demek değildir. Bir örnek vermek gerekirse, Malatya'nın çevresinde yer alan topraklarda bağ ve bahçe işleriyle uğraşıldığı, belgelerde görülmektedir(63).

Malatya şehrinin ekonomisi üzerinde etkili olan bazı faktörleri aşağıdaki şekilde ele almak mümkündür.

3. 4. 1. 1. Vakıf gelirleri

Bilindiği gibi, vakıfların tarihi geçmişi çok eskilere kadar uzanmaktadır. Arabistan topraklarında İslâm dini yayılmaya başladıktan sonra, çok büyük sosyal ve ekonomik faydalar sağlayan vakıf sistemi benimsenmiş ve İslâm hukuk prensiplerine göre bu sistem kurumlaştırılmıştır(64).

(63) "...nām kimesnelerin şehâdotleriyle sabitü'l-vekâle olan Hasan bin Nuri nām kimesne mahfel-i şer'î hazır-ı lâzîmü' tevkirde işbu râfiü'l-küttâb Hakverdi ibn Hüseyin nām kimesne mahzerinde vekâleten ikrar-ı dav'î idüb Çarınzu nām mevziide vaki bir tarafı el-Hac Ali Beşe çevirmesi, bir tarafı tüccar Ali bağı ve birtarafı Şil İbrahim bağı ve taraf-ı ahar yol ile mümtaz olub müvekkilem mezbûre hatunnun babası mütaveffa Mehmed'den irs ile intikâl eden bağını otuz yedi escdî kuruşa bey'î kati ile bey'idüb..."
(Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 38/1.)

(64) Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", Vakıflar Dergisi, Ank.:(1971), C. IX, s.21.

Osmanlılarda, kendilerinden önceki Türk devletlerinin yaptığı gibi, bu vakıf kurumunu benimsemiş hatta daha da ileri bir sosyal ve ekonomik içerik kazandırmıştır. Hemen hemen bütün camii, mescid medrese, türbe, tekke, zaviye, han, hamam, çarşı, köprü ve yolların büyük bir kısmı bu vakıf gelirleri ile yapılmıştır(65).

Aslında vakıflar, insanların zorunlu ihtiyaç alanlarında yoğunlaşmakla birlikte(66), daha çok insanların hem bu dünyalarına hem de öbür dünyalarına faydalı olabileceği düşünülen alanlarda da vakıflar kurulmuştur. Bu bakımdan bölgelere ve zamana göre ihtiyaç duyulan alanlar farklılık gösterdiğinden vakıfların kuruluş gayeleri de farklı olmuştur. Örneğin mahallede toplanan başıboş köpeklere ekmek verilmesinden çevrenin leyleklerine yiyecek vermeye kadar insanların dışındaki varlıklar için bile vakıflar kurulmuştur(67). Fakat daha çok fakir ve muhtağların zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için vakıfların kurulduğuna görmekteyiz.

Vakıfların kuruluş amaçları itibariyle çok yönlü oluşları, vakıf eserlerinin çok çeşitli olmasında da etkili olmuştur. Bu vakıfların çok çeşitli gelir kaynakları vardı. Malatya şer'iyye si-

(65) M. Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", Vakıflar Dergisi, C. 11, (1942), s. 13-

(66) Ömer Hilmi Efendi, İthâfû'l-Ahlâf fî Ahkâmü'l-Evkâf, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, 1954, s. 19.

(67) Mehmet Şeker, İslâmda Sosyal Dayanışma Müesseseleri, Ankara DİB. Yayınları, 1987, s. 123.

sicillerinde vakfedilen mallar hakkında bilgiler elde edebilmekteyiz. Bunlar ev, dükkan, tarla , han, hamam vs. olabilmektedir(68).

Yusuf Öğuzoğlu, topluma hizmet eden birçok dinî, sosyal ve ekonomik konuların vakıflar tarafından idare edildiğini, vakıf gelirleri kanalıyla küçümsenemeyecek derecede yatırımların yapıldığını ve bu yatırımlar yardımıyla şehirlerin birçok yeni binalarla donatıldığını, böylece inşaat alanında sürekli bir canlılığın olduğunu, birçok işsiz kişiye iş bulma imkanın sağlandığını belirtmektedir(69).

Malatya'da varolan dinî ve sosyal karakterli yapıları, Malatya'nın coğrafi konumunu ele alırken üzerinde durduk. Genelde mahallelerin bir dinî özellikli yapının etrafında toplandığını biliyoruz. Diğer sosyal yapılar ve eğitim ve öğretimle ilgili binalar genelde dinî yapının yakınında yer almaktadır. Bütün bunların bakım ve onarımları vakıflar tarafından gerçekleştirilmektedir(70). Her vakıf şart-ı vakfa(71) uygun olarak fonksiyonlarını yerine getirir. Vakıfta çalışan görevliler de maaşlarını aynı kurumdan alırlar(72).

(68) Mal. Şr. Sc. No: 1049, S. 83/1.; 86/2.; 152/1.; 153/1.

(69) Yusuf Öğuzoğlu, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Şeh. Müesseseleri ve Sosyo Ekonomik Yapısı Üzerine Araştırma, B. Mamış Dok. Tezi, No:253, Ank.: 1980, s. 109-114.

(70) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 71/.

(71) Vakıflar, . kuruş gayelerine göre faaliyette bulunmalıdır.

(72) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 83/1.

Araştırmamıza konu teşkil eden dönemde vakıfların durumu pek parlak görülmemektedir. Birçok vakıf ayakta kalma niteliğini yitirme noktasına gelmiştir. Malatya şer'iyeye sicillerinden anlaşıldığına göre vakıf camîi, meşid, han, hamam, dükkan vs.nin vakıf gelirleri yetmemektedir. Vakıf mütevellîleri arasında zaman zaman tartışmalar olmakta idi. Böylece sosyal bir kurum olan vakıfların gelir yetersizliği yüzünden harap olmaktadır(73).

Toplum için önemli sosyal ve ekonomik katkıları olan vakıflar, neden eskiden olduğu gibi fonksiyonlarını yerine getiremiyorlardı? Sorusu burada hemen aklımıza gelmektedir. Bu soruyu iki aşamada cevaplandırmak mümkündür:

- Bu dönemlerde devlet otoritesinin, eskiden olduğu gibi yeteri kadar güçlü olmayışı ve bazı zorunlu ihtiyaçların günün şartlarına uygun olarak çözümlenmeyişinden ileri gelmekteydi.

- Bu aşama birincinin bir devamı olarakta görülebilir. Devletin ve onun en yüksek düzeyde memuru durumunda olan kadının ve vakıf mütevellisinin bütün çabalarına rağmen vakıf şartlarının bir türlü uygulanamamasında yatmaktadır. Artan enflasyon yüzünden harcamalar artmakta ve bu harcamaların karşılığı vakıfların gelir kaynaklarını çok aşmakta idi.

(73) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 71/1.

3. 4. 1. 2. Esnaf dernekleri

Bilindiği gibi Basra körfezi, Kızıl Deniz, Suriye limanlarıyla bağlantılı olan ve Anadoludan geçen kervan yollarına egemen olan Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılın ikinci yarısından önce tarihi Baharat ve İpek yollarının sağladığı milletlerarası transit ticaretinden geniş ölçüde yararlanmaktaydı. Transit mallarından alınan geçitli resimler ve harağlar, devlet gelirlerinin önemli kaynaklarına oluşturmaktaydı(74).

Bu ticarî faaliyet Osmanlılarda şehirlerarası geniş bir işbölümünün doğmasına ve uzmanlaşmaya yol açmıştı(75). Bunun yanında Osmanlı şehirlerinde ticaret yapanlar ve zanaatla uğraşanlar sıkı kayıtlar altında teşkilatlanmışlardır.

Genel olarak Ortayağ şehirlerinde hemen hemen bütün iş hayatı, işlenen esyanın cinsine göre sıkı kurallara bağlı birtakım esnaf der-

(74) M. Sencer, a. g. e., s. 282.

(75) Örneğin Bursa ipekçilikte, Ankara dokumuculukta Osmanlı İmparatorluğu'nun en ünlü şehirleri arasında yer alırken, dericilik Doğu Anadolu şehirlerinin ana zanaat kollarından biri haline gelmişti.

(Ayrıntılı bilgi için bkz. Oya Sencer, Türk İşçi Sınıfının Doğuşu ve Yapısı, İst.: Habora Yayınları, 1969, s. 29-30.)

nekleri içinde teşkilatlanmıştır. Bunları, Osmanlı İmparatorluğu'nda, nitelikleri ve bağlı buldukları kurallar açısından Ahîler ve Loncalar diye iki ayrı başlık altında ele almak mümkündür(76):

3. 4. 1. 2. 1. Ahîlik(77)

Selçukluların son zamanlarında ortaya çıkan ve Osmanlı esnaf derneklerinin temelini oluşturan kuruluş ahîliktir(78). Bu teşkilat her zanaat kolunda çalışanları bir pir'in manevî önderliği altında toplayarak, bu zanaat tarikatı içerisinde sadık ve mesleğinin bütün kurallarına içten bağlı mürüddleri olarak bir araya gelmiştir. Örneğin kuyumcular, fırıncılar, ayakkabıcılar, dericiler vs. ayrı birer esnaf derneğine sahip olmuşlardır. Her zanaat(meslek) kendi esnaf derneğinin tekeli altındadır. Her derneğin dükkan ve atölye sayısı bellidir. İşyerlerinin herbirinde bir üstad bulunduğuna göre, atölye ve dükkan sayısı kadar üstad(usta) var demektir. Öteki çalışmalar ise çırak durumundadır. Çıraklıktan ustalığa geçmek u-

(76) İlhan Tarus, "Türkiye'de Esnaf Teşekkülleri", Çalışma Dergisi, Ankara, (1970), sayı: 4, s. 43.

(77) Ahî, Arapça el-ahî() kelimesinden alınmış olup kardeş anlamına gelmektedir.

(Bekir Topaloğlu ve Hayrettin Karaman, Yeni Kâmuş, İst.: 1966, s. 4.)

(78) Osman Şevki Uludağ, "Ahî Evran", Çalışma Dergisi, sayı: 8, s. 56.

zun çalışmayı ve üstadlar(ustalar) önünde bir sınav vermeyi gerektirir. Bunu başaran çıraklara üstâd(usta) denir.

Esnaf derneklerinin yönetim şekli şöyledir: Her zanaat kolunda çalışan zanaatçılardan en dürüst, en saygıdeğer ve yaşça da ileri olan bir üstâd, derneğin başkanıdır. Bu üstad Ahî adını alır. Tam bir tarikât şeyhine benzer. Dernekten olanların arasındaki düzen ve birliği sağlamak, fidyân(işçiler)ı yöneten bir başkan yardımcısı esnaf başkanına yardımcı olur. Bu yardımcılara yikıtbaş veya server adı verilir. Bir şehirde icrâ edilen zanaat kollarının başında bulunan ahilerden biri, bütün ötekilerin de başkanı olur. Bugünkü anlamda genel başkana, Ahî baba adı verilir ki, şehrin ekonomik hayatında rolü çok büyüktür.

Böylece, her şehirde bulunan çeşitli ihvân(ahiler) buyrukları altında bulunan teşkilâtı, işçilerle(fidyân) sosyal hayatın oluşumları üzerinde etkili olmuşlardır.

Ahilik, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş aşamasında, Anadolu beyliklerinde önemli bir siyasal güç niteliği kazanarak şehirlerin yönetimini ele geçirdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun merzkî devlet yönetimi, Ortaçağ Avrupasında olduğu gibi, esnaf derneklerinin şehir yönetiminde belirgin bir rol oynayacak kadar siyasal etkinlik göstermelerini engellemiştir(79).

(79) Ü. L. Barkan, Türk Hukuk Tarihi, İst.: 1952, s. 134.

Bu dönemde, Hıristiyan ve Yahudi halktan zanaatçı olanlar korporasyon teşkilâtı içerisinde çalışmalarını sürdürmektedirler. Müslüman esnafa ait olan Ahî tekkelerine üye olamamaktalar. Bu yüzden ihvân ve fidyân arasında Hıristiyan'a rastlanmamaktadır(80).

3. 4. 1. 2. 2. Loncalar

Ahîlik, XVI. yüzyıldan sonra da, teşkilât olarak varlığını sürdürdürmekle birlikte meslekî ve Ekonomik niteliğini giderek yitirerek, bir derviş tekkesi görünümü ortaya koymuştur. Bu yüzyıldan ortasından itibaren bağlayarak Ahîlik teşkilâtı yerini, Hıristiyân zanaatçılara da açık ve çok sayıda zanaatçıyı belli bir çaye etrafında toplayan dernekler niteliğindeki Loncalara bırakmıştır(81).

Loncaların kuruluşu, küçük zanaat ve el emeğinin çöküşüne yol açan Batı kapitalizminin mamul ürünleriyle Osmanlı İmparatorluğuna girişinin bir sonucudur, diyebiliriz(82).

Genel nitelikleriyle özetlenecek olursa, Osmanlı İmparatorluğu'

(80) M. Akdağ, a. g. e., C.1, s. 910.

(81) Loncalar konusunda daha ayrıntılı bilg için bkz. M. Z. Pakalın, a. g. e., C. 11, s. 369.

(82) İ. Tarus, a. g. e., s. 441.

daki esnaf dernekleri, karşılıklı denetim ve yardım ilkesine dayanmanın yanında, tekelcilik yöntemlerine de dayanmaktaydı. Çeşitli kuralları ve kısıtlamaları içeren bu kurumlarda çalışanların sayısı, çalışma saatleri, malların cinsi, niteliği ve fiyatları kesin olarak tespit edilmiş olup, ham madde ihtiyaçları hep birlikte aynı pazardan ve aynı yollarla sağlanmaktadır. Açılacak dükkan sayısı önceden belirlenmiştir. Böylece esnaflar arasında farklılaşmanın önüne geçilmiştir.

Şehirde herhangi bir zanaat koluna mensup olan zanaatkarlar, belli sayıda grup oluşturarak zanaatlarını yaparlardı. Bu belli esnaf sayısının düşmemesine özen gösterilirdi. Şayet ölüm veya bir başka nedenle zanaatkarlar gruptan ayrılırsa, kurallara uygun olarak bir yenisinin seçilmesi gerekirdi. Bu şekilde oluşan lonca teşkilâtının başında bir şeyh bir de kethüda bulunmaktadır. Şeyh törenlerde loncayı temsil ederken kethüda ise daha çok yönetimde etkili olmakta idi(83).

Elimizde mevcut olan şer'iyeye sicillerinde lonca teşkilatlarının faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgilere rastlanmadı. Ama şehirde faaliyet gösteren meslek teşekküllerinin adlarını bu belgelerden tespit etmek mümkün oldu.

(83) Osman Nuri Ergin, Mecelle-i Umûr-u Belediye, İst.: 1922
C. 1, s. 560-575.

Merkezî yönetim, bu şekilde birlik olan esnaf topluluklarının tamamını muhatap kabul etmeyip yalnız bu teşkilatın aralarında seçtikleri yöneticileri muhatap kabul ediyordu(84).

Yüzyıllarca sürüp gelen esnaf dernekleri teşkilâtının birliği ve beraberlik ruhu, esnaflık kültürü hiç kaybolmamıştı. Örneğin lâ-yık olmayan ve esnaf derneklerinin geleneğine ters bir şekilde es-naflar şeyhi olmak isteyen Hafız Mehmed'e padişah berati verilmemekte, bunun yerine lâ-yık olan Abdurrahman'ın esnâf şeyhi atanmasını gösteren bir belge aynen verilmiştir:

"Berât-ı alîşân hükmüm oldur ki, Malatya'da vakî esnaflar şeyhi olan Sinan fevt olub sulbî oğlu var iken ahörden seyyid hafız Mehmed olub müteveffâ-i mezbûrun külli şâh itmekle ref' olunub yerine müteveffâ mezbûrun sulbî oğlu işbu râfi-i tevkî'î ref'î alîşân-ı hakânî seyyid Abdurrahman her vechile layık ve mahallî-i müstehak olmağın bervechi tevcih olunub berât-ı şerifim verilmek babında istidayı cinâyet itmeğın vati'ise mezkûre vechi meşrûh üzre sadaka idüb bu berât-ı humâyunu virdüm ve buyurdum ki, mezbûr varub zikrolunan esnaflar şeyhi olub hizmet-i lâzimesini mer'ci ve müeddî kıldıktan sonra bervechi hasbî mutasarrıf olub devamı ömr ve devletim için duaya müdâvemet göstere..."(85)

(84) Ü. Ergeç, a. G. e., s. 133-134.

(85) Mal. Şr. Se. No: 1050, s. 77/1.; Bkz. Ek: XVII.

3. 4. 1. 3. Malatya'daki esnaf türleri

Elimizdeki şer'iiye sicillerinden tespit edilen esnaf türlerinin adları bir liste halinde aşağıda sunulmaktadır:

Heccâr(86),
Zernûdor(87),
Debbağ(88),
Semerci(89),
Berber(90),
Harirci(91),
Erişteci(92),
Sucu(93),
Cerrah ve Tabib(94),
Attar(95),

-
- (86) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 36/1.; 37/2.
 (87) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 36/.
 (88) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 36/3.; 37/2.
 (89) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 39/2.
 (90) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 39/3.
 (91) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 41/2.;52/1.
 (92) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 1/3.
 (93) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 44/3.
 (94) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 60/2.; 60/3.
 (95) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 196/1.

Bakkal(96),
Boyacı(97),
Bıkmekçi(98),
Kırıgçi(99),
Hallac(100),

Elimizdeki şer'iyeye Sicillerinden adlarını tespit etmeye çalıştığımız bu meslek grupları(esnaf dernekleri) toplumun önemli bir kesimini oluşturmaktadır. Malatya'nın ekonomisi üzerinde oldukça etkili görülmektedirler.

Şüphesiz, toplum içinde esnaf ve san'atkarlar kesiminin ekonomik ve sosyal dengeyi sağlaması bakımından önemli rolü olmuştur. Özellikle halkın, zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması yönünde bu zümrelerle sıkı ilişkilerde buldukları gözönüne alınırsa, bunların sosyal dayanışma bakımından toplumun her kesimini etkileyecek rollerinin olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

(96) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 196/1.

(97) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 87/1.

(98) Mal. Şr. Sc. No: 1050, s. 135/1.

(99) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 27/1.

(100) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 27/1.

3. 4. 2. Para ve Piyas Hareketleri

3. 4. 2. 1. Para

Osmanlı İmparatorluğu'nda XV. ve XVII. yüzyılları arasında para problemleri ile ilgili ayrıntılı bilgileri Ö. L. Barkan, H. Akdağ ve H. Sahillioğlu'nun araştırmalarında açık bir biçimde görülmektedir(101).

Osmanlılarda para birimi akçe idi. Akçe ise Osmanlı ekonomisinde malî hesap ölçüsü olarak gümüş sikkeden oluşmaktadır(102).

Yönetimi altında bulunan topraklarda Osmanlılar, altın ve gümüş madenlerini işletmeye haddinden fazla özen gösterdiler. Rumeli'deki Novobrod, Karatovo, Sreberniçe, Halkidikya, Sidrekapsa altın ve gümüş maden ocakları ile Anadolu'daki Gümüşhane, Keban, Ergani ve Erziyes altın ve gümüş maden ocakları örnek olarak verilebilir(103).

Bu saydığımız maden ocaklarına yakın yerleşim yerlerinde darb

(101) Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri(1300-1750)", ODTÜ. Gelişim Dergisi, Ankara, (1978), s. 1-38.; M. Akdağ, a. g. e., C.11, s. 229-249.

(102) H. Akdağ, a. g. e., s. 230.

(103) H. Sahillioğlu, a. g. e., s. 4.

haneler kurulmuştur. Elde edilen gümüş ve altın madenleri bu darbhanelerde para kesilmekteydi(104). Darbhanelerin belirli bir sayısı yoktu. Zaman zaman darbhaneler kapatıldığı gibi yenileri de açılmaktaydı. Osmanlılarda birinci derecede işlek darbhaneler İstanbul, Edirne, Bursa, Tiro, Amasya, Ayasluğ ve Serez(Rumeli) de kurulmuştu(105).

Osmanlı devletinin para birimi olan akçe üzerinde durulmasında yarar vardır. Fatih döneminde, 100 dirhem gümüşten 230 akçe kesilirken Kanunî'nin son dönemlerinde aynı dirhem gümüşten 535 akçe kesilmeye başlamıştır ki, o nispette de akçenin değeri düşmüş olmaktadır (106).

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dahilinde, akçenin yanı sıra başında günlük alış-verişlerde kullanılan değişik yabancı paralar da vardı. Bunlar Venedik dukası(Frençî Flori), Floransa altunu Efrençî, Macar Altunu Engürisî, Memluk altunu Egrefî, İran parası Şahî, İspanya parası Riyalî(Real) kuruş, Hollanda parası Esodî kuruş gibi paralardır(107).

Elimizdeki şer'îyye sicillerinden anıldığına göre, Malatya'da

(105) M. Akdağ, a.g. e., s. 231.

(106) M. Akdağ, a.g. e., s. 233-234.

(107) H. Sahillioğlu, a. g. m., s. 4-20.; M. Akdağ, a. g. e. s. 244.; R. Özdemir, a. g. e. s. 246.

Riyalî kuruş, Ecedî kuruş, Zoloti(zolata) ve İsmi parası Şahî'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dahilinde alış-verişlerde kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan ençok revaçta olanı ise Ecedî kuruştur(108).

Sözünü ettiğimiz yabancı paralara ek olarak Amerika ve Orta Avrupa gümüşlerinden kesilen, Gurus adı verilen paranın da Osmanlı eyâlet hazinelerine girmeye başladığı görülmektedir. Bu Gurus, Akçe karşısında sürekli değer kazanmıştır. 1691 tarihinden sonra ise 1 Gurus 120 Akçe üzerinden işlem görmesi kabul edilmiştir(109).

Gurus'un Malatya'da da alış-verişlerde kullanıldığı görülmektedir(110).

Osmanlılar; fetihler sonucu elde ettikleri topraklarda yaşayan insanları kendilerine ısındırmak için baskı yapmak yerine, onları kendi gelenek, görenek ve yaşantılarıyla başbaşa bırakarlardı. Aynı zamanda onlara ağır gelen bazı uygulamaları da kaldı-

(108) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 28/2.; 28/3.; 29/1.; 30/2.;

(109) H. Sahillioğlu, a. g. m., s.19.

(110) "...müftî numâ ileyh karye-i miri bervechi maktu zabt idüb yüz adet ağnânımıza ber mucibi kanun dört gurus olub..."

(Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 26/1.)

riyozlardı. Bu nedenle halkın eski alışkanlığı olan para ünitelerini kullanmaya devam etmelerine müsaade edilmekteydi(111). Bugün kullandığımız para bu anlayışa bir örnektir(112).

Malatya ser'iyeye sicillerinde alış-veriş, torak, satış, vakfiye, kefâlet gibi ser'î muamelelere dair resmî kayıtlarda, nazırlarda tedâvülde olan paralar hakkında oldukça fazla belge bulmak mümkünüdür.

1658 tarihinde Malatya'da bulunan avâriz haneleri ve bu hanelerden alınacak avâriz vergisi için gönderilen emirde halis akçe alınmasını; züyûf, kızıl ve kırık akçe alınmamasını kesin bir dille belirtmektedir(113).

Kısacası Osmanlılarda günlük yaşam, bir başka ifade ile ekonomik ve sosyal her türlü faaliyetler bu para türleriyle yürütölmekte idi.

3. 4. 2. 2. Mıyat hareketleri

Uluslararası kayımcıli madenlerin akımı, sürekli savaşlar ne-

(111) R. Özdemir, a. g. e., s. 246.

(112) H. Sahillioğlu, a. g. m., s. 23.

(113) "...akçe alındıkta hâlisü'l ayar akçe aldurub, züyûf ve kızıl ve kırık akçe aldırmayazıs..."
(Mal. şır. Se. No: 1049, s. 151/3.)

deniyle devletin yaptığı büyük malî harcamalar, ticarî hareketlerin hacim ve sür'atinde meydana gelen değişiklikler, hızlı nüfus artışı nedenleri, XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı devletinin ekonomisini sarsmaya başladı(114).

Bütün bu değişimler Osmanlı para sistemini olumsuz yönde etkilemekteydi; dolayısıyla topraklarında yaşayan insanların hayat şartları da buna paralel olarak alt-üst olmaktaydı. Bir taraftan kalpazanlar para piyasasına bol miktarda kalb(sahte) para sürmekte, öte yandan devletin tedavüldeki paralarının kenarlarından kırpmakta idiler. Böylece paranın veznini düşürmekte idiler. Bu hilekarlar, ayarı düşüktür, diyerek piyasadan ucuza para toplamak imkânına da elde etmekteydiler. Kalpazanlar, piyasadan topladıkları paraları ülke dışına kaçırarak damgasını değiştirdikten sonra tekrar yurda sokup yüksek denecek kârlar sağlamaktaydılar. Kalpazanlık işlerini yürütenlerin çoğu Yahûdi ve Hıristiyan kökenli idiler(115).

Merkezî hükümet bu durumu ülkenin dört bir yanına gönderdiği fermanlarla önlemeğe çalışmaktaydı. Vergiler toplanırken paranın resmî rayicine uygun hareket edilmesi ve halk arasındaki işlemler-

(114) Halil İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", Archivum Ottomanicum, C. VI, (1980), s. 285.

(115) H. Sahillioğlu, a. g. m., s. 12

de ihtilâf yaratacak durumların önlenmesi için görevlilere emirler çıkartılmaktaydı. 1658/1068 tarihinde gönderilen bir avâriz emrini örnek olarak verebiliriz:

"...Buyurdum ki, hükmü şerifim vardıkta bu babda sadır olan emr üzere amel idüb dahi livâ-i mezbûrda vaki olmaktadır. Avâriz hanelerinin tarih-i mezbûre mahsûb olmak üzere her bir hâne senede dört yüz akçe avârizların irsâl olunan mühür-lü ve niğanlu mevkufat defteri mücibince vakt-u zamanile cem ve tahsil ve dâhil-i hazine iddirüb hilâf-ı emr ve defter kimesneye ta'îlîl ve niza' itdirmeysesiz ve bundan maada mübâ-gır-ı mezbûrın hüccet maîseti için her bir hâne senede elligeçer akçe dahi aldirub bundan ziyâde bir akçe kimesneye aldirmayasın. Kiri için altın yüz onsekiz, kâmil gurusu yetmiş sekiz, esedî gurusu altmış sekiz ve zolatiyi otuz sekiz akçeye aldirub..."(116).

Elimizdeki belgelerden anlaşıldığına göre 1658 tarihinde 1 Zolati(zolata)nın resmî olarak 40 akçeden işlem görürken 1717 yılında 1 zoloti 80 akçeden işlem görmektedir. Hemen hemen 60 yıllık bir dönem içerisinde \$100 bir enflasyon, bir artış sözkonusudur denilebilir. Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde tedâvülde bulunan yabancı paralar da \$100 e varan bir değer kazanmıştır akçeye karşı(117).

Akçe, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî para birimi olduğu an-

(116) Hal. Şr. Sc. No: 1049, s. 151/3.;Bkz. Ek: XV111

(117) H. Sahillioğlu, a. g. m., s. 19

dan itibaren sürekli değer kaybettiği yukarıda görülmektedir. II. Akdağ'ın bu konu ile ilgili çalışmaları ayrıntıları içermektedir(118) Burada daha ayrıntıya girmek bizim konumuz açısından gerekmemektedir.

Malatya'nın belli bir dönemi açısından olaya baktığımızda halkın alan gücünü korumak ve enflasyonun etkisinden en az derecede zarar görmeleri için kadıların denetimi altında çalışan narh sistemi üzerine de durmak yararlı olur.

Narh konusunu daha iyi anlatabilmek için hisbe olayına açıklık getirmek gerekir. Geniş anlamıyla hisbe, müslümanların günlük yaşantı da birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen İslâm'a dayalı kuralların tamamıdır. Toplumun ve toplum içerisindeki bireylerin çıkarlarının zedelenmemesi için, padişah ve padişahın uygulayıcısı durumunda olanlar, her türlü önlem almakla yükümlüdürler. Komşusuna zarar veren birini, etrafı rahatsız eden sarhoşu, toplumun değer yargıları dışında kalanları(119), bozuk nitelikli mal satanları, haksız yere kazanç peşinde koşanlara izlemek ve onları engellemek devlet görevlisi olan memurların yetki alanına girmektedir. Klasik İslâm döneminden itibaren hükümdar adına bu işlerin uygulayıcısı durumunda olan devlet memurlarına muhtesib adı verilmektedir. Osmanlılar döneminde de aynı adla aynı işi yapan devlet memurları vardır.

(118) Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Akdağ, a. g. e., C.11, s. 229- 262.

(119) Mal. Şr. Sc. No: 1050; s 14/3.; 15/2.

Devletin geleneksel yönetim anlayışında meydana sıkıntıya düşmesini önlemek için alınan tedbirler arasında şehirlerde yiyecek ve içeceklerle ilgili tüketim mallarının, kısacası halkın zorunlu ihtiyaçlarının da karşılanması yer almaktadır. San'at ve ticaret hayatının düzenini sağlamak devletin tayin ettiği memurların görevlerinin başında gelmekte idi. Bu işlerle de muhtesib görevlendirilmitti. Muhtesibin görevlerinin başında ise narh gelmekte idi. Narhın nasıl verileceği konusu ihtisab kanunlarında belirlenmişti.

"... muhtesib olan kimesne kadı ma'rifeti ile narh vire, ama narh vireceği zaman eğer şehirde ve eğer köyde ve eğer kasabada ve eğer sair yerde olur, ol yerin a'yanından ve pirlerinden ve fakirlerinden, kassablarından, etmekçilerinden ahvâlin bilir kimseleri getirüb hesâb ne miktar olunca faide eder ve ne miktâr olunca ziyan eder tamam bir hogça hesab idüb andan sonra anun ondört üzerine narh vireler. Narh virdikten sonra tenbih ideler ve muhalefet idenleri te'dîb idüb haklarından geleler..."(120)

Narh konusu ile ilgili olarak şer'iyye sicillerinin başlarında ve sonlarında narh kararları yer almaktadır. Narh komitesinin en önemli üyesi, kadıdan sonra muhtesibtir. Bu kişi her komisyonda yer almaktadır; aşağıdaki örnekte görülmektedir:

(120) Yaşar Yücel, 1640 Tarihli Es'âr Defteri, Tıpkı basım, Ankara DTCE Yayınları, 1982, s. 9.

"Mâb-ı Cemâri'l- evvelin on ikinci günü aclâ buğdayın kilesi 28 Şahî ve evsât buğdayın yirmi yedi Şahî ve ednâ buğdayın yirmi altı şahî olduğu erigteci ihbârı ve a'yanı-ı vilâyetten el-Hac Mehmed Bege ve Ebûbekir Salih ve Hüseyin ve multesib Bektâg Ağa ma'rifetiyle etmeğin yüz beş dirhemi bir akçeye furuht olunmağa etmekçilere un virüldüğü kayd şöd."

Şuhûd-u hal

İsmail Çelebi,

Muhzırbacı Ahmed,

Muhzır Hamza Çelebi,

Muhzır Halil" (121)

Yukarıda verilen örneklerden bir çoğuna ser'iyeye sicillerinde rastlamak her zaman mümkündür. Narh verme işi kadının emri ve multesibin başkanlığında ve a'yan-ı vilâyetten olan kişilerin oluşturduğu bir komisyonda gerçekleştirilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibâren sürekli olarak narh kurumunun işletilmesi devletin kendisini, üretici ve tüketiciyi ekonomik yönden sorunlu ihtiyaçları bakımından korumak için önlemler aldığını göstermesi açısından önemlidir.

Bu örnekten de anlaşılacağı gibi fiyat hareketlerini ser'iyeye sicillerinden takip etmek mümkündür. Bu fiyat hareketlerinin bazıları

resmî uygulamalardan bunları ise serbest piyasadaki uygulamalardan kaynaklanmaktaydı.

Fiyat hareketlerini etkileyen faktörleri şöyle sıralamak mümkündür:

Bağta, kadı olmak üzere muhtesib, esnaf, goyh ve kethüda, ayan ve egrâf denilen kimselerden oluşan narh komisyonunun mevâzisine göre, genellikle yılda iki defa(+) hemen hemen bütün eşyalara verdikleri narh fiyatlarıdır. Bunlarla ilgili kararları ger'iyye sicillerinin bag sayfaları ile arka sayfalarında bulmak mümkündür. (122).

Devlet normal zamanlarda halkın zorunlu ihtiyaçlarına karşılık olmak üzere tespit edilen fiyatlar üzerinden çeşitli mallar satın almak durumunda idi. Bunları karşılamak için devletin tespit ettiği fiyata mübayaa fiyatı denirdi. Bu fiyatlara ülkenin her yerinde uyulmak zorundadır. Bunlar resmî fiyatlardır(123).

Bir de yarı resmî fiyatlar vardır. Bunlar tereke fiyatlarıdır.

(+) Daha fazla da olabilir.

(122) Mal. Şr. Sc. NO: 1049, s.1/3.; 169/2.; No: 1050, s. 1/2.

(123) Ö. L. Barkan, XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'nin Geçirdiği İktisadî Buhranların Sosyal Yapı Üzerindeki Etkileri, Ekonomik Sosyal Etüdler Konferansları, s. 2.

Mahkeme Ülen kişinin malını yazıp her bir eşyaya bir fiyat takdir eder. Sonra bu takdir edilen fiyatlardan kadı mahkeme harcı olarak yüzde hesabıyla bir ücret alır ki, buna resm-i kıymet adı verilir. Vârisler arasındaki taksimler, bu belirlenmeden sonra yapılır. Bu eşyaların veya malların arasında resmî fiyata tâbi olanlar varsa, resmî fiyat üzerinden veya eşyanın kalitesine göre resmî fiyatta çok yakın fiyat üzerinden; resmî fiyata tâbi olmayanlar ise piyasada geçerli olan değer üzerinden fiyat takdiri yapılır(124).

Serbes piyasada iki kişinin malın kalitesi ve değeri üzerinde yaptıkları ticarî anlaşmadan ortaya çıkan fiyat da fiyat hareketlerini etkilemekteydi. Meselâ bir kimse başını veya evini satışı çıkartıp istediği ve anlaştığı bir fiyatla başka bir kimseye satabilmekteydi. Böylece serbest piyasada rayiç fiyat denilen bir fiyat ortaya çıkmış oluyordu. Bu tür ticarî anlaşmalar sonucu yapılmış satışların örneklerini ger'iyye sicillerinde bol olarak bulmaktayız(125).

Müzayede fiyatları üzerinde de, bir faktör olarak durmak gerekmektedir. Zaman zaman sahipsiz eşyalar, icra konulan mallar sük-i su

(124) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 151/3.

(125) "...evlerini mezbûr Halil bin Ali'ye altmış sekiz esedî guraşa bey i bat-ı kat'i ile bey idüb..."
(Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 72/2.

tânî(126) denilen mezat yerinde açık artırma ile satılmakta idi. Bu uygulama ile kendine özgü bir piyasa oluşmakta ve birbirini tutmayan çok farklı fiyatlar ortaya çıkmakta idi.

Bu faktörler fiyat hareketleri üzerinde etkili olmakla birlikte, dış ticarî faktörlerde fiyat hareketleri üzerinde etkili olmakta idi.

Bilindiği gibi, XVI. yüzyılın başlarından itibaren ekonomik sorunların çözümünde köklü bir dış politikanın uygulanmasını gerekli kılmaktaydı. Çünkü Avrupa'nın ekonomik tarihinde Amerika'nın keşfi önemli değişikliklere neden olmuştu. Amerika'dan getirilen altın ve gümüş madenleri önce Avrupa'ya taşınmış ve oradan diğer ülkelere. Bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nda bu değerli madenler yüksek enflasyona neden olmuştur(127).

Bugünkü modern ulusların temellerinin atıldığı bu dönemde, Batı feodalite düzeni yerini millî monarşiler denilen yeni siyasal kuruluşlara bırakmaya başladılar(128).

XVI. yüzyılın sonlarına doğru ve XVII. yüzyılın başlarında

(126) Mal. Şr. Sc. No: 1049, s. 86/2.

(127) Gerhard Lenski and Jean Lenski, Human Societies, 4. Basımcı Mc Graw-Hill Book Company, 1986, s. 236-246

(128) Y. Yücel, a. s. c., s. 12.

temel siyaset olarak bu devletler, ekonomik güçlenmeyi hedef aldılar. Amaçları ekonomik yönden büyüme olan bu devletler, sürekli dış ticarete yönelik ve ülkesinin çıkarlarını birinci plânda tuttular. Osmanlı Devleti ise gelenekçi anlayışını sürdürmeye devam etti. Bu nedenle ticaret-para ve fiyatlar arasındaki ilişki, Belçika'nın etkisiyle tamamen bozuldu. Yukarıda saydığımız fiyat hareketleri Osmanlı ekonomisini kontrol altına alması şöyle dursun adeta dış faktörlerin etkisini daha da artırmış gibi görünmektedir.

S O N U Ç

Elde Edilen sonuçlara geçmeden önce hemen şunu belirtmekte yarar vardır: Sosyal hayatı konu edinirken o, daha ziyade zamanın sosyal ortamı içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çünkü sosyal hayat, sosyal sistemin dışında ve ondan ayrı düşünülemez. Sosyal sistemler ise evrensel kültürlerin(mediniyet) ürünüdür.

Baykan Sezer'inde belirttiği gibi, tarihte kargımıza çıkan en geniş birlikler medeniyetlerdir. Sosyolojide medeniyet konusu üzerinde de çok farklı tartışmalar olmuş ve bu terime çeşitli anlamlar verilmiştir. Yunan medeniyeti veya İslâm medeniyeti dediğimizde, toplum tanımlandırmalarında önemli kriter olmaktadır. Buradan hareketle Batı-Doğu medeniyetlerini(uygarlıklarını) toplumun tanımlanmasında başlıca kriter olarak ele aldığımızda kültür oldukça önem kazanmaktadır.

Medeniyet, başka ifadeyle uygarlık, sosyal hayat için bir kişilik, tarih için de bir mekân dile getirmektedir, diyebiliriz. Herhangi bir toplumun belli bir uygarlığa bağlı olduğunu bilmemiz, o toplumun kimliği ve tarih içindeki yeri konusunda bir görüş edinmemize izin vermektedir.

Tarihte her toplum en azından tarihî gelişmede belli bir uygarlık

lının üyesi olmuştur, o uygarlıktan etkilenmiştir. Bir başka ifade ile toplumların yapıları ve kişilikleri de bağlı olduğu medeniyetin etkisi altında biçimlenmektedir. Bu nedenle bağlı buldukları uygarlıklar toplumların tanımlanmasında en önemli öge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu nedenle bugünkü toplumumuzu belirleyen yakın geçmişimizi, başka ifadeyle Osmanlıya ve onun sosyal realitesini çok yakından tanımak zorundayız. Bu dönemden devraldığımız mirası bilmeyi ihmal etmemiz sorunlarımızı hiçbir biçimde ortadan kaldırmadığı gibi, toplumun sorunlarının çözümünde yararlanabileceği gücü tanımaktan yoksun kalmaya da neden olur.

Bu anlayışın doğrultusunda "1656-1717 Yılları Arasındaki Malatya Şer'iyye Sicillerine Göre Malatya'da Sosyal Hayat" adı altında yapmış olduğumuz bu çalışma şu şu bölümlerden oluşmaktadır:

Girişte, şer'iyye sicillerinin genel bir tanımı yapılmış olup bunun yanında Osmanlı toplum yapısı üzerine yapılmış bazı çalışmaların genel hatlarıyla bir özeti verilmeye çalışılmıştır. Böylece Osmanlı toplumu hakkında farklı görüşler somut olarak verilmiş olmaktadır.

Birinci bölümde ele alınan klasik Osmanlı yönetim biçiminde ana birim olan sancak merkezi idi. Merkezi yönetim genel yapısı v

rildikten sonra, sancak merkezinin bu yönetimle olan ilişkisi üzerinde de duruldu.

Bu dönemde Maraş eyâletine bağlı olan Malatya sancağı idarî ve ger'î anlamda 6 kaza ile 16 nahiyeden meydana gelmekteydi.

Kaza ve Nahiyelere bölünmüş olan Malatya Sancağı ehl-i örf denilen yöneticiler tarafından yönetilmekteydi. Bu yöneticilerin başında mutasarrıf gelmekteydi. Diğerleri ise şunlardı: mütesellim, yendiçeri serdari, kethüdayari, subaşılık, şehir kethüdası, muhtesib, mahalle imamları ve eşnaf yöneticileri,

Şehirde ayrıca Ehl-i ilm(ülemâ) zümresi de vardı. Bunların başında kadı gelmekteydi. Kadı yargı görevinin yanında yönetim, maliye ve belediye hizmetlerini de yürütmekteydi. Kadının yardımcıları da vardı, bunlar şunlardı: Başkâtip, kâtip, mukayyid, mahkeme imamları muhızır ve muhızırbaşı.

Sancakta müftü, müderris, din görevlileri, vakıf görevlileri ve nakibü'l-öğraf kaim-i makamı fibi farklı görevleri yerine getiren kişilerde vardı.

Eğitim ve öğretim işlerini müderrisler yürütmekteydi. Bunlar medreseden yetişmiş kimselardı. Malatya'nın eğitim ve öğretim ihti-

yağlarına Şahabiye-i Kübra, Şahabiye-i Sügra ve Hankah-ı Huriye Mevreseleri kargılamaktaydı.

İkinci bölümde Osmanlı mahkemelerinde İslâm hukuku ele alınmıştır. Burada, özellikle Hanefî Mezhebi hükümlerinin yürürlükte olduğu görülmektedir. Konu ile örnekler verilmiştir. Böylece Osmanlıların Tanzimata kadar, Batı'dan alınan kanunlar bir tarafa bırakılarsa, (huriyete kadar İslâm Hukuku'nun uygulandığı) açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu durum şer'iyeye sicillerinde görülmektedir. İkinci bölümde bu konuya açıklık getirilmektir istenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Malatya'nın Sosyal yapısı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Malatya'nın Batı- Doğu ve Kuzey-Güney yollarının geçtiği bir mekânda kurulmuş olduğu ortaya konulmuş, bu özelliğinin sonuçları sosyal yapı açısından dinamik bir niteliğe sahip olduğu vurgulanmıştır.

Şehirde 35 mahallenin var olduğu eldeki belgelerden anlaşılmaktadır. Bunların 32 tanesinde Müslüman Türkler ve müslümanlar ikâmet etmekte, kalan 2 sinde müslümanlarla zımmiler birlikte ikâmet etmekteydiler. 1 mahallede de yalnız zımmiler ikâmet etmekteydiler.

Şehir nüfusu hesaplanırken avâriz-hane sayılarından yararlanılmıştır. Avâriz-hanelerinin sayıları ise durum ve şartlara göre çok değişken olduğundan tahmini nüfusun tesbitinde yararlı olabilir.

Malatya'da ikâmet eden nüfusun çoğunluğunu müslüman "ürkler" oluşturmaktadır. Buna mukâbil Ermeniler de ikâmet etmekteydiler. Gerçek etnik yönden gerekse dinî yönden karışık olan bu nüfus mahallelerinde içiçe yaşamakta, yönetimden eğitim muamele görmektedir. Dinî ve fıkıh yönden tam bir hoggörü içinde bulunmaktaydılar.

Şehirde yaşayan nüfusu dinî ve etnik bakımdan sosyal gruplara ayırabilmekle birlikte aynı dinden olan müslüman nüfusu da üç sosyal tabakaya ayırmak mümkündür:

- Ehl-i örf ve Ehl-i ilm'in oluşturduğu üst tabaka,
- Ayân ve cemaatın, esnaf ve san'atkârların oluşturduğu orta tabaka,
- Vucuh'u ahali (sivil halk) denilen tabaka.

İncelenen dönem Malatya'sında yaşayan nüfus tüketici olduğu kadar, aynı zamanda üretici idi. Bu yüzden gelirin ekonomisini etkileyen bazı iç ve dış faktörler söz konusu olmaktadır.

Vakıflar dinî, sosyal ve ekonomik bir kurumdur. Bunlar araştırmaya konu olan dönemde, ekonomik yönden zor durumda olduklarından, fazlaca fonksiyonlarını yerine getirememekteydiler.

Şehrin sanat ve ticaret işleri değişik esnaf grupları tarafından yürütülmekteydiler. Bunlar ahî ve lonca geleneğine bağlı idiler. Değişik din ve milliyete mensup olan esnâf ve sanatkârlar, aynı lonca

teşkilâtına bağlı olabilmekteydiler. Bu mesleklerin bazılarının adlarını şer'iyeye sicillerinden tespit edebildik.

Osmanlılarda para birimi akçe idi. Buna mukâbil deñişik türde yabancı paralar Osmanlı sınırları dahilinde tedavülde idi. Akçe karşısında bu yabancı paralar sürekli deñer kazanmaktaydı.

Pazarda şehir halkının tükettiği geçitli mal ve eşyâlar satılmaktaydı. Osmanlı devleti hem tüketiciyi korumak hem de üreticiyi mağdur etmemek için geliştirdiği narh usulünü şehirlerde keskinlikle uygulamaya çalışmaktaydı. Şehir yöneticileri de yılda iki kez mevsimlere göre bütün mallara narh verirlerdi.

Fiyat hareketleri üzerinde etkide bulunan dış faktörlerin başında yeni ticaret yollarının keşfi sonucu ipek yolunun eski önemini kaybetmesi gelmekteydi. Bu yüzden Osmanlı Devleti yeteri kadar vergi toplayamamaktaydı. Amerika'nın keşfi sonucu oradan getirilen altın ve gümüş madenlerinin Avrupa devletleri kanalıyla Osmanlı İmparatorluğu'na girmesi de fiyat hareketlerini kontrol eden iç faktörler üzerinde olumsuz etkide bulunmuştu.

Ketice olarak Malatya'nın coğrafî yapısı, yönetim şekli ve hukukî uygulamaları ile sosyal hayatı konusunda genel bir fikri ortaya çıkardığımızı söyleyebiliriz.

E K L E R

EK: 1 (Bilir Kişi Raporu)

... ve ... No: 000/1867

Kitaplık

Sayın Doç. Dr. Yavuz Arcan
Ankara Üniversitesi
Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi
ANKARA

Ankara'da bir kitaplığa satılan 1698 ve 1716 yıllarına ait Malatya Çerçeve Sicillerinde ... alınabilen için, en az 100 adet bir bilim konularında eserlerin incelenip "Tarihî ve İlmî vesika" niteliğini taşıdığıının belgelenmesi gerekmektedir.

Tukarında adı geçen Çerçeve Sicillerinin incelenerek "Tarihî ve İlmî vesika" niteliği taşıyıp taşımadığının belgelenerek bildirilmesi konusunda yapacaklarınızı saygı ile rica ederim.

REKTÖR v.

Prof. Dr. Ali Fuat Coşkun

PA/13.10.12.1981

R A P O R

Aşağıda özellikleri yazılı iki adet el-yazması, Malatya rine ait şer'iyye sicilidir.

Şer'iyye sicilleri, 1925 yılında modern hukuk yürürlüğe rinceye kadar uygulamada kalan şer'iyye mahkemelerinde tutul yıtların defterleridir. Bu defterler, nitelikleri ve nicelikler nünden Türkiye tarihi için birinci elden kaynaklardır. Özellikle sosyal, ekonomik ve kültürel konularda ana kaynaktır.

Sözül edilen iki defterden birincisi 1656, ikincisi 1717 rihtir. Şer'iyye sicili kataloglarında Malatya'ya ait dört defterin Adana müzesinde bulunduğu kayıtlı ise de doğru değil. Gerçekte Adana müzesinde bulunan dört defter, Malatya'dan ayrı kaza merkezi olan Arapkir'e aittir ve ayrıca en eski tarihten 1890 yılına aittir. Bugün Malatya müzesinde bulunan şer'iyye sicilleri de yine son yıllara ait yeni defterlerdir. Esasen doğu ve güneydoğu Anadolu'ya ait şer'iyye sicilleri içinde en eski Elazığ (Harput) defteridir (Diyarbakır müzesinde) ve 1625 tarihli dir. Aynı seride 1656 tarihine kadar sadece beş defter vardır. Diğerleri yeni tarihtir. Doğu ve güneydoğu Anadolu'daki çeşitli il ve kazalara ait şer'iyye sicilleri içinde en eski tarihten itibaren listesi şöyledir:

Arapkir--1890	Tosya	--1660
Maraş --1875	Adıyaman	--1884
Bitlis --1883	Birecik	--1870
Çemişgezek-1882	Siverek	--1834
Divriği--1728	Çermik	--1891
Eğin --1785	Derik	--1903
Elazığ --1625	Diyarbakır--	1655
Gürün --1872	Kulp	--1895
Kançal --1900	Lice	--1893
Kırşehir-1789	Mardin	--1689
Sivas --1777	Savur	--1893
Suşehri--1895	Siirt	--1847
Şarkışla-1885	Urfa	--1630

Listeden de açıkça görüldüğü gibi, 26 yerleşme yerine 2 defterlerden yalnız Elazığ, Diyarbakır ve Urfa defterleri, sözlü Malatya defterleriyle yakın tarihler taşımaktadır. Bütün gedeki 1000'den fazla defter içinde bu tür olanların sayısı bulunmamaktadır. Diğerleri genellikle 19. yüzyıla aittir. Dolayısıyla bu iki Malatya şer'iiye sicilli defteri, bölge defterleri için nadir bulunanlardan olduğu gibi, Malatya'ya ait şimdilik en eski tarihli tek defterdir. Bu özellikleri nedeniyle Malatya ve çevresinin siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihi coğrafyasını tutacak birinci elden tek kaynaktır. Ayrıca, Malatya'daki tapu vakıf kayıtlarına açıklık getirecek bilgiler de içinde bulunur.

Birinci defter 197, ikinci defter ise 135 sayfadır. Her defter de çok iyi korunmuş ve tamamdır.

Defterler üzerinde yaptığımız ortak inceleme sonunda yukarıdaki karara varılmıştır. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi. 1 Şubat 1982.

Prof. Dr. Yaşar Yücel
Yeniçağ Tarihi Birimi
Öğretim Üyesi
ve
D.T.C. Fakültesi Dekanı

Doç. Dr. Musa Çadırca
Yeniçağ Tarihi Birimi
Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Yavuz Ercan
Genel Türk Tarihi Birimi
Öğretim Üyesi

EK: 11 Malatya Şer'iyeye Sicili, No: 1049, s. 158/1.

(Küçük hizmet(vazife) tevcihleri ile ilgili belge)

قذوة الغفاه والحكام ملائمة في قولنا انما نرقت
 سنون سوادة مكتوب كونها من مدينه زوز اذ و ارفع دعوى الورد
 قانونا زاوية او فافقك بون من ارفع فلفقه المديريه شرط واقف بتدبير
 برناظر لانه و ارفع او فافقك بون من ارفع فلفقه المديريه شرط واقف بتدبير
 زوز ساد و الورد و ارفع او فافقك بون من ارفع فلفقه المديريه شرط واقف بتدبير
 بويرات سعاد ايات و ارفع او فافقك بون من ارفع فلفقه المديريه شرط واقف بتدبير
 منور دقن ناظر الورد و ارفع او فافقك بون من ارفع فلفقه المديريه شرط واقف بتدبير
 قلدقة صان بون من ارفع او فافقك بون من ارفع فلفقه المديريه شرط واقف بتدبير
 مدارق و اشتغال كوتنه او لانه و ارفع او فافقك بون من ارفع فلفقه المديريه شرط واقف بتدبير
 بلا اعلانه بون من ارفع او فافقك بون من ارفع فلفقه المديريه شرط واقف بتدبير

EK: 111 Malatya Şer'iyeye Sicili No: 1049, s. 2/1.

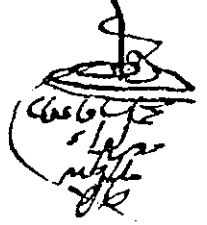
(Anadolu Kadaskeri'nin Malatya kazasına kadı tayini
ile ilgili belge)

۴۵۲ یازان
بیت نصاب سرقا طایفه قاضی نورالدین افندی کاتب
تجدید صافیة القاضی انما اوله کذا قضاء و غیر غایت شهر اولی تو قتلده سنه و
اوزره سکا ایقار و قاضی قضا و و غیره سنه و غیره سنه و غیره سنه و غیره سنه و
مطرف اولوب سنه و غیره سنه و غیره سنه و غیره سنه و غیره سنه و غیره سنه و غیره سنه و
بیت نصاب سرقا طایفه قاضی نورالدین افندی کاتب

EK: VI Malatya Şer'iyeye Sicili, No: 1049, s.161/3,

(Malatya sancağına subaşı atamasıyla ilgili belge)

ختم و فضیلتی افزون حضور بزرگوار منزه در برابر حق تعالی صافیات و در قبلیات و اخبار
 تجویح و مبدء خلقت و قوه فاعله انما و خلاصانه اول نور که سعادت و کجاست صفتی افزون
 الفعول برده ارباب منصف اولو فخر لواء و ملطبه در واقع نفس شریک بکبر التمس
 دوران اکثر مثل انبیا صومالی است با علم از حق اول نور قوه الایمان و الاقران خصم
 و صن اعجاز بقدرها صومالی نصب و فخر او فخر نور الوصول مانع لور که وقوع
 صوتی شریف موی البرکانه از شراک او انکار و کفره و حبه و رینه اول غیبی و فوضی کلین
 خلاصا شریف شریف و فغایر قانونه منبوع بر قره و حبه و رینه اول غیبی و فوضی کلین
 بدله عمل اوله تا به همین در سجا و شریعت و اما خدام و حکم کلیم که فی العالم اربعه
 خاتم و شریف

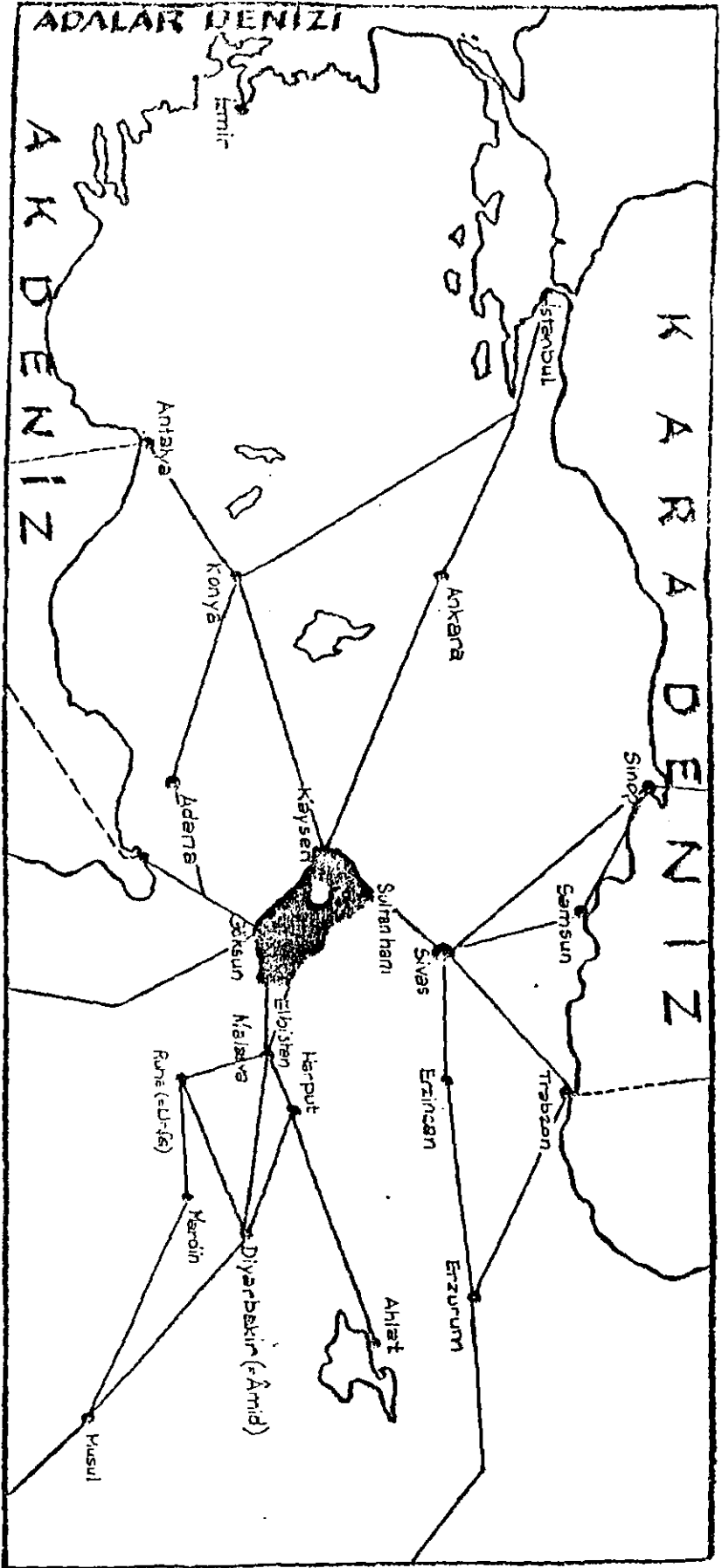

Bkz. Bölüm 1, s.64.

İNÖNÜ UNİVERSİTESİ
 GENEL KÜTÜPHANE

افضل قضاء المسلمين اولاد الموصوفين بعد الفاضل واليقين رافع اعلم الشريعة والدين وارث علوم الاسباء
والمسلمين المختصين بغيره من المعين مولانا قاضى بريت قضاة وسماو افتناه وانجام معاده الفعول والعلوم
هكذا في بفتح وارثه بول اوزرته وفتح اولاد قضاة قاضلر بر فضله ومفاو الاسباب والافراة مشكلا
ويومر لرد كتحايرار وكمي سر دارر وفر اضا بطرر وسياو اعيان ولايتك اوتش ارر رير قد سلام بوضع رافع
ها يوره واصول الحق معلوم اولادك بونف اتم ركاب ها يور نمه بسند بارش ان طرفه بكونه ايلجى ولايتك كمنه
اوزره عودت وانما فته اولادك ها يور نم اولعله لكد ارج بفتح وارثه نورا ايلوكى سارلك ارر بر طرفه
داد و دنيورن نوارك مقصى اولفون امدار سر كره قاضلر سر ايلجى موم ايه لكد ارج بفتح وارثه بول اوزرته
الافتكار كعت قضاة باح منزلتة نزول ايلوكو الار كرم بارر ار قضاة اوتش كمنه عودت و بغير اولو
اولفون اوزره مكاليق اوليا قضاة الاسباب طرف بيور نمه بفتح وارثه بول اوزرته عودت و بغير اولو
و طرفه بقتنه سامور اولادك تسليم و بغير نمه بفتح وارثه بول اوزرته عودت و بغير اولو
عذب كانه ايلجى مومى اليك داد و دنيورن خصوصه عطا ضرره و مفايقه كده بغير نمه بفتح وارثه بول اوزرته
اولمته بيور نمه حكيم نورا ايلوكو اوزره كفاية صدور اولادك بغير نمه بفتح وارثه بول اوزرته عودت و بغير اولو
قورهاد اولمته بويوره و بغير نمه بفتح وارثه بول اوزرته عودت و بغير اولو
الاشكالك مضمون شيق ايمعلا اولوس كفايله وضع و كون نجات احتراز ايكه بغير نمه بفتح وارثه بول اوزرته عودت و بغير اولو
تفسير ايمعلا

(Fartur Simer, Yabancu Tacart, İst.: 1935, s. 157.)
 Bize, Bölüm III, s. 177

EK: XVII Kalatya Şer'îyye Sicili No: 1050, S. 77/1.

(Esnafın Seybinin atanmasıyla ilgili bir belge)

7
 ملكه و ده واقع اضافات شيخ اولاد صفاة فوت اولوب
 سينا حاقطه العوب متوفى في يومه او غلبه كلى غير ملكه مع اولوب
 صلبه اولوب متوفى في يومه او غلبه كلى غير ملكه مع اولوب
 بروم جيبى توبه اولوب ات بيرك ملكه بائنده كند عار عنيت اسكيبى
 وده مشرع اولوب صديق اولوب وده مشرع اولوب وده مشرع اولوب
 اضافات شيخ اولوب صديق اولوب وده مشرع اولوب وده مشرع اولوب
 يعايد مدامت كوتته اولوب طرفه اوخ بوز و دخل و توفى ملكه
 قلده تحريك اوخ شهر جاد اولاد سندن ومانه و توفى اولوب

K A Y N A K L A R

Abdullah b. Muhammed b. Nevdüd el-Mevsilî. el-İhtiyar li Ta'li'l-Mâtar, Mısır: 1951.

Abdurrahman Şerof. Tarih-i Devlet-i Osmaniye, İst.: 1328.

Ahmed b. Hanbel. Sünen, 4 cilt, yer ve tarih yok.

Ahmed Lütfi. Hir'at-ı Adalet Yahut Tarihçe-i Adliye-i Aliyye, İst. 1306.

Akdağ, Mustafa. "Genel Şifhileri ile XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", Tarih Araştırmaları Dergisi, C. V, sayı 6-7.

----- . Türkiye'nin İktisadî ve İhtimâî Tarihi, 2 Cilt, İst. : Tekin Yayınları, 1979.

----- . Türk Halkının Birlik ve Düzenlik Kavgası (Celalî İsyânları), İst.: Bilgi Yayınları, 1975.

Akgündüz, Ahmet. "Şer'iyye Sicilleri ve Osmanlı Hukukunda Adliye Teşkilatının Yapısı ve Fonksiyonları", Şer'iyye Sicilleri 1, İst. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988.

Alauddin Ebûbekir b. Mes'ud el- Kâsânî, Bedai u's-Sana' fi Tertibi's Şerai', 7 Cilt, Beyrut: 1974.

Ali Efendi. Fetâvâ-yı Ali Efendi, Yer ve Tarih yok.

Ali Haydar. Dürcü'l- Hükkâm Şerhü Mecelleti'l-Ahkâm, 4 cilt, İst.: 1330.

Atar, Fahrettin. İslâm Adliye Teşkilâtı, Ank.: DİB. Yayınları, 1986

Avcioğlu, Doğan. Türkiye'nin Düzeni, 2 Cilt, İst.: Cem Yayınevi, 1979

- Aydın, Mehmet Akif. İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, İst.: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985.
- Baltacı, Cahit. XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İst.: 1976.
- Barkan, Ömer Lütfi. XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'nin Geçirdiği İktisadî Buhranların Sosyal Yapı Üzerindeki Etkileri, Ekonomik Sosyal Etütler Konferansı, 1967.
- .XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisinin Malî ve Hukukî Esasları, İst.: 1967.
- . "Osmanlı İmparatorluğunda Çifçi Sınıflarının Hukukî Statüsü Ülkü Mecmuası, C. IX, sayı 53.
- . "Tarihî Demografî Araştırmaları ve Osmanlı Devleti", Türkiye Mecmuası, (1951), C. X.
- .Türk Hukuk Tarihi, İst.: 1952.
- . "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihî Esasları", Ülkü Mecmuası, C. X, sayı 60.
- . Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, İst.: İÜEF. Yayınları, 1945.
- Bayındır, Abdülaziz. İslâm Muhakeme Hukuku, İst.: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1986.
- Berkay, Fügen. "Anadolu'nun Türkleşmesi Sürecinde Malatya ve Yöresi" 1. Battalçasi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu(Tebliğler), Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 1986.
- . Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Doktora Ders Notları Malatya, 1988.

- Berkes, Niyazi. Türkiye İktisat Tarihi, 2 Cilt, İst.: 1964.
- Berki, Ali Hikmet. Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye),
İst.: Hikmet Yayınları, 1985.
- . Büyük Türk Hükümdarı Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı, İst.:
1953.
- Bilge, Mustafa. İlk Osmanlı Medreseleri, İst.: İÜEF. Yayınları, 1980.
- Bilmen, Ömer Hasuhî. Hukuku İslâmîye Kamusu, 8 Cilt, İst.: Bilmen Ya
yınevi, 1967.
- Boran, Behice. Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, İst.: Gün Yayınları,
1968.
- . "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet", Yön Dergisi, (1962)
sayı 50.
- . "Osmanlılarda Mülkiyet Meseleleri", Yön Dergisi, (1962),
sayı 51.
- Carrère, H. et Schram, S. Le Marxisme et L'Asie, Paris: 1965.
- Cevdet Paşa. Tarih-i Cevdet, İst.: 1309.
- Çadırcı, Musa. Tanzimat'a Girerken Türkiye'de Şehirler İdaresi, Ank.
DTCF. Basılmamış Doktora Tezi, No 159, 1972.
- Çağatay, Neşet. Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik, Ank.: 1974.
- Cin, Halil. Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, İst.: K.İ.
Yayınları, 1978.

- Damad Abdurrahman b. Mehmed. Mecmuatü'l-Enhur fî Şerfi Mültekali'l-Ebhür, İst.: 1301.
- Darkot, Besim. "Malatya" maddesi, İ. A.
- Develioğlu, Ferid. Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügât Ank.: 1980.
- Divitçioğlu, Sencer. Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu, İst.: Kök Yayınları, 1971.
- Dönmezer, Sulhi. Sosyoloji, İst.: İİTİA. Nihat Sayar-yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, 1978.
- Ebu'l-Fida. Tarih-i Muktasar fî Ahbari'l-Beşer, İst.: 1286.
- Ebu Zehra, Muhammed. İslâm Hukuk Metodolojisi, Çev. Abdülkadir Şener Ank.: 1973.
- Ercan, Yavuz. "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayr-i Müslimlerin Hukukî, İctimaî ve İktisadî Durumu", Belleten, (1983), sayı 188.
- Ergenç, Özer. 1580-1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya Şehrinin Mukayeseli İncelenmesi Yoluyla Osmanlı Şehirlerinin Kurumları ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Deneme, Ank.: DTCF. Basılmamış Doktora Tezi, No 172, 1973.
- Ergin, Osman Nuri. Mecelle-i Umûr-u Belediye, İst.: 1338.
- Ergün, Mustafa. Medreseler(Başlangıçtan Fatih Zamanına Kadar), Yüksek Tezi. 1975.
- Erkal, Mustafa. Sosyoloji(Toplum Bilimi), 3. Baskı, İst.: Filiz Yayınları, 1987.
- Evliya Çelebi. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 3. Cilt, İst.: Uçdal Neşriyat, 1976.

- Feyzullah Efendi. Fetâvay-ı Feyziye, İst.: Matba-i Amire, Tarih yok.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. Sosyalizm, İst.: İktisat Fakültesi Neşriyatı, 1965.
- Gibb, H. A. R. and Brown, H. Islamic Society and The West, Oxford University, 1950.
- Grenard, M. F. "Note Sur Les Monuments du Moyen âge de Malatia, Divriği, Sivas, Darandeh, Amasia et Tokat" Journal Asiateque, (1911).
- Hallaf, Abdülvehab. İslâm Hukuk Felsefesi, Çev. Hüseyin Atay, Ank.: 1973.
- Hamidullah, Muhammed. Islam and Christianity, İst.: Düşünce Yayınları, 1980.
- "Sünnet" maddesi, İ.A.
- Heyd, Eriş. Studies in Old Ottoman Criminal Law, Oxford, 1973.
- "Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat" Çev. Selahattin Eroğlu, AÜİFD.C.XXVI.
- Honigmann, F. "Malatya" maddesi, İ.A.
- Hüsrev, İsmail. Türkiye Köy İktisadiyatı, İst.: Kadro Mecmuası Neşriyatı, 1934.
- İbn 'Abidin Muhammed Emin b. Ömer. Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l Muhtar, Yer ve Tarihi Yok.
- İnalçık, Halil. The Nature of Traditional Society, Princeton University Press, 1944.

İnalçak, Halil. " Osmanlı Tımar Rejimi ve Sipahî Ordusu", TKD. (1971)
sayı 118.

Köprülü, Muat. Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri
2. baskı, İst.: Ütügen Neşriyat, 1986.

----- . "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü",
Vakıflar Dergisi, (1942), C. 11.

Kunter, Nurullah. Coza Muhakemesi Hukuku, İst.: 1981.

Kurt, Baki. Hukuk Muhakemeleri Usulü, İst.: 1981.

Kurtkan Bilgiseven, Amiran. Genel Sosyoloji, 3. Baskı, İst.: Divan
Yayınları, 1982.

Lenski, Gerhard and Lenski, Jean. Human Societies, 4. Baskı, McGraw-
Hill Book Company, 1936.

Macdonald, D. B. "İcmaa" maddesi, İ.A.

Malatya Şer'iyeye Sicilleri(1).

Mardinî, Ebülûla . "Kadı" maddesi, İ.A.

Mesud Efendi. Mir'at-ı Mecelle, İst.: 1299.

Molla Hüseyin. Düreri'l-Mülkâm fî Gureri'l-Ahkâm, İst. Tarih yok.

(1) Malatya'ya ait 1049 ve 1050 numaralı şer'iyeye sicilleri
İnönü Üniversitesi Kütüphanesinde Özel Koruma altında
olup genel kataloglamada yer almamıştır.(S. Arıbaş)

- Muhammed b. Hüseyin. Sebavâi'l- Ankaravî, İst.: Matba-i Amire, 1281
- Oğuzoğlu, Yusuf. XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo- Ekonomik Yapısı üzerine Araştırma, Basılmamış Doktora Tezi, DTCE. No 253, 1980.
- Ongan, Halit. Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili, DTCE. Yayınları 1958.
- Orhonlu, Cengiz. Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım, İzmir, E.Ü. Yayınları, 1984.
- Ömer Hilmi. Mi-yâru'l-Adaleh, İst.: 1328.
- Özdemir, Rifat. Ankara, Ank.: KTB. Yayınları, 1987.
- Özkaya, Yücel. "XVIII. Yüzyıl Mütessesimlik Müessesesi", DTCE.Dergisi (1970), C. XXVIII.
- . XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı Ank.: KTB. Yayınları, 1985.
- . Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, DTCE. Yayınları, 1977.
- Pakalın, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3 Cilt, İst.: NEB. Yayınları, 1983.
- Reber, Ralph W. and Terry, Gloria E. Behavioral Insight for Supervisors New Jersey: Prentice-Hall Inc. Englewood Cliffs, 1975.
- Refik, Ahmet. Büyük Tarih-i Umumi, 5. cilt, İst.: 1935.
- Schacht, Joseph. İslâm Hukukuna Giriş, Çev. Mehmed Dağ ve Abdülkadir Şener, Ank.: 1972.

- Serahsî, el-Mebsûd, 16 cilt, Mısır: 1324.
- Sencer, Muzaffer. Osmanlı Toplum Yapısı, İst.: May Yayınları, 1982.
- Sezer, Baykan. Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, Sümer Kitabevi Yayınları, 1988.
- Sorokin, Pitirim A. Social and Cultural Mobility, Illinois: The Free Press of Glencoe, 1959.
- Süzen, Metin. Anadolu Medreseleri, İst.: 1968.
- Sümer, Faruk. Yabanlu Pazarı, İst.: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1985.
- Şeker, Mehmed. İslânda Sosyal Dayanışma Müesseseleri, Ank. DİB. Yayınları, 1987.
- Tabakoğlu, Ahmet. Türk İktisat Tarihi, İst.: Dergâh Yayınları, 1986.
- Topaloğlu, Bekir ve Karaman, Hayrettin. Yeni Kamus, İst.: 1966.
- Tarus, İlhan. "Türkiye'de Esnaf Teşekkülleri", Çalışka Dergisi, Ank. (1970), sayı 4.
- Tuncer, Hadiye. Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Kanunları, Ank.: Tarım Bakanlığı Yayınları, 1965.
- Turan, Osman. Selçuklular Tarihi ve İslâm Medeniyeti, 2. Baskı, İst.: 1969.
- . Selçuklular Zamanında Türkiye, İst.: 1971.
- Tursun Bey. Tarih-i Ebu'l-Feth, Hazırlayan Mertol Tulum, İst. 1977.

- Uludağ, Osman Şevki. "Ahî Evran", Çalışma Dergisi, Ank.(1970), sayı 8.
- Unat, Faik Regit. "Sadrazam Kemankes Kara Mustafa Paşa Lâyihası", Tarih Vesikaları Dergisi, Ank. (1942) sayı 6.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, TTK. Yayınları, 1948.
- . Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı, Ank.: TTK. Yayınları, 1984.
- Ülken, Hilmi Ziya. "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", Vakıflar Dergisi, (1971), C. IX.
- Üstünel, Besim. Ekonominin Temelleri, 3. Baskı, Ank.: Doğan Yayıncılık, 1978.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", Tanzimat, Maarif Vekaleti Yayınları, 1940.
- Yediyıldız, Bahattin. Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Ank.: KTB. Yayınları, 1985.
- Yılmaz, Mevlüt. Malatya Tarihi, İst.: 1985.
- Yinanç, Refet ve Elibüyük Mesut. Kanunî Devri Malatya Tahrir Defterleri, Ank.: G.Ü. Yayınları, 1983.
- Yurtcan, Ender. Ceza Yargılaması Hukuku, İst.: 1982.
- Yücel, Yaşar. 1640 Tarihli Es'ar Defteri, Tıpkı basım, DTCF Yayınları, 1982.